

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ: ΠΜΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ**

**ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:**

**«Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ. ΜΙΑ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ  
HERBERT MARCUSE – JÜRGEN HABERMAS»**

**ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ / Α.Μ.: ΓΚΕΡΙΔΗ ΕΙΡΗΝΗ / 3309Μ004**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ**

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:**

**ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ**

**ΧΡΥΣΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ**

**ΤΣΙΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ**

**ΑΘΗΝΑ 2011**

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

|                                                                                                |         |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| ΕΙΣΑΓΩΓΗ                                                                                       | Σελ. 3  |
| ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1                                                                                     |         |
| HERBERT MARCUSE – JÜRGEN HABERMAS ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ<br>ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗΣ                      | Σελ. 5  |
| ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2                                                                                     |         |
| Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ HERBERT MARCUSE<br>ΚΑΙ JÜRGEN HABERMAS             |         |
| 2.1 Η προσέγγιση της επιστήμης και της τεχνικής στον ύστερο<br>καπιταλισμό από το Marcuse      | Σελ. 19 |
| 2.2 Οι βασικές εννοιολογικές κατηγορίες στην ανάλυση του Habermas                              | Σελ. 25 |
| 2.3 Ο ιδεολογικός ρόλος της επιστήμης και της τεχνικής στη θεώρηση των<br>Marcuse και Habermas | Σελ. 36 |
| ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3                                                                                     |         |
| ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΥΣ HERBERT MARCUSE ΚΑΙ<br>JÜRGEN HABERMAS                   |         |
| 3.1 Η πρόταση του Marcuse για την κοινωνική αλλαγή                                             | Σελ. 59 |
| 3.2 Η κριτική του Habermas στο όραμα του Marcuse για μια «Νέα<br>επιστήμη»                     | Σελ. 66 |
| ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ                                                                                   | Σελ. 69 |
| ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ                                                                                   | Σελ. 74 |

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της Διπλωματικής Εργασίας είναι η σύγκριση των θέσεων των στοχαστών Herbert Marcuse και Jürgen Habermas αναφορικά με το ζήτημα της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης στην ύστερη καπιταλιστική κοινωνία. Συγκεκριμένα, αντικείμενο ανάλυσης αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο η τεχνολογική πρόοδος που σημειώνεται στο πέρασμα της κοινωνίας από τον πρώιμο στον ώριμο καπιταλισμό καθίσταται ιδεολογικός παράγοντας. Δηλαδή, διερευνάται η διαδικασία με την οποία η τεχνολογική εξέλιξη γίνεται εργαλείο της εξουσίας, προκειμένου να της εξασφαλίσει τη νομιμοποίηση και διατήρησή της, το κύρος και τη δύναμή της εις βάρος της ατομικής ελευθερίας. Τα συγγραφικά έργα στα οποία επικεντρώνεται η παρούσα ανάλυση είναι «Ο μονοδιάστατος άνθρωπος» του Marcuse και το βιβλίο «Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής» του Habermas.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η σύνδεση των δύο θεωρητικών με την Κριτική Σχολή της Φραγκφούρτης και ειδικά με τους εκφραστές της Max Horkheimer και Theodor W. Adorno, δηλαδή αναλύονται τα σημεία από τα οποία οι Marcuse και Habermas εκκινούν την προσέγγισή τους σε σχέση με την επιστημονική και τεχνική πρόοδο. Επίσης, αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί το γεγονός ότι, ενώ εμπνέονται αμφότεροι από το πνεύμα της Κριτικής Σχολής, ερμηνεύουν και νοηματοδοτούν διαφορετικά το φαινόμενο του δυτικού εξορθολογισμού και τις κοινωνικές του συνέπειες. Με άλλα λόγια, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο οι δύο στοχαστές αντιλαμβάνονται τον εργαλειακό λόγο, δηλαδή η θεωρητική βάση της μετέπειτα κριτικής τους στην ώριμη τεχνολογική κοινωνία.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιείται εκτενής ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι δύο κριτικοί φιλόσοφοι αντιλαμβάνονται και «αποκωδικοποιούν» την τεχνολογική εξέλιξη και την παγίωσή της ως ιδεολογία στο σύγχρονο κοινωνικό σύστημα, δηλαδή ως υπέρτατο ρυθμιστή και αυτοσκοπό των ατομικών συνειδήσεων. Εκτενέστερα, η πρώτη ενότητα αφορά στις βασικές εννοιολογικές κατηγορίες της «εργασίας» και της «αλληλόδρασης» του Habermas, οι οποίες αποτελούν την αφετηρία της θεώρησής του για τη σύγχρονη

επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη. Δηλαδή, γίνεται αναφορά στη θεμελιώδη διάκριση που πραγματοποιεί ο Habermas, με σκοπό να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο η τεχνολογία καθίσταται, από αρωγός στην κοινωνική εξέλιξη, τροχοπέδη στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Επιπλέον, αντικείμενο της ενότητας συνιστά η χαμπερμασιανή ερμηνεία του κοινωνικού μετασχηματισμού και του ρόλου της τεχνολογίας σε αυτή τη διαδικασία. Η δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου επικεντρώνεται στην οπτική του Marcuse αναφορικά με τις μεταβολές της βιομηχανικής κοινωνίας και τη νέα μορφή που λαμβάνει. Επιπροσθέτως, σκιαγραφούνται οι αλλαγές που διαπιστώνει ο κριτικός στοχαστής στην ατομική συνείδηση και κατανόηση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Τέλος, ακολουθεί αναλυτική εξέταση των προσεγγίσεων των δύο φιλοσόφων ως προς τον ιδεολογικό ρόλο της τεχνολογίας και των επιτευγμάτων της. Δηλαδή, παρουσιάζεται κριτικά ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται, αντιμετωπίζει και εκτιμά ο καθένας τον τεχνολογικό μηχανισμό, από την εμφάνισή του στο παραγωγικό και κοινωνικό προσκήνιο μέχρι την καθιέρωσή του ως ιδεολογικό μηχανισμό χειραγώγησης του ατομικού τρόπου σκέψης, συμπεριφοράς και ζωής.

Εν κατακλείδι, αναλύεται η εκτίμηση του Marcuse σε σχέση με την, εκκινούμενη από μια «Νέα επιστήμη», κοινωνική αλλαγή και η κριτική τοποθέτηση του Habermas απέναντι σε αυτή την προοπτική. Εξετάζεται δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο διαφοροποιούνται μεταξύ τους οι δύο στοχαστές αναφορικά με την ποιότητα και το χαρακτήρα της τεχνολογίας, καθώς και τον ιδανικό χειρισμό της από τον άνθρωπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1  
HERBERT MARCUSE – JÜRGEN HABERMAS ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ  
ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗΣ

Ο Marcuse συγκαταλέγεται στους στοχαστές του 20<sup>ου</sup> αιώνα που ενσαρκώνουν την κριτική σκέψη στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Ανήκει δηλαδή στη Σχολή της Φραγκφούρτης αποτελώντας, μαζί με τους Horkheimer και Adorno, έναν από τους βασικότερους εκπροσώπους της (Craib 2000: 425). Ο Marcuse συνιστά, συνεπώς, κύριο εκφραστή και συνεχιστή των ιδεών της Κριτικής Σχολής, «έναν εκ των στυλοβατών της Κριτικής Θεωρίας» (Ράντης 2006: 113).

Πιο αναλυτικά, ο Marcuse επιχειρεί να αναπτύξει μια «κριτική θεωρία της κοινωνίας» (Honneth 2008: 272), όπως ακριβώς και οι δύο άλλοι θεμελιωτές της Σχολής της Φραγκφούρτης, Horkheimer και Adorno, δηλαδή μια θεωρητική προσέγγιση που θα εγείρει τον προβληματισμό και θα αναζητά την αλήθεια σχετικά με την κοινωνική πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, ο Marcuse υποστηρίζει την ανάπτυξη μιας θεωρίας που θα εξετάζει εξονυχιστικά, και όχι ακροθιγώς, τα κοινωνικά φαινόμενα και θα ασκεί κριτική σε αυτά, με στόχο την πνευματική απελευθέρωση του ανθρώπου από τους εξωτερικούς μηχανισμούς εξουσίας και την εξασφάλιση της ατομικής ανεξαρτησίας και αυτονομίας (Honneth 2008: 270, 272).

Ο Marcuse εμφανίζεται επηρεασμένος από τις θέσεις των Horkheimer και Adorno στο εγχείρημά του να αναλύσει τον ιδεολογικό ρόλο της επιστημονικοτεχνικής προόδου στο πλαίσιο της εξελισσόμενης βιομηχανικής κοινωνίας. Παρά το γεγονός ότι εκφράζει μια περισσότερο αισιόδοξη τοποθέτηση αναφορικά με την πορεία της κριτικής σκέψης στον ώριμο βιομηχανικό κόσμο, στο σύνολο του έργου του ακολουθεί και αναπαράγει την κυρίαρχη οπτική της Κριτικής Σχολής της Φραγκφούρτης (Craib 2000: 425). Τόσο για τους Horkheimer και Adorno με το συλλογικό έργο τους «Διαλεκτική του Διαφωτισμού», όσο και για το Marcuse με το βιβλίο του «Ο μονοδιάστατος άνθρωπος», την αρχή της πνευματικής παρακμής του ανθρώπου σηματοδοτεί ο Διαφωτισμός και συγκεκριμένα η εδραίωση του ορθολογισμού τον οποίο συνεπάγεται (Craib 2000: 429). Ειδικότερα, κοινό αφετηριακό σημείο μεταξύ τους συνιστά η αρνητική εκτίμηση και αντιμετώπιση της

γνώσης που παράγεται στο πλαίσιο του κοινωνικού εκσυγχρονισμού (Craib 2000: 429 – 430).

Εκτενέστερα, όσον αφορά στη θεώρηση των Horkheimer και Adorno, το κίνημα του Διαφωτισμού παρουσιάζεται αλληλένδετο με την υποδούλωση του ανθρώπου στον ίδιο του τον εαυτό (Craib 2000: 435). Σύμφωνα με τους ίδιους (Horkheimer – Adorno 1996: 34 – 36, 38 – 39), ο Διαφωτισμός και η Βιομηχανική Επανάσταση που τον συνοδεύει στα τέλη του 18<sup>ου</sup> και τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα συνιστούν την πηγή της χειραγώγησης της ανθρώπινης σκέψης και κατ' επέκταση των προσωπικών επιλογών. Επιβεβαίωση του παραπάνω ισχυρισμού αποτελεί το επιχείρημα ότι και ο πρώτος και η δεύτερη αντιπροσωπεύουν την ιστορική περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας το κοινωνικό υποκείμενο, έχοντας πλέον πίστη στις δυνατότητές του, ξεκινά να αντιμετωπίζει τη φύση ως αντικείμενο εκμετάλλευσης με στόχο τη βελτίωση του επιπέδου ζωής του. Είναι η χρονική στιγμή που ο άνθρωπος παύει απλά να συμβιώνει με το φυσικό περιβάλλον και αποφασίζει να το αξιοποιήσει άμεσα και απεριόριστα προς ίδιον όφελος. Η άγνωστη μέχρι τότε φύση ταυτίζεται πλέον με ένα χώρο πρόσφορο προς διερεύνηση και κατανόηση. Επιπροσθέτως, σταματά να συμβολίζει μία οντότητα απρόσιτη, μυστηριώδη και ιερή και καθίσταται γήινη και εκμεταλλεύσιμη. Δηλαδή, ενώ ο άνθρωπος του παρελθόντος ένιωθε δέος για τις εξωτερικές φυσικές δυνάμεις, το υποκείμενο του Διαφωτισμού ξεπερνά, μέσω της λογικής, μεγάλο μέρος των φόβων και των προλήψεών του. Χαρακτηριστικό στοιχείο συνιστά η σταδιακή υποχώρηση των μυθικών παραδόσεων και των θρησκευτικών ερμηνειών έναντι των λογικών και επιστημονικών εξηγήσεων των φυσικών φαινομένων. Ο επιστημονικός φακός στρέφεται σε κάθε μύχιο στοιχείο του περιβάλλοντα κόσμου με στόχο την εξήγηση, την απομυθοποίηση και τέλος την αποτελεσματική χρησιμοποίησή του (Landmann 1988: 5 – 6), (Vincent 1977: 93). «Στο εξής η ύλη πρέπει επιτέλους να εξουσιασθεί, χωρίς την πλάνη περί κυρίαρχων ή ενύπαρκτων δυνάμεων, περί κρυφών ιδιοτήτων. Ό,τι δεν θέλει να συμμορφωθεί με το κριτήριο της υπολογισιμότητας και της χρησιμότητας είναι για το Διαφωτισμό ύποπτο. Από τη στιγμή που του επιτρέπεται να αναπτυχθεί ανενόχλητος από κάθε εξωτερική καταπίεση τίποτε δεν τον σταματάει. (...) Ο Διαφωτισμός είναι ολοκληρωτικός» (Horkheimer – Adorno 1996: 33 – 34).

Συνεπώς, στο όνομα της κοινωνικής ανάπτυξης η αξιοποίηση των φυσικών πόρων δεν αναγνωρίζει πρακτικούς και ηθικούς φραγμούς (Horkheimer – Adorno 1996: 31). Η διαπίστωση αυτή των Horkheimer και Adorno αποτελεί κομβικό σημείο και στην οπτική του Marcuse, ο οποίος εκκινεί τη θεώρησή του αντιλαμβανόμενος το έσχατο σημείο παραλογισμού, απαξίωσης και ανελευθερίας όπου έχει φτάσει η ανθρωπότητα στην αναζήτηση της συνεχούς και ατελέσφορης ανέλιξής της (Marcuse 1971: 23 – 24). Οι τρεις εκφραστές της Κριτικής Σχολής της Φραγκφούρτης συμφωνούν αναφορικά με την απεριόριστη και ατέρμονη φυσική εκμετάλλευση και τις συνέπειές της (Craib 2000: 434). Αξίζει να σημειωθεί ότι χαρακτηρίζονται από την κοινή τους τοποθέτηση ως προς τον τρόπο θέασης της ανθρώπινης λογικής και ιστορίας, γεγονός που αναδεικνύει την επιρροή των Horkheimer και Adorno στο Marcuse. Όπως επισημαίνει ο Axel Honneth, και οι τρεις εκπρόσωποι της Σχολής της Φραγκφούρτης αντιμετωπίζουν τόσο την ορθολογικότητα, όσο και τα ιστορικά δεδομένα ως υπό μελέτη αντικείμενα άμεσα συναρτημένα με τους νόμους και τους κανόνες των φυσικών επιστημών (Honneth 2008: 281 – 282).

Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι η γνώση που παράγεται στην προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία φέρει αποκλειστικά χρηστικό, «εργαλειακό» (Craib 2000: 430) χαρακτήρα, δηλαδή είναι αποτέλεσμα της εισβολής και στη συνέχεια της σκόπιμης κατανόησης και άκρατης εκμετάλλευσης της φύσης ως εργαλείου. Μια τέτοια γνώση αναπτύσσεται από τους ανθρώπους με μοναδικό γνώμονα την υλοποίηση των στόχων τους και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους, με αποτέλεσμα να ανάγεται σε εργαλείο επίτευξης ατομικών σκοπών και σε μέσον ελέγχου της φύσης και κατάχρησης των αγαθών της (Craib 2000: 435). Για τους εκφραστές όμως της Κριτικής Θεωρίας η γνώση θα έπρεπε να είναι αρωγός στην κατανόηση του ανθρώπινου εαυτού και του κοινωνικού και φυσικού κόσμου και συντελεστής της μεταξύ τους συμφιλίωσης (Craib 2000: 430 – 431). Επομένως, οι εν λόγω κριτικοί στοχαστές απορρίπτουν τον εργαλειακό χαρακτήρα της σύγχρονης επιστήμης και τεχνικής, και της γνώσης που συνεπάγονται, καθώς την θεωρούν παράγοντα πνευματικής παθητικοποίησης και αδράνειας. Επίσης, τοποθετούνται αποδοκιμαστικά απέναντι σε αυτή την εξέλιξη της γνώσης και τονίζουν ότι η επικράτηση του ανθρώπου στη φύση επεκτείνεται και οδηγεί στην αντίστοιχη κυριαρχία του στον ίδιο τον άνθρωπο (Craib 2000: 432, 434 – 435).

Αναλυτικά, σύμφωνα με τους Horkheimer και Adorno, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το άτομο του Διαφωτισμού χρησιμοποιεί τη λογική για να δαμάσει τις φυσικές δυνάμεις και να εξασφαλίσει περισσότερη ασφάλεια και παράλληλα βελτίωση της καθημερινής του ζωής. Όμως, όπως οι ίδιοι επισημαίνουν, η επιθυμία αυτή δεν σταματά στην κυριάρχηση επί του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά σταδιακά, στα χρόνια που ακολουθούν το Διαφωτισμό, εξαπλώνεται και επί του ανθρώπου. Η εν λόγω εξέλιξη είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η γνώση που παράγεται στα πλαίσια της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης, δηλαδή η γνώση της οποίας το γνώρισμα είναι η τεχνική, καθίσταται μέσον εξουσίας αποκλειστικά στη διάθεση των οικονομικά ισχυρών. Οι τελευταίοι έχοντας στη διάθεσή τους τα προϊόντα της επιστημονικής και τεχνικής προόδου ενισχύουν την κυριαρχία τους και τον έλεγχο που ασκούν στις κοινωνικά κατώτερες ομάδες. Έτσι, οι κεφαλαιοκράτες κατέχοντας τα μέσα παραγωγής επιβάλλονται στο προλεταριάτο και ακολούθως, πιο μακροσκοπικά, η κρατική διοίκηση εκμεταλλευόμενη τη δύναμη των μαζικών μέσων ενημέρωσης και της διαφήμισης κατευθύνει τον πληθυσμό που κυβερνά, ακριβέστερα τη συνείδησή του. Με αυτό τον τρόπο η κατεστημένη εξουσία αναπαράγεται και η καταπίεση του αρχομένου ατόμου παγιώνεται στο κοινωνικό μόρφωμα (Horkheimer – Adorno 1996: 30 – 31), (Landmann 1988: 6 – 7). «Αυτό που οι άνθρωποι θέλουν να μάθουν από τη φύση είναι να την εφαρμόζουν, για να κυριαρχήσουν τελειωτικά πάνω σε αυτή και στους ανθρώπους. (...) Εξουσία και γνώση είναι συνώνυμα» (Horkheimer – Adorno 1996: 31).

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τα παραπάνω, για τους Horkheimer και Adorno ο Διαφωτισμός είναι το χρονικό και ιστορικό σημείο στο οποίο ουσιαστικά τοποθετείται η έναρξη της επιστημονικοτεχνικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, σηματοδοτεί την εποχή στην οποία εδραιώνεται ο «εργαλειακός λόγος» (Craib 2000: 429), δηλαδή τα γνωστικά εργαλεία που προκύπτουν από τη φυσική αποδόμηση, με κίνητρο την καλυτέρευση των βιοτικών συνθηκών και την κυριαρχία του ανθρώπου στο φυσικό και, στη συνέχεια, τον κοινωνικό κόσμο (Craib 2000: 429 – 430). Την άποψη αυτή συμμερίζεται ο Marcuse, ο οποίος επικεντρώνεται στις αλλαγές που επέρχονται στην ατομική σκέψη και προσωπικότητα με το πέρασμα από το Διαφωτισμό και τη Βιομηχανική Επανάσταση στην ώριμη βιομηχανική

κοινωνία και την επικράτηση του καπιταλισμού (Marcuse 1971: 174), (Craib 2000: 451 – 453).

Σύμφωνα με το Marcuse η πρώιμη βιομηχανική κοινωνία, παρά το γεγονός ότι ταυτίζεται με την επικράτηση της εργαλειακής, δηλαδή της χρηστικής, αντιμετώπισης της φύσης και της τεχνικής γνώσης, δεν εμφανίζεται πλήρως διαβρωμένη ηθικά και νοητικά. Αναλυτικά, μπορεί η κεφαλαιούχα αστική τάξη να εκμεταλλεύεται την εργατική, αλλά η δεύτερη δεν παύει να έχει συνείδηση της καταπίεσης που υφίσταται και της υπάρχουσας οξυμμένης κοινωνικής ανισότητας. Είναι κοινωνικά εμφανές ότι αστοί και προλετάριοι δεν φέρουν ίσα δικαιώματα και δεν έχουν κοινό τρόπο ζωής. Όσο και αν η πολυτέλεια, ο πλούτος και η προσωπική ευημερία είναι για τους λίγους, τους κατέχοντες τα μέσα παραγωγής, τουλάχιστον οι υπόλοιποι, οι οικονομικά ασθενέστεροι, έχουν συνείδηση του γεγονότος ότι καθίστανται υποκείμενα εργατικής εκμετάλλευσης, αποκλειστικά και μόνο για να διασφαλίσουν τη συνέχεια της ύπαρξής τους. Επομένως, κάτω από αυτές τις συνθήκες, η εξουσία των κεφαλαιοκρατών επί της εργατικής τάξης καθίσταται αναστρέψιμη κατάσταση από το ίδιο το προλεταριάτο. Η δυσaráσκεια της εργατικής τάξης, οι δύσκολες συνθήκες επιβίωσης που αντιμετωπίζει, η κοινωνική αδικία που υφίσταται και η συνειδητοποίησή τους εκ μέρους της μπορούν να αποτελέσουν το εφελήριο μιας κοινωνικής αντίδρασης και διαφοροποίησης (Marcuse 1971: 52 – 53, 54).

Αντίθετα, η ώριμη βιομηχανική κοινωνία, δηλαδή το κοινωνικό σύστημα του ύστερου καπιταλισμού και της προχωρημένης επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης, χαρακτηρίζεται από ανασταλτικούς μιας ολικής ανατροπής παράγοντες, μιας κοινωνικής «επανάστασης» (Marcuse – Popper 2005: 31). Το δίπολο αστικής και εργατικής τάξης έχει αντικατασταθεί από ένα ομοιογενές και άβουλο κοινωνικό σύνολο. Ομοιογενές, διότι έχει υιοθετήσει ένα κοινό τρόπο συμπεριφοράς και ζωής, με πανομοιότυπες επιθυμίες και ανάγκες, και άβουλο, γιατί οι επιλογές του είναι ετεροκαθοριζόμενες από το κατεστημένο εξουσιαστικό σύστημα. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας δεν ζουν για τον εαυτό τους, με την έννοια της ατομικής ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης, αλλά για να συντηρούν τις άρχουσες πολιτικές δυνάμεις στο όνομα του καπιταλισμού και της ψευδούς ευημερίας (Marcuse 1971: 36).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι ο Marcuse εμφανίζεται επηρεασμένος από το Horkheimer αναφορικά με τον κύριο στόχο της κριτικής θεωρητικής σκέψης και αντιμετώπισης της κοινωνικής πραγματικότητας. Βασικό προσανατολισμό του Horkheimer στο πρώιμο έργο του συνιστά η διερεύνηση των παραγόντων που εμποδίζουν την ανάπτυξη των συγκρουσιακών ταξικών δυνάμεων στην προχωρημένη καπιταλιστική κοινωνία. Συγκεκριμένα, επιχειρεί να εξηγήσει το φαινόμενο της αφομοίωσης του προλεταριάτου από το σύγχρονο βιομηχανικό και συνεχώς εξελισσόμενο σύστημα (Honneth 2008: 276), (Vincent 1977: 98). Το κυρίαρχο αυτό επιστημονικό ερώτημα που απασχολεί το Horkheimer εμφανίζεται να ενδιαφέρει εξίσου το Marcuse, ο οποίος έχει σκοπό να ανακαλύψει τους λόγους που αποτέλεσαν τροχοπέδη στην εξέλιξη της διαδικασίας της απελευθέρωσης του ατόμου από την επιβεβλημένη σύγχρονη εξουσία. Δηλαδή, επιδιώκει να προσεγγίσει και να εξετάσει τις αιτίες που δεν επέτρεψαν να πραγματοποιηθεί η «θεωρία της επανάστασης» (Ράντης 2006: 116) του Karl Marx. «Η αφετηρία της κοινωνικής θεωρίας του Μαρκούζε είναι η εκκρεμότητα της επανάστασης, γιατί δεν πραγματοποιήθηκε επανάσταση» (Ράντης 2006: 117). Συνεπώς, ο Marcuse, ορμώμενος από την προηγηθείσα κριτική διερεύνηση του Horkheimer, αναπτύσσει τη δική του οπτική αναφορικά με την καθυστέρηση της κοινωνικής αλλαγής και της ατομικής χειραφέτησης (Craib 2000: 425 – 426).

Εκτενέστερα, σύμφωνα με το Marcuse η ραγδαία εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος έχει ως αποτέλεσμα την ακόλουθη αύξηση των ανέσεων της καθημερινής ζωής (Marcuse 1971: 23). Επιπλέον, καθιστά τις νέες αυτές δυνατότητες προσιτές σε όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού, με συνέπεια την άμβλυνση των αντιθέσεων στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές ομάδες ζουν, ντύνονται, διατρέφονται και διασκεδάζουν. Η αναπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία, χάρη στην υψηλή επιστημονική και τεχνική πρόοδο που την διέπει, είναι η κοινωνία των νέων προοπτικών και των περισσότερων ικανοτήτων, διευκολύνσεων και παροχών όχι μόνο για ένα περιορισμένο τμήμα του κοινωνικού σώματος, αλλά για το σύνολο του. Άτομα κάθε κοινωνικής θέσης και οικονομικής κατάστασης έχουν τις ίδιες προτεραιότητες στην καθημερινότητά τους, και αυτή ακριβώς η ομοιομορφία συνιστά τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία επιτυγχάνει έμμεσα, αλλά αποτελεσματικά, την παγίωση και τη συνέχειά της (Marcuse 1971:

39). Εργαλείο της, με βάση το Marcuse, σε αυτή τη στρατηγική αποτελεί η τεχνολογία και η εξέλιξή της, αφού μέσα από τη μηχανική ανάπτυξη και τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα εδραιώνονται οι νέες, και μαζικά διαθέσιμες και καταναλώσιμες, αλλοτριωτικές ανέσεις (Marcuse 1971: 28, 35). «Η μηχανή είναι το αποτελεσματικότερο πολιτικό μέσο» (Marcuse 1971: 35).

Συνεπώς, η αλλοτινή αγωνιζόμενη εργατική τάξη δεν υφίσταται πλέον την άμεση καπιταλιστική βία, αλλά την έμμεση και ανώδυνη επιβληθείσα καταπίεση της διαφήμισης, του ενιαίου τρόπου σκέπτεσθαι και ζην και της περιττής ανάγκης (Marcuse 1971: 24). Όπως υπογραμμίζει ο Marcuse, ο σύγχρονος άνθρωπος διακατέχεται από την ψευδαίσθηση της ελευθερίας. Νομίζει ότι είναι αυτόνομος, επειδή δύναται να διαλέγει ανάμεσα σε μια υπερπληθώρα αγαθών, χωρίς να συνειδητοποιεί ότι και μόνο αυτή η πράξη της καταναγκαστικής αγοράς επιβεβλημένων και άχρηστων προϊόντων είναι απόδειξη του εξανδραποδισμού του. Η ελευθερία του εάν θα αγοράσει ή όχι έχει αντικατασταθεί από το τι θα αγοράσει. Ακόμα, το σύγχρονο κατεστημένο σύστημα τον έχει κάνει να πιστεύει πως, όσα περισσότερα αγαθά μπορέσει να αποκτήσει, τόσο πιο ευτυχισμένος θα είναι. Με άλλα λόγια, έχει καλλιεργηθεί κοινωνικά η αντίληψη ότι η ίδια η εσωτερική πληρότητα είναι εξαγοράσιμη (Marcuse 1971: 38 – 39). Επομένως, απέναντι σε μια φαινομενικά μη εχθρική, πλέον, και προσοδοφόρα κοινωνία η εργατική τάξη παύει να ενσαρκώνει τον εν δυνάμει ανατρεπτικό παράγοντα της καπιταλιστικής εξουσίας. Επιπλέον, δεν βρίσκεται πια απέναντι, αλλά γίνεται ιδεολογικά ένα με την κεφαλαιοκρατική μάζα η οποία την εκμεταλλεύεται (Marcuse 1971: 26).

Κατά συνέπεια, σε αντίθεση με την πρώιμη βιομηχανική κοινωνία η ύστερη καπιταλιστική διέπεται από την υποχώρηση της κριτικής σκέψης, του προβληματισμού και της αναζήτησης μιας περισσότερο ισότιμης σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, τους συνανθρώπους και τον ίδιο του τον εαυτό. Επιπροσθέτως, χαρακτηρίζεται από την αποδυνάμωση των κοινωνικών αντιθέσεων και την παγίωση της ομοφωνίας και ομοιομορφίας. Έτσι, από τη στιγμή που δεν υπάρχει το εφιαλτήριο για κριτική, εξαφανίζεται και η προοπτική της άρνησης της πλαστής σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας και της συθέμελης κοινωνικής αλλαγής (Marcuse 1971: 26).

Συμπερασματικά, για το Marcuse τα επιτεύγματα της ανθρωπότητας στον τομέα της τεχνολογίας που σηματοδοτούν το πέρασμα από την πρώιμη στην ώριμη βιομηχανική κοινωνία έχουν ως αποτέλεσμα την παρακμή του πνεύματος και της κριτικής θέασης και αντιμετώπισης των πραγμάτων. Η τεχνική πρόοδος λαμβάνει έναν απολύτως εργαλειακό χαρακτήρα και χρησιμοποιείται από την υφιστάμενη κοινωνική εξουσία προκειμένου να διατηρήσει την υπεροχή της. Δηλαδή, η τεχνολογία στο πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού στηρίζεται στον εργαλειακό χειρισμό άμεσα της φύσης και έμμεσα του ανθρώπου. Όσον αφορά στο φυσικό περιβάλλον, στο πλαίσιο του κοινωνικού εκσυγχρονισμού, καθίσταται άψυχο αντικείμενο εκμετάλλευσης και ως προς τον άνθρωπο, το μυαλό του χειραγωγείται και οι πεποιθήσεις, οι επιθυμίες και οι επιλογές του ετεροκαθορίζονται από το κατεστημένο σύστημα και τα συμφέροντά του. Η ίδια του η κρίση ελέγχεται και κατευθύνεται. Δεν ωφελεί την προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία ο άνθρωπος να έχει ελευθερίες. Για το λόγο αυτό φροντίζει, διαμέσου των τεχνολογικών ανέσεων, να του τις στερεί ή ακριβέστερα να του προσφέρει νέες πλαστές ελευθερίες, όπως η αγορά ενός πολυτελούς και ακριβού αυτοκινήτου ή ενός ενδύματος μάρκας και εντός των πλαισίων της εκάστοτε μόδας (Marcuse 1971: 33 – 34).

Στο σημείο αυτό καθίσταται φανερή η ομοφωνία του Marcuse με τους Horkheimer και Adorno, για τους οποίους ομοίως η τεχνική πρόοδος συμβάλλει στην αναπαραγωγή των δυνάμεων κυριαρχίας (Horkheimer – Adorno 1996: 203). Συνάγεται επίσης ότι για το Marcuse η τεχνολογική εξέλιξη που έπεται του Διαφωτισμού και της Βιομηχανικής Επανάστασης και χαρακτηρίζει τον ύστερο καπιταλισμό είναι συνυφασμένη με το κατεστημένο κοινωνικό σύστημα, δηλαδή κοινωνικά καθορισμένη. Στη θεώρησή του η τεχνολογία δεν εξετάζεται ως ένα φαινόμενο αυτοφύες, αυθύπαρκτο, εξωτερικό και ανεξάρτητο, αλλά ως αλληλένδετο και άμεσα συναρτημένο με την κοινωνία στο πλαίσιο της οποίας αναπτύσσεται. Με άλλα λόγια, ο χαρακτήρας, η ποιότητα, η λειτουργία και ο ρόλος που αναλαμβάνει καθορίζονται από τις ανώτερες κοινωνικά και άρχουσες ομάδες, οι οποίες την χρησιμοποιούν για να διαιωνίσουν την υφιστάμενη, και συμφέρουσα για τις ίδιες, τάξη πραγμάτων (Marcuse 1971: 34). Δηλαδή, οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και οι δημόσιοι μηχανισμοί διαμορφώνουν την τεχνική και καθορίζουν τον τρόπο εξέλιξης και επιβολής της (Feenberg 1996: 46). Έτσι, η

επιστημονικοτεχνική πρόοδος καθίσταται παράγοντας διατήρησης του στάτους κβο από τις ίδιες τις δυνάμεις που εκπροσωπούν την εξουσία. Με αυτή την έννοια γίνεται και η τεχνολογία εξουσία (Marcuse 1971: 46 – 47).

Συμπερασματικά, στη θεωρητική τοποθέτηση του Marcuse η εργαλειακή, χρηστική και επί σκοπού παραγόμενη τεχνική γνώση εμφανίζεται ταυτισμένη με την καπιταλιστική εξουσία και τους μηχανισμούς διαιώνισής της. Τέλος, η θεώρησή του αναφορικά με το φαινόμενο της επιστημονικοτεχνικής προόδου χαρακτηρίζεται από κοινωνικό ντετερμινισμό, αφού ανάγει όλα τα στοιχεία που το διέπουν σε κοινωνικά. Η εμφάνιση, ο λόγος ύπαρξής του και κυρίως η επίδρασή του στο άτομο και τη σκέψη συνδέονται άρρηκτα με το κοινωνικό μόρφωμα και τις επιταγές του (Marcuse 1971: 35), (Craib 2000: 436).

Πιο αναλυτικά, για το Marcuse η τεχνολογία συναρτάται άμεσα με την εξουσία από τη στιγμή που αφομοιώνεται από αυτήν, που γίνεται μέρος της, αναπόσπαστο κομμάτι της και τελικά υποχείριό της. Όταν δηλαδή χρησιμοποιείται από το κατεστημένο σύστημα και ακολουθεί τις επιταγές του, οι οποίες μπορούν να συνοψισθούν στην παθητικοποίηση του πληθυσμού και την αύξηση του ελέγχου που του ασκείται. Συνεπώς, η χρήση της τεχνικής ανάπτυξης πραγματοποιείται για την επίτευξη αθέμιτων εξουσιαστικών σκοπών και για αυτό η ίδια γίνεται καταστροφική για την ουσιαστική πρόοδο του ανθρώπου, τη διανοητική (Marcuse 1971: 46).

Όπως προαναφέρθηκε και θα αναλυθεί εκτενέστερα παρακάτω, η τεχνολογία γίνεται έμμεση εξουσία μέσα από την υλοποίηση των ψευδών και άρα περιττών αναγκών που γεννά η κατεστημένη κυριαρχία και συνεπώς την εξυπηρέτηση του επεκτατικού σχεδίου της εις βάρος του αυτοπροσδιορισμού και της ατομικής ελευθερίας. Δηλαδή, η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη αποτελεί τον παράγοντα μέσω του οποίου πραγματοποιούνται οι στρατηγικές του εξουσιαστικού συστήματος αναφορικά με τη μετατροπή των κριτικά σκεπτόμενων ατόμων της πρώιμης βιομηχανικής κοινωνίας σε άβουλα και διαχειρίσιμα υποκείμενα του ύστερου καπιταλισμού. Οι στρατηγικές αυτές συνίστανται στη συνεχή δημιουργία ανούσιων, άχρηστων και πλασματικών αναγκών και ανέσεων που, αντί να διευκολύνουν, όπως προβάλλεται, τη ζωή των ανθρώπων, εντείνουν την αγωνία τους για να τις αποκτήσουν, τους αποπροσανατολίζουν από ό,τι είναι πραγματικά

σημαντικό και τους χειραγωγούν (Marcuse 1971: 28 – 29, 36). «Η τεχνολογία επιτρέπει την εγκαθίδρυση καινούργιων, πιο αποτελεσματικών και πιο ευχάριστων, μορφών κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής συνοχής. (...) Βλέποντας τις ολοκληρωτικές πλευρές αυτής της (προχωρημένης βιομηχανικής) κοινωνίας, δεν μπορούμε πια να μιλάμε για “ουδετερότητα” της τεχνολογίας» (Marcuse 1971: 28, 29).

Αντίστοιχα, στο προηγούμενο του Marcuse έργο των Horkheimer και Adorno η επιστημονική και τεχνική εξέλιξη γίνεται υποχείριο των οικονομικά ισχυρών της εκσυγχρονιζόμενης κοινωνίας, τους «αληθινούς εξουσιαστές» (Horkheimer – Adorno 1996: 205), οι οποίοι καθορίζουν το χαρακτήρα του συστήματος, την «αντικειμενική κοινωνική τάξη» (Horkheimer – Adorno 1996: 205). Σύμφωνα με τους δύο κριτικούς στοχαστές, όπως στη συνέχεια και με το Marcuse, η τεχνολογία αντιπροσωπεύει ένα εργαλείο εξυπηρέτησης στη διάθεση των κοινωνικά κυρίαρχων. Δηλαδή, οι Horkheimer και Adorno εντοπίζουν τους διαμορφωτές και υποκινητές του καταπιεστικού κοινωνικού μορφώματος στην τάξη των οικονομικά εύρωστων ατόμων και στον τρόπο που αξιοποιούν τα τεχνικά επιτεύγματα (Vincent 1977: 111). «Η βάση που επιτρέπει στην τεχνική να αποκτήσει εξουσία πάνω στην κοινωνία είναι η εξουσία των οικονομικά ισχυρότερων πάνω στην κοινωνία. Η τεχνική ορθολογικότητα σήμερα είναι η ορθολογικότητα της ίδιας της κυριαρχίας» (Horkheimer – Adorno 1996: 205).

Στη συνέχεια, οι κύριοι του κεφαλαίου είναι αυτοί που επιβάλλουν τα θέλω και τους κανόνες τους στην «πολιτιστική βιομηχανία» (Horkheimer – Adorno 1996: 203) της καπιταλιστικής κοινωνίας, δηλαδή τα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, η οποία με τη σειρά της εφαρμόζει την τεχνολογία αλλοτριωτικά. Έτσι, ο τύπος, τα περιοδικά, το ραδιόφωνο και ο κινηματογράφος λειτουργούν ως ένα ενιαίο σύστημα που προβάλλει και αναπαράγει ομοιόμορφες απόψεις, εικόνες και αντιλήψεις (Horkheimer – Adorno 1996: 201). Με άλλα λόγια, παγιώνουν έναν προκαθορισμένο πολιτισμό και καλούν το σύνολο του πληθυσμού να τον υιοθετήσει ασυνείδητα, προκειμένου να ενταχθεί στις ανέσεις του. Πρόκειται για την εδραίωση μιας «μαζικής κουλτούρας» (Horkheimer – Adorno 1996: 202) που εξασφαλίζει ένα κοινωνικό σύνολο πνευματικά ομοιογενές και συνεπώς χειραγωγήσιμο (Horkheimer – Adorno 1996: 203, 212), (Vincent 1977: 115 – 116).

Συμπερασματικά, η τοποθέτηση του Marcuse αναφορικά με την ανυπαρξία τεχνολογικής ουδετερότητας συμπίπτει με των Horkheimer και Adorno, σύμφωνα με τους οποίους οι οικονομικά και κοινωνικά ισχυροί οικειοποιούνται την τεχνική και την κατευθύνουν προς όφελός τους. Συνεπώς, τόσο για τους Horkheimer και Adorno, όσο και για το Marcuse, η τεχνολογία εξυπηρετεί τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις και έχει διαβρωτικό και καταστρεπτικό χαρακτήρα ως προς την ανθρώπινη ανυπαρξία και αυτονομία (Horkheimer – Adorno 1996: 205), (Marcuse 1971: 34 – 35), (Feenberg 1996: 45).

Συγκεκριμένα, οι τρεις εκπρόσωποι της Σχολής της Φραγκφούρτης τοποθετούνται αρνητικά απέναντι στην αντιμετώπιση της φύσης, και κατ' επέκταση του ανθρώπου, ως εργαλείου, ενός φαινομένου της αναπτυσσόμενης και εκσυγχρονιζόμενης βιομηχανικής κοινωνίας. Θεωρούν ότι η εργαλειακή γνώση, που έχει ως πρωτεύοντα σκοπό τον έλεγχο της φύσης από τον άνθρωπο, καθίσταται τελικά μέσον της εξουσίας και ως τέτοιο οδηγεί στην κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον ίδιο του τον εαυτό. Αντιμετωπίζουν επομένως την τεχνολογία ως εργαλείο του κατεστημένου κυριαρχικού συστήματος να διατηρεί τη δύναμή του και για αυτό και ως υποκινούμενο παράγοντα κριτικής αποδυνάμωσης και χειραγώγησης. Ενσαρκώνοντας τον κατεξοχήν τρόπο της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας να ισχυροποιεί και να νομιμοποιεί την εξουσία της, μετατρέπεται σε πλήγμα της ελευθερίας της ανθρώπινης σκέψης και δράσης. Με βάση την παραπάνω εκτίμηση της τεχνικής γνώσης και του ρόλου της στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία οι τρεις κριτικοί στοχαστές εκφράζουν μια αφοριστική οπτική σχετικά με το φαινόμενο της δυτικής επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης (Craib 2000: 423, 435 – 436). «Στη Σχολή της Φραγκφούρτης (...) ο (σύγχρονος βιομηχανικός) κοινωνικός κόσμος έχει μεταμορφωθεί σε ένα τέρας που τρέφεται από τις σάρκες των ίδιων των μελών του, χειραγωγώντας και αφομοιώνοντας κάθε πιθανό φορέα αντίστασης στην απόλυτη κυριαρχία του» (Craib 2000: 423).

Διαμετρικά αντίθετος με την προηγηθείσα τοποθέτηση των Horkheimer, Adorno και Marcuse εμφανίζεται ο Habermas. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Ian Craib, ενώ εμπνέεται από την Κριτική Σχολή της Φραγκφούρτης και το επιστημονικό υλικό που προσφέρει, στη συνέχεια διαφοροποιείται από τις βασικές θέσεις της σχετικά με τη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία και τον εργαλειακό, επιστημονικοτεχνικό,

λόγο και αναπτύσσει τη δική του οπτική. «Ο Χάμπερμας μαθήτευσε για πολλά χρόνια πλάι στον Αντόρνο και αναγνωρίζεται γενικά ως ο κορυφαίος κληρονόμος της Σχολής της Φραγκφούρτης σήμερα. Παρ' όλες όμως τις ομοιότητες στις θεματικές του έργου του με εκείνες της Σχολής, ο Χάμπερμας ακολουθεί ξεχωριστή πορεία» (Craib 2000: 473). Επιπροσθέτως, όπως επισημαίνει ο Θεόδωρος Γεωργίου, ο Habermas δεν συνιστά απλώς απόγονο της Κλασικής Κριτικής Θεωρίας, αλλά και «μεταρρυθμιστή» (Γεωργίου 2001: 22) της.

Δηλαδή, σε αντίθεση με τους εκφραστές της Σχολής της Φραγκφούρτης, ο Habermas δεν αντιμετωπίζει την επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη και τον εργαλειακό λόγο που την διέπει ως ένα φαινόμενο εν τη γενέσει του αλλοτριωτικό για τον άνθρωπο. Σύμφωνα με τη χαμπερμασιανή οπτική η τεχνική δεν σηματοδοτεί την απαρχή της νοητικής παρακμής και υποδούλωσης και δεν συνιστά την αιτία για την οποία περιορίζεται ο κριτικός τρόπος σκέψης. Παράλληλα, ο Habermas δεν εξετάζει την τεχνολογία όπως ο Marcuse, δηλαδή ως ένα φαινόμενο με αποκλειστικά κοινωνική διάσταση και χαρακτήρα, εγγενές στο κατεστημένο σύστημα και ετεροκαθοριζόμενο, αλλά πραγματοποιεί μια ουσιοκρατική ανάλυση. Πιο αναλυτικά, ο Habermas προσεγγίζει και αναλύει την τεχνική στην αλήθεια της, στην ουσία της, στο τι πραγματικά, και όχι κοινωνικά, είναι. Σύμφωνα με τον ίδιο η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη έχει νόημα, σημασία και περιεχόμενο από μόνη της και όχι σε συνάρτηση με την υφιστάμενη εξουσία (Feenberg 1996: 46 – 47, 48).

Συγκεκριμένα, η τεχνική εξέλιξη προωθείται από τον άνθρωπο και συμπτωνώνει την εργαλειακή γνώση. Ενσαρκώνει την εργαλειακή ή, κατά το Habermas, «ορθολογική ως προς το σκοπό» (Habermas 1990: 128) ανθρώπινη πράξη και στη συνέχεια αποτελεί μια οντότητα κοινωνικά ανεξάρτητη και για αυτό και με δεδομένη ποιότητα και αμετάβλητο χαρακτήρα (Habermas 1990: 127, 128). Επιπλέον, διέπεται πάντοτε από το στοιχείο του ορθού λόγου και τους κανόνες του, με άλλα λόγια, δεν μπορεί να καταστεί ως προς την ουσία της διαφορετική, δηλαδή να χάσει τον ορθολογικό της χαρακτήρα. Είναι συναρτημένη με τις νόρμες και τους στόχους των φυσικών επιστημών, δηλαδή την κατανόηση και αξιοποίηση της φύσης από τον άνθρωπο στο μέγιστο δυνατό βαθμό για την εξέλιξη και καλυτέρευση της καθημερινής του ζωής (Καβουλάκος 1996: 53). «Η τεχνική, αν βέβαια μπορεί εν γένει ν' αναχθεί σ' ένα πρόταγμα, μπορεί προφανώς να αναχθεί μόνο σ' ένα

καθολικό ανθρώπινο “πρόταγμα” κι όχι σ’ ένα “πρόταγμα” που είναι δυνατό να ξεπεραστεί ιστορικά» (Habermas 1990: 127).

Συμπερασματικά, σε αντίθεση με το Marcuse, ο οποίος αντιλαμβάνεται την τεχνολογική ανάπτυξη ως ένα φαινόμενο απόλυτα συνυφασμένο με τη σύγχρονη κοινωνική εξέλιξη, ο Habermas διαφοροποιείται από αυτή την οπτική και υποστηρίζει πως η τεχνολογία είναι ανθρώπινο δημιούργημα και ως τέτοιο κοινωνικά ανεξάρτητο. Με άλλα λόγια, για το Habermas η φύση της τεχνολογίας είναι σταθερή, για αυτό και πάντα εργαλειακή, και δεν αλλάζει ανάλογα με το είδος της κοινωνίας. Έχει καθορισμένο στόχο, την οικονομικοκοινωνική πρόοδο, και συγκεκριμένο λόγο ύπαρξης και χρήσης, τη βελτίωση του ανθρώπινου βιοτικού επιπέδου. Αντίθετα, ο Marcuse θεωρεί πως η τεχνική είναι ανάλογη του κοινωνικού συστήματος στο οποίο αναπτύσσεται και χρησιμοποιείται, και για αυτό δεκτική στην αλλαγή και την αναδιαμόρφωση. Επομένως, ενώ για το Habermas η ουσία της τεχνολογίας είναι ανεξάρτητη από το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αξιοποιείται, για το Marcuse είναι κοινωνικά διαμορφούμενη και ως εκ τούτου ευμετάβλητη και αναστρέψιμη (Feenberg 1996: 49).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι, ενώ για το Marcuse ο εργαλειακός χαρακτήρας της τεχνικής είναι κοινωνικά διαμορφωμένος και παγιωμένος, και ως τέτοιος αλλοτριωτικός για τον άνθρωπο, για το Habermas η τεχνολογία είναι φύσει εργαλειακή και, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, η έμφυτη ορθολογικότητα της δεν αποτελεί την αιτία που καθίσταται παράγοντας πνευματικής αποδυνάμωσης. Επιπλέον, σε αντίθεση με τους τρεις εκπροσώπους της Σχολής της Φραγκφούρτης οι οποίοι θεωρούν τον εργαλειακό λόγο της επιστήμης ως την αφετηρία της ανθρώπινης υποδούλωσης ο Habermas δεν υιοθετεί μια εξαρχής αρνητική οπτική απέναντι στην ανάπτυξη και τη λειτουργία των φυσικών επιστημών. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει την αξία και τη συνδρομή τους στην ανθρώπινη πρόοδο και τις θεωρεί εξίσου αξιόπιστες, έγκυρες και κοινωνικά σημαντικές με μια κριτική θεωρία για την κοινωνική πραγματικότητα. Για το Habermas κάθε γνωστικός τομέας έχει τη δική του ξεχωριστή συμβολή στο καθημερινό κοινωνικό μόρφωμα και κρίνεται αναγκαίος για την ενίσχυση, την ανάδειξη και τη συνέχειά του (Vogel 1988: 330 – 331).

Συνοψίζοντας, τόσο ο Marcuse, όσο και ο Habermas, πραγματεύονται το φαινόμενο της ραγδαίας επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης του ύστερου καπιταλισμού, αλλά από διαφορετική σκοπιά. Όπως εξετάστηκε παραπάνω, ο Marcuse, έντονα επηρεασμένος από τις θέσεις των Horkheimer και Adorno, υιοθετεί μια αποδοκιμαστική στάση απέναντι στον εργαλειακό λόγο των φυσικών επιστημών και της τεχνικής και τον θεωρεί υπεύθυνο για τον εξανδραποδισμό του ανθρώπου, στον οποίο τον οδηγεί αρχικά μέσα από την εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος. Συνεπώς, οι Horkheimer, Adorno και Marcuse συναινούν στο ότι η ανάπτυξη του φυσικού ελέγχου καταλήγει στην υλοποίηση και παγίωση του κοινωνικού αντίστοιχα ελέγχου και τη νοητική χειραγώγηση (Craib 2000: 435 – 436).

Αντίθετα, ο Habermas, παρότι «σύγχρονος απόγονος της Σχολής της Φραγκφούρτης» (Craib 2000: 410), αντιλαμβάνεται την ανάδειξη της επιστημονικοτεχνικής ορθολογικότητας ως ένδειξη προόδου του ανθρώπου και ένα ακόμα βήμα ουσιαστικής βελτίωσης της καθημερινότητάς του. Η μόνη προϋπόθεση σύμφωνα με το Habermas για μην γίνει καταστροφική είναι, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, να εφαρμόζεται στο δικό της πεδίο, δηλαδή τον τομέα των φυσικών επιστημών και της εργασίας (Craib 2000: 477 – 478). Τέλος, ενώ οι τρεις εκπρόσωποι της Σχολής της Φραγκφούρτης θεωρούν σημείο εκκίνησης της αποδυνάμωσης της κριτικής σκέψης το Διαφωτισμό, στο πλαίσιο του οποίου γεννάται και ο υποδουλωτής ορθός λόγος, ο Habermas είναι οπαδός του ορθολογισμού του και παράλληλα θεωρεί πως το πρόταγμα του διαφωτιστικού κινήματος δεν έχει ακόμα υλοποιηθεί. Για το Habermas ο διαφωτιστικός ορθός Λόγος δεν συνεπάγεται την αποδυνάμωση του κριτικού πνεύματος. Αντίθετα, η εμπράγματη εφαρμογή του, η οποία δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα, αποτελεί βασική προϋπόθεση της εξέλιξης της σκέψης σε απελευθερωτική δύναμη για τον άνθρωπο (Craib 2000: 410, 474 – 475). «Με δεδομένη, βεβαίως, την κριτική ενάντια στο Λόγο του Διαφωτισμού που άσκησαν οι προκάτοχοί του στη Σχολή της Φραγκφούρτης, η άποψη του Χάμπερμας φαίνεται να τον εξωθεί στην εντελώς αντίθετη προς αυτούς κατεύθυνση» (Craib 2000: 475).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

### Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ HERBERT MARCUSE ΚΑΙ JÜRGEN HABERMAS

#### 2.1 Η προσέγγιση της επιστήμης και της τεχνικής στον ύστερο καπιταλισμό από το Marcuse

Όπως προαναφέρθηκε, ο Marcuse εμφανίζεται ιδιαίτερα επηρεασμένος από τη Σχολή της Φραγκφούρτης στην ανάλυση της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης και της κοινωνικής μεταβολής την οποία σηματοδοτεί και καθορίζει. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αντιμετωπίζει την τεχνολογία του ύστερου καπιταλισμού είναι σύμφωνος με αυτόν των Horkheimer και Adorno, όμως την αφετηρία των σκέψεών του αναφορικά με το φαινόμενο της τεχνικής επιρροής που εξετάζει αποτελεί η κλασική μαρξιστική παράδοση (Marcuse 1971: 51).

Αναλυτικότερα, ο Marcuse επικεντρώνεται στη μετάβαση από μια κοινωνία ταξικής σύγκρουσης, την πρώιμη βιομηχανική, στην «κοινωνία της αφθονίας» (Marcuse 1971: 52), δηλαδή την ύστερη καπιταλιστική, με ερμηνευτικά εργαλεία αντλούμενα από τη θεωρία του Marx για την πολιτική επανάσταση και την ανατροπή του καπιταλισμού (Marcuse 1971: 51). Σύμφωνα με το Marcuse το όραμα του Marx αναφορικά με την απελευθέρωση του ανθρώπου από την κυριαρχία του κεφαλαίου και τις κοινωνικές ανισότητες που αναπαράγει δεν ανταποκρίνεται και δεν μπορεί να υλοποιηθεί στην ώριμη βιομηχανική κοινωνία. Ενώ ο Marx θεωρούσε την τεχνολογική ανάπτυξη έναν εν δυνάμει σύμμαχο στην προσπάθεια της εργατικής τάξης να απαλλαγεί από την πολύωρη και εντατική σωματική κόπωση και να αυτονομηθεί, ο Marcuse πιστεύει ακριβώς το αντίθετο (Marcuse 1971: 51 – 52).

Συγκεκριμένα, ο κριτικός στοχαστής υποστηρίζει ότι η επιστημονική και τεχνική πρόοδος γίνονται εργαλεία μιας απρόσωπης εξουσίας και, μέσα από την υπερπληθώρα των ανέσεων και των πλασματικών και περιττών διευκολύνσεων που μαζικά παρέχουν, αποδυναμώνουν την ατομική κριτική ικανότητα. Έτσι, το δυναμικό, με ατομική συνείδηση και αγανακτισμένο από τις δυσμενείς συνθήκες επιβίωσης προλεταριάτο αντικαθίσταται πλέον από ένα ομοιόμορφο και παθητικό

εργατικό δυναμικό, μια εργατική δύναμη που δεν βασίζεται πια στις χειρωνακτικές της ιδιότητες αλλά στη νοητική της αποδοτικότητα, ούσα συμμορφωμένη πάντα στις απαιτήσεις του σύγχρονου καπιταλισμού. Κατά συνέπεια, το σύνολο των εργαζομένων αδυνατεί να συνειδητοποιήσει την εκμετάλλευση που υφίσταται, αφού δεν βιώνει πλέον άμεσα την εργασιακή βία. Τη θέση της εμφανούς, μέσω των οικονομικοκοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των ταξικών ομάδων, καταπίεσης έχει λάβει η σύγχρονη βιομηχανική κυριαρχία, η οποία επιβάλλεται με φαινομενικά ευχάριστο τρόπο και συνεπώς έμμεσα, μέσω των νέων συλλογικών δυνατοτήτων που προσφέρει. Στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα δεν υφίσταται πλέον το ταξικό δίπολο και η ορατή διαφορετικότητα των προλετάρων έναντι των κεφαλαιοκρατών, για αυτό η τεχνική εξέλιξη δεν μπορεί να αξιοποιηθεί απελευθερωτικά από τους εργαζόμενους, αλλά χρησιμοποιείται εις βάρος τους από την αδιόρατη εξουσία (Marcuse – Porper 2005: 20 – 21), (Landmann 1988: 14). «Η (προχωρημένη καπιταλιστική) κοινωνία απαντά στην ανάγκη τους (των εργαζόμενων τάξεων) για ελευθερία ικανοποιώντας ανάγκες που κάνουν υποφερτή κι ίσως ανυποψίαστη τη σκλαβιά» (Marcuse 1971: 52).

Συμπερασματικά, σύμφωνα με το Marcuse το εργατικό δυναμικό στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία φέρει εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα από την πρώιμη βιομηχανική, καθώς το ίδιο το κοινωνικό σύστημα έχει μετασχηματιστεί. Ο κριτικός φιλόσοφος εντοπίζει τους λόγους που οδήγησαν στην κοινωνική αλλαγή πρώτα από όλα στη δυναμική και καθοριστική για την πορεία της οικονομίας είσοδο της μηχανής στον παραγωγικό τομέα ή διαφορετικά στη «μηχανοποίηση της εργασίας» (Marcuse 1971: 53). Από τη στιγμή που οι περισσότερες ενέργειες στο πλαίσιο της εργασίας πραγματοποιούνται από τον εξελισσόμενο και αποδοτικό μηχανικό εξοπλισμό, η ανθρώπινη δράση περιορίζεται και καθίσταται σταδιακά επικουρική. Με αυτό τον τρόπο συντελείται η μείωση του αισθητού μόχθου ο οποίος αποτελούσε, όπως αναλύθηκε παραπάνω, κίνητρο επανάστασης για την εργατική τάξη. Έτσι, με βάση το Marx, το προλεταριάτο βιώνει την καταπίεση του πρώιμου καπιταλισμού και έχει γνώση της αλλοτρίωσης στην οποία το οδηγεί, συνεπώς διαθέτει τη δύναμη να αντιδράσει και να αρνηθεί την υποδούλωσή του (Marcuse 1971: 53). Αντίθετα, οι εργαζόμενες τάξεις του ώριμου καπιταλιστικού συστήματος γίνονται συνειδησιακά ένα με το σύστημα που τις κυβερνά, εξαιτίας της μείωσης

του εργασιακού κόπου και της αύξησης των καθημερινών ανέσεων που εξασφαλίζει φαινομενικά η συνεχής εκβιομηχάνιση. Επομένως, η δυνατότητα της άρνησης του σύγχρονου τρόπου ζωής καταστέλλεται και η κοινωνική αλλαγή καθίσταται ουτοπική (Marcuse 1971: 52 – 55). «Ο προλετάριος των περασμένων εποχών του καπιταλισμού ήταν (...) μια “ζωντανή” άρνηση της κοινωνίας του. Αντίθετα, ο εργάτης των προχωρημένων τμημάτων της τεχνολογικής κοινωνίας αισθάνεται πολύ λιγότερο την ανάγκη αυτής της άρνησης. (...) Η μηχανή μοιάζει να επιβάλλει στους χειριστές της έναν υπνωτικό ρυθμό» (Marcuse 1971: 54).

Παράλληλα, αλλαγή υφίσταται η ίδια η μορφή της εργασίας. Δηλαδή, ενώ στο παρελθόν ο εργαζόμενος αποτελούσε μέλος της εργατικής τάξης και ήταν υπεύθυνος για μια συγκεκριμένη αρμοδιότητα η οποία τον προσδιόριζε, στον ύστερο καπιταλισμό ενσωματώνεται σε ένα ενιαίο εργασιακό σώμα χειρισμού των μηχανών. Με άλλα λόγια, δεν αντιλαμβάνεται πλέον τον εαυτό του ως μέρος του καταπιεζόμενου προλεταριάτου, αλλά ως έναν ακόμα χειριστή του τεχνικού εξοπλισμού ο οποίος εργάζεται σε συνθήκες κοινωνικής προόδου. Έχει την ψευδαίσθηση ότι είναι μέρος αυτής της ανάπτυξης και όχι αντικείμενο εκμετάλλευσης και κυριαρχίας. Έτσι, ξεχνά το δικαίωμα της άρνησης και δεν αντιλαμβάνεται την ανάγκη για αλλαγή του κατεστημένου συστήματος. Συνεπώς, η μηχανή έχει επίσης ως αποτέλεσμα την κατάργηση της ξεχωριστής επαγγελματικής ταυτότητας και με αυτό τον τρόπο τη διαμόρφωση ενός ομοιογενούς και ομοιόμορφου εργατικού δυναμικού, εύκολα διαχειριζόμενου. Ο εργαζόμενος στον ύστερο καπιταλισμό μπορεί να παράγει έργο σε εκ πρώτης όψεως πιο ανθρώπινες, πιο ήπιες συνθήκες εργασίας, όμως αγνοώντας τον έλεγχο που έμμεσα του ασκείται δεν κινητοποιείται προς μια κοινωνική ανατροπή (Marcuse 1971: 55 – 57). «Σήμερα οι εργαζόμενοι χάνουν την επαγγελματική τους αυτονομία που τους έκανε ξέχωρη τάξη που διέφερε απ’ τις άλλες δρώσες κοινωνικές κατηγορίες, ακριβώς γιατί ήταν μια “ζωντανή” αμφισβήτηση του κατεστημένου» (Marcuse 1971: 56).

Το αίσθημα της συμμετοχής σε μια κοινωνία συλλογικής προόδου και οι υλικές απολαβές που προσφέρει μαζικά το σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα δημιουργούν μια σχέση ταύτισης του εργαζόμενου με τη μονάδα εργασίας του. Δηλαδή, το άτομο αρχίζει να νιώθει κομμάτι της επιχείρησης στην οποία ανήκει εργασιακά. Ενδιαφέρεται για το καλό της εταιρείας, την εύρυθμη λειτουργία της, την

οικονομική της εξέλιξη και τη γενικότερη αναπτυξιακή της πορεία. Ξεχνά ότι αποτελεί παραγωγικό της εργαλείο και του δημιουργείται ασυναίσθητα η εντύπωση ότι έχει προσωπική αξία για αυτήν και είναι άρρηκτα συνδεδεμένο μέλος της. Την αιτία αυτού του φαινομένου συνιστά επίσης, σύμφωνα με το Marcuse, η σύγχρονη χρήση της τεχνολογίας, αφού εξαλείφει τη μειονεκτούσα τάξη του προλεταριάτου και παγιώνει εργαζόμενους που μέσω του χειρισμού της νομίζουν ότι μετέχουν στην κεφαλαιούχα επιχείρηση. Έτσι, στην ώριμη βιομηχανική κοινωνία τα κοινωνικά υποκείμενα εμφανίζουν τυποποιημένους τρόπους σκέψης, συμπεριφοράς και ζωής, αφού έχουν ήδη χάσει στον εργασιακό τομέα την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Δηλαδή, τα ενσωματωμένα στην καπιταλιστική επιχείρηση άτομα προεκτείνονται σε κοινωνικά υποκείμενα άβουλα, παθητικοποιημένα και απρόθυμα να απορρίψουν και στη συνέχεια να ανατρέψουν ό,τι τα αλλοτριώνει (Marcuse 1971: 57 – 58). «Η εξομοίωση των αναγκών και των επιθυμιών, του επιπέδου ζωής, της ψυχαγωγίας και της πολιτικής τοποθέτησης, είναι η συνέπεια της ενσωμάτωσης στην υλική παραγωγική διαδικασία, μέσα στο εργοστάσιο» (Marcuse 1971: 57).

Τέλος, εκτός από την τάξη των εργαζόμενων τη φανερή ταυτότητά τους χάνουν και οι κεφαλαιούχοι εργοδότες, οι οποίοι συγκαλύπτονται πλέον υπό τον ευρύτερο τεχνολογικό μηχανισμό. Δηλαδή, ενώ στα προηγούμενα στάδια του καπιταλισμού οι κεφαλαιοκράτες και εκμεταλλευτές της εργατικής δύναμης γίνονταν άμεσα αντιληπτοί, στην ώριμη βιομηχανική κοινωνία τη θέση τους έχει πάρει, φαινομενικά, μια εξουσία απρόσωπη, απροσδιόριστη και μη άμεσα εμφανής. Όπως διευκρινίζει ο Marcuse, οι κυριαρχούσες δυνάμεις στον ύστερο καπιταλισμό εμφανίζονται καμουφλαρισμένες μέσω της επικρατούσας γραφειοκρατίας και της ενιαίας τεχνικής διάρθρωσης της κοινωνίας. Ο καπιταλιστής δεν παρουσιάζεται πια ως κάτοχος των μέσων παραγωγής, αλλά ως διευθυντής ή ανώτερο διοικητικό στέλεχος, μέρος και αυτός της τεχνολογικής εξέλιξης και προόδου και όχι της εργατικής καταπίεσης και του ελέγχου. Συνεπώς, στο όνομα της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης και των νέων ανέσεων και αγαθών που προσφέρει, καλύπτονται η κοινωνική αδικία, ο ετεροκαθορισμός και η χειραγώγηση του σύγχρονου ανθρώπου. Συμπερασματικά, για άλλη μια φορά ο Marcuse αποδοκιμάζει την τεχνολογία ως τον κατεξοχήν παράγοντα που εμποδίζει στο πλαίσιο της υστεροκαπιταλιστικής κοινωνίας την ατομική συνειδητοποίηση και την

κοινωνική αλλαγή, ως το εργαλείο της εξουσίας με το οποίο περιφράζει το εσωτερικό της και αποτρέπει κάθε πιθανή επιχείρηση ανατροπής της (Marcuse 1971: 59 – 60). «Το τεχνολογικό πέπλο κρύβει την ανισότητα και τη σκλαβιά» (Marcuse 1971: 59).

Συνοψίζοντας, ο Marcuse εκκινεί την προσέγγισή του από τη θεωρία του Marx για την αλλοτρίωση και το φετιχισμό του εμπορεύματος, αφού υποστηρίζει πως ο άνθρωπος του ύστερου καπιταλισμού ξεχνά την καταπίεση που υφίσταται, όπως το επιβαρυνμένο και αγχωτικό ωράριο εργασίας και την ψυχική και σωματική κούραση, μέσα από την απόκτηση των νέων τεχνολογικών αγαθών. Δηλαδή, το άτομο απομυθοποιεί την εργασιακή κόπωση και μυθοποιεί τις, περιττές στην πραγματικότητα, ανέσεις που παρέχει η προχωρημένη τεχνολογία. Διαφορετικά, η αυτογνωσία και η ατομική συνείδηση και ελευθερία ασυναίσθητα υποβαθμίζονται και σταδιακά χάνονται εντός του καθεστώτος της αυξανόμενης παραγωγικότητας και της εντεινόμενης αντίστοιχα κατανάλωσης. Στη συνέχεια ο Marcuse, όπως και οι υπόλοιποι εκπρόσωποι της Σχολής της Φραγκφούρτης, δίνει μεγάλη έκταση και επικεντρώνει το επιστημονικό του ενδιαφέρον στη χειραγώγηση της συνείδησης του ατόμου από τον τεχνολογικό καπιταλισμό και την, εξαιτίας του, υποχώρηση της κριτικής σκέψης (Craib 2000: 423). Επηρεασμένος από τους Horkheimer και Adorno και το συλλογικό τους έργο “Διαλεκτική του Διαφωτισμού”, συμπεραίνει πως ο σύγχρονος άνθρωπος είναι υποχείριο του υπερκαταναλωτισμού και της πλασματικής ευτυχίας που του προσφέρει (Marcuse 1971: 36).

Από τα παραπάνω αναδεικνύεται ότι ο Marcuse και ο Habermas εντοπίζουν σε διαφορετικά σημεία τις προβληματικές αλλαγές της κοινωνίας. Ενώ ο Marcuse ταυτίζει την ατομική ανελευθερία και τη νοητική παρακμή με την εμφάνιση, ανάπτυξη και σύγχρονη εφαρμογή της τεχνολογίας, ο Habermas δεν ενοχοποιεί την επιστημονικοτεχνική πρόοδο, αλλά αναγνωρίζει την προσφορά της στον πολιτισμό και την οικονομία. Δηλαδή, πιο αναλυτικά, ο Marcuse υποστηρίζει πως από τη στιγμή που η μηχανή εισάγεται στον τομέα της εργασίας, σηματοδοτείται και το τέλος της ατομικής πρωτοβουλίας, σκέψης και συνείδησης. Αντίθετα, ο Habermas θεωρεί ευεργετική την εξέλιξη της τεχνολογίας και την έμπρακτη αξιοποίησή της και υπογραμμίζει πως καθίσταται αλλοτριωτική, μονάχα όταν ξεφεύγει από τα όρια δράσης της, δηλαδή τον τομέα της παραγωγής και της εργασίας. Όπως θα αναλυθεί

στη συνέχεια, στη χαμπερμασιανή οπτική η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη αποτελεί τροχοπέδη της ελεύθερης και κριτικής σκέψης, από τη στιγμή που εμπλέκεται στο πεδίο της αλληλόδρασης και αλληλοκατανόησης. Όταν δηλαδή οι τεχνικοί στόχοι υπερισχύουν και αποκλείουν όσους πηγάζουν από τη διαδικασία του αμοιβαίου και απεριόριστου διαλόγου και με αυτό τον τρόπο παρεμποδίζουν την πραγματοποίηση και εξέλιξη της επικοινωνιακής ορθολογικότητας (Craib 2000: 477 – 478).

## 2.2 Οι βασικές εννοιολογικές κατηγορίες στην ανάλυση του Habermas

Σε αντίθεση με το Marx, ο οποίος αναγνωρίζει τις παραγωγικές δυνάμεις ως τον κυρίαρχο παράγοντα διαμόρφωσης μιας κοινωνίας, ο Habermas επισημαίνει ότι η αναπαραγωγή ενός κοινωνικού συστήματος εξαρτάται από την κατανόηση του εαυτού και των εξωτερικών γεγονότων και καταστάσεων από τον άνθρωπο, από αυτό δηλαδή που ο ίδιος ονομάζει «αυτοσυνείδηση» ή «αυτοκατανόηση» (Habermas 1990: 149). Η γνώση και η κριτική αντιμετώπιση του εσωτερικού και του περιβάλλοντα κόσμου επιτυγχάνεται μέσω της γλωσσικής αλληλεπίδρασης των ατόμων και της αλληλοκατανόησης. Επομένως, για το Habermas η προσέγγιση των ανθρώπινων κοινωνιών και της εξέλιξης τους μέσα στο χρόνο προϋποθέτει την ανάλυση όχι μόνο του πεδίου της εργασίας, δηλαδή της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και του τομέα της αλληλόδρασης, δηλαδή της αμοιβαίας συνεννόησης των ατόμων διαμέσου της γλωσσικής επικοινωνίας. Άρα, ενώ σύμφωνα με το «μαρξικό λειτουργισμό» (Honneth 2008: 298) τα κοινωνικά συστήματα διακρίνονται με βάση τους τρόπους παραγωγής, δηλαδή τους αναπτυσσόμενους μηχανισμούς αξιοποίησης της φύσης, στη χαμπερμασιανή θεώρηση η κοινωνική εξελικτική διαδικασία δεν καθορίζεται αποκλειστικά και μόνο από τον εργασιακό παράγοντα. Εκτός από την εργασία, καθοριστική για την αναπαραγωγή της ζωής του ανθρώπινου είδους κρίνεται κατά το Habermas η γλώσσα και συνεπώς ο διάλογος και η αμφίδρομη συνεννόηση (Honneth 2008: 300 – 301), (Καβουλάκος 1996: 226 – 228).

Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον κριτικό στοχαστή ο Marx περιορίζεται σε μια οικονομική, και άρα μονομερή ανάλυση της ιστορίας συγχέοντας την εργαλειακή με την επικοινωνιακή πράξη και παραβλέπει το γεγονός ότι η γλωσσική αλληλεπίδραση συνιστά εξίσου σημαντική παράμετρο στην ιστορική πρόοδο και αναδιαμόρφωση (Habermas 1990: 63 – 64), (Honneth 2008: 300 – 301). Έτσι, ο Habermas διαφοροποιείται από το Marx και ταυτόχρονα, για ακόμα μια φορά, από τους επηρεασμένους από το μαρξικό λειτουργισμό εκπροσώπους της Σχολής της Φραγκφούρτης Horkheimer, Adorno και Marcuse αναφορικά με την αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξης, την οποία οι τελευταίοι κατανοούν και ερμηνεύουν σε

αποκλειστική συνάρτηση με την ανάπτυξη του εργαλειακού λόγου και της τεχνικής γνώσης (Honneth 2008: 300 – 301).

Συνεπώς, ο Habermas, προκειμένου να αναλύσει το φαινόμενο της επιστημονικοτεχνικής ορθολογικότητας περισσότερο ολοκληρωμένα και σφαιρικά από τις προηγηθείσες θέσεις των Max Weber και Marcuse, θεμελιώνει μια διάκριση μεταξύ της «εργασίας» / «ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης» (Habermas 1990: 133) και της «αλληλόδρασης» / «επικοινωνιακής πράξης» (Habermas 1990: 133). Σύμφωνα με το Habermas η διάκριση αυτή αποτελεί ένα νέο κατηγορικό πλαίσιο και πραγματοποιείται με σκοπό να ερμηνευθεί πιο άρτια η σημασία του εργαλειακού εξορθολογισμού στο πέρασμα της κοινωνίας από την πρώιμη βιομηχανική ανάπτυξη στον ύστερο καπιταλισμό (Habermas 1990: 133), (Agger 1979: 197), (Landmann 1988: 17).

Πιο αναλυτικά, ο Habermas ωθείται σε αυτή τη διάκριση του κοινωνικού πράττειν, στην προσπάθειά του να εξηγήσει την επίδραση της ραγδαίας ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνικής στον υπόλοιπο κοινωνικό χώρο, συγκεκριμένα στις σχέσεις των ανθρώπων, την επικοινωνία μεταξύ τους και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τον κόσμο γύρω τους. Αυτό δηλαδή που συνιστά σημείο εκκίνησης του Habermas αναφορικά με την ανάπτυξη του θεωρητικού του πλαισίου είναι η απάντηση στο ερώτημα του πως επηρεάζει η επιστημονικοτεχνική εξέλιξη και πρόοδος εντός του ώριμου καπιταλισμού τη συνείδηση των ατόμων και κατ' επέκταση της ίδιας της κοινωνίας (Καβουλάκος 1996: 49).

Ο Habermas οδηγείται σε αυτό το διαχωρισμό διαπιστώνοντας ότι η ανάγκη που ωθεί τον άνθρωπο στην κατάκτηση της γνώσης δεν λαμβάνει μονάχα ένα περιεχόμενο. Δηλαδή, ποικίλες ανάγκες κινητοποιούν τον άνθρωπο στο να ανιχνεύσει και να αποκρυσταλλώσει σε εννοιολογικά εργαλεία διαφορετικά είδη γνώσης. Η εκάστοτε ανάγκη – εφελτήριο της γνωστικής διαδικασίας ονομάζεται από τον κριτικό στοχαστή «γνωστικό διαφέρον» (Habermas 1990: 11). Πρόκειται με άλλα λόγια για τον ειδικό λόγο που κατευθύνει τον άνθρωπο στην αναζήτηση της αντίστοιχης του λόγου αυτού γνώσης (Habermas 1990: 11). Έτσι, οι φυσικές επιστήμες ή «εμπειρικο-αναλυτικές» (Habermas 1990: 29), οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ανάγκη αξιοποίησης του εξωτερικού περιβάλλοντος με σκοπό την έμπρακτη βελτίωση των βιοτικών συνθηκών, κινητοποιούνται από το

«τεχνικό γνωστικό διαφέρον» (Habermas 1990: 29), δηλαδή από το διαφέρον / συμφέρον της διερεύνησης, της κατανόησης και του ελέγχου των γνωρισμάτων και της λειτουργίας της φύσης. Σύμφωνα με το Habermas οι επιστήμες αυτές διέπονται από την ανεύρεση και τον ορισμό γενικών κανόνων για τα αντικείμενα που μελετούν, καθώς και από την προγνωστική ικανότητα μέσω της παρατήρησης και του τεχνικού ελέγχου. Για το λόγο αυτό εμφανίζονται στη χαμπερμασιανή ανάλυση συνυφασμένες με τον τομέα της εργασίας (Habermas 1990: 29), (Vogel 1988: 331).

Όπως επισημάνθηκε στην παραπάνω ενότητα, το έργο του Habermas χαρακτηρίζεται από μια περισσότερο ευνοϊκή αντιμετώπιση του ορθού λόγου και της ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνικής την οποία συνεπάγεται. Έτσι, ο κριτικός στοχαστής θεωρεί ευεργετική την ύπαρξη και εξέλιξη των φυσικών επιστημών, καθώς μέσω αυτών επιτυγχάνεται η γενικότερη πρόοδος της κοινωνικής ζωής. Όμως, υπογραμμίζει παράλληλα ότι δεν είναι οι μόνες που εξελίσσουν την ανθρωπότητα και την οδηγούν σε ανώτερα επίπεδα διαβίωσης. Στη διαδικασία αυτή συνεργούν επίσης άμεσα και ενεργά οι ανθρωπιστικές επιστήμες ή «ιστορικο-ερμηνευτικές» (Habermas 1990: 29), οι οποίες χαρακτηρίζονται από την κατανόηση στην περίπτωση αυτή όχι της εξωτερικής, αλλά της ανθρώπινης φύσης και του νου. Επομένως, οι επιστήμες αυτές ενεργοποιούνται από την ανάγκη της προσέγγισης και της αποσαφήνισης των γλωσσικών νοημάτων και μέσω αυτών της τρέχουσας καθημερινότητας και σύνολης της κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή από το «πρακτικό γνωστικό διαφέρον» (Habermas 1990: 31). Σκοπό τους συνεπώς έχουν την επίτευξη της ανθρώπινης συνεννόησης και αλληλοκατανόησης και για αυτό ο χώρος που διέπουν και στα πλαίσια του οποίου εκφράζονται και πραγματοποιούνται είναι σύμφωνα με το Habermas το πεδίο της αλληλόδρασης (Vogel 1988: 331).

Συμπερασματικά, ο Habermas χρησιμοποιεί αυτή τη διάκριση εργασίας και αλληλόδρασης, κατ' αρχάς για να αποσαφηνίσει τη διαφορετικότητα των φυσικών και των ανθρωπιστικών επιστημών και παράλληλα να διευκρινίσει ότι καθεμία με τα δικά της μέσα και εργαλεία αποφέρει ευεργετικά αποτελέσματα στον τομέα της κοινωνικής ζωής και την πρόοδό του. Σύμφωνα με τον κριτικό στοχαστή οι φυσικές και ανθρωπιστικές επιστήμες μπορούν να συνυπάρξουν φέροντας αμφότερες μερίδιο στην ανθρώπινη και κοινωνική ανάπτυξη, αρκεί να λειτουργούν και να

εφαρμόζουν τους ιδιαίτερους νόμους και τις νόρμες τους αποκλειστικά και μόνο στο δικό τους πεδίο. Κάθε είδος επιστήμης διακρίνεται για τη μοναδικότητά του και την ιδιαίτερη χρησιμότητα που εμφανίζει στην εξασφάλιση της κοινωνικής αρτιότητας και συνοχής, με προϋπόθεση να μην ξεπερνά το χώρο ύπαρξης και λειτουργίας του (Vogel 1988: 331 – 332), (Craib 2000: 477 – 478).

Πιο αναλυτικά, αναφορικά με τη χαμπερμασιανή διάκριση της ανθρώπινης δράσης, η κατηγορία «εργασία» ή «ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη» αντιπροσωπεύει την ανθρώπινη ενέργεια η οποία προσανατολίζεται με βάση συγκεκριμένους εργαλειακούς σκοπούς και κατευθύνεται από τεχνικούς νόμους και στρατηγικές. Επομένως, η εργαλειακή πράξη στον κριτικό στοχαστή δεν περιορίζεται μονάχα στα ειδικά εργαλεία και μέσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για την πραγματοποίηση των τεχνικών τους σκοπών. Αντίθετα, συμπεριλαμβάνει και τις μεθόδους, τους νόμους και τις στρατηγικές εκείνες που κατευθύνουν τους ανθρώπους στο να τους υλοποιήσουν (Habermas 1990: 133), (Landmann 1988: 17). «Η ορθολογική ως προς το σκοπό δράση καταλαμβάνει το χώρο αυτού που μέχρι τώρα χαρακτηριζόταν ως “τεχνικό πράττειν”» (Καβουλάκος 1996: 60).

Σύμφωνα με το Habermas οι νόμοι αυτοί, που χαρακτηρίζουν την ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη, διδάσκονται στους ανθρώπους και με αυτόν τον τρόπο τους παρέχουν τις κατάλληλες δεξιότητες και ειδικές ικανότητες για την επίλυση προβλημάτων ανάλογης φύσεως και τη βελτίωση των συνθηκών της καθημερινής τους ζωής. Με άλλα λόγια, η τεχνική ανάπτυξη και οι νέοι νόμοι που την συνοδεύουν παρέχουν στον άνθρωπο νέα αντίστοιχα εφόδια και συνεπώς τη δυνατότητα για οικονομική εξέλιξη και αναβάθμιση. Σε περίπτωση που οι τεχνικοί νόμοι και οι στρατηγικές παραβιάζονται, τότε τα προβλήματα τα οποία είναι σε θέση να επιλύουν παραμένουν άλυτα και η τεχνική και οικονομική ανάπτυξη, τις οποίες μπορούν να επιφέρουν, δεν πραγματοποιούνται. Δηλαδή, η ουσιαστική επίπτωση αυτής της παράβασης είναι η αποτυχία, η συνέχιση των προβληματικών καταστάσεων και ακολούθως η απουσία προόδου στον οικονομικοτεχνικό τομέα. Τέλος, ως προς την εγκυρότητα των νόμων της εργαλειακής πράξης καθορίζεται από την ανταπόκριση των προτάσεών τους στην εμπειρική πραγματικότητα (Habermas 1990: 133, 134). «Η τεχνική γνώση μας εφοδιάζει με “ικανότητες ελέγχου”, οι

οποίες αξιολογούνται τελικά με βάση την αποτελεσματικότητά τους» (Καβουλάκος 1996: 60).

Όσον αφορά στην έννοια της «αλληλόδρασης» ή της «επικοινωνιακής πράξης» στη χαμπερμασιανή οπτική, παρουσιάζει εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο και ρόλο από εκείνο της εργασίας. Πρώτα από όλα, όπως διευκρινίζει ο κριτικός στοχαστής, οι νόμοι που διέπουν την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων είναι δεσμευτικοί, κοινωνικά παγιωμένοι και συλλογικά αποδεκτοί. Ο δεσμευτικός χαρακτήρας των κοινωνικών αυτών κανόνων έγκειται στο ότι καθιστούν δυνατή και διευκολύνουν την ανθρώπινη συνεννόηση και διαντίδραση (Habermas 1990: 133). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι συνιστούν ένα νοηματικό πλαίσιο το οποίο είναι υποχρεωμένος κανείς να ακολουθεί, προκειμένου να συμμετέχει στην επικοινωνιακή διαδικασία και να γίνεται στο πλαίσιο αυτής κατανοητός από τους συνανθρώπους και συνομιλητές του (Landmann 1988: 17). «Η επικοινωνιακή πράξη υπακούει σε δεσμευτικούς κανόνες, που ορίζουν αμοιβαίες προσδοκίες ως προς τη συμπεριφορά και που πρέπει να κατανοούνται και ν' αναγνωρίζονται από δύο τουλάχιστον δρώντα υποκείμενα» (Habermas 1990: 133). Επομένως, καθίσταται κατανοητό ότι για το Habermas το μέσο της αλληλόδρασης είναι η γλώσσα, στην οποία και εγγράφονται οι κοινωνικοί κανόνες, οι αξίες και οι επικρατούσες στην κοινωνική σφαίρα αντιλήψεις και πεποιθήσεις. Συνεπώς, μέσα από τη γλωσσικά μεσολαβηθείσα αλληλόδραση υλοποιούνται τα δομικά στοιχεία της κοινωνίας και την ίδια στιγμή αναπαράγεται συμβολικά η ίδια (Καβουλάκος 1996: 61).

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το Habermas οι επικοινωνιακοί νόμοι αφομοιώνονται και εσωτερικεύονται μέσω της κοινωνικοποίησης από τα άτομα και με αυτόν τον τρόπο συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους και κατ' επέκταση στην προσαρμογή τους στην τρέχουσα, περιβάλλουσα κοινωνική πραγματικότητα. Εάν οι κοινωνικοί κανόνες παραβιαστούν, τότε η επικοινωνιακή διαδικασία καθίσταται προβληματική, ενώ οι κυρώσεις που υφίσταται το άτομο είναι συμβατικές και συναρτημένες με το ισχύον κοινωνικό περιβάλλον (Habermas 1990: 134). Δηλαδή, η παράκαμψη και παραβίαση τους δεν οδηγεί σε αντικειμενική αναποτελεσματικότητα, όπως στην αντίστοιχη περίπτωση των τεχνικών νόμων, αλλά σε κοινωνικά ορισμένες και τεθειμένες κυρώσεις. Αναφορικά με την εγκυρότητα των κοινωνικών κανόνων, την παρέχει αυτόματα με βάση τον κριτικό

φιλόσοφο η αμοιβαία μεταξύ των υποκειμένων που μετέχουν στην επικοινωνιακή πράξη κατανόηση των προθέσεων τους. Πρόκειται δηλαδή για μια διυποκειμενικά αναγνωρίσιμη και παραδεχόμενη εγκυρότητα. Συμπερασματικά, η αλληλόδραση συνιστά μια πράξη που την επικυρώνουν όχι αντικειμενικά αλλά ατομικώς αφομοιωμένα κοινωνικά στοιχεία και μορφές συμπεριφοράς και συμβατικές αντίστοιχα κυρώσεις (Habermas 1990: 134), (Καβουλάκος 1996: 61). «Το κριτήριο της ορθολογικότητας της επικοινωνιακής δράσης είναι λοιπόν συμβατικό: δεν στηρίζεται στην αντικειμενικότητα δεδομένων συνθηκών, αλλά στην κοινωνική ισχύ προτύπων συμπεριφοράς» (Καβουλάκος 1996: 61).

Η διχοτόμηση της ανθρώπινης πράξης σε επικοινωνιακή και εργαλειακή είναι σύμφωνα με το Habermas καθοριστική για την κατανόηση κάθε είδους κοινωνίας, καθώς και καθαυτού του φαινομένου του εξορθολογισμού. Τα ίδια τα κοινωνικά συστήματα διακρίνονται μεταξύ τους με βάση αυτόν τον κεντρικό στο χαμπερμασιανό έργο διαχωρισμό. Δηλαδή, ένα κοινωνικό σύστημα λαμβάνει το χαρακτήρα και την ποιοτική του διάσταση από τη σχέση που εμφανίζουν και διατηρούν σε αυτό μεταξύ τους οι δύο τύποι πράξης και από το ποιος από τους δύο τελικά υπερτερεί (Habermas 1990: 134).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι κατ' επέκταση της διάκρισης μεταξύ αλληλόδρασης και εργασίας ο Habermas σημειώνει το διαχωρισμό ανάμεσα στο «θεσμικό πλαίσιο» μιας κοινωνίας ή «κοινωνικο-πολιτισμική σφαίρα των βιωμάτων» (Habermas 1990: 136) ή «βιόκοσμο» (Habermas 1997: 53) και τα ενταγμένα σε αυτό «υποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης» (Habermas 1990: 136). Συγκεκριμένα, στην ανάλυση του κριτικού φιλόσοφου το θεσμικό πλαίσιο συνιστά τον κοινωνικό χώρο εντός του οποίου αναπτύσσονται, εκδηλώνονται, εκφράζονται και παγιώνονται οι δεσμευτικοί κανόνες της ανθρώπινης επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, το θεσμικό πλαίσιο συγκροτείται από τη διαδικασία της επικοινωνίας και για αυτό αντιστοιχεί στον τομέα της αλληλόδρασης. Συνεπώς, ο βιόκοσμος είναι ο χώρος των ανθρώπινων σχέσεων, του διαλόγου και της αλληλοκατανόησης. Ανάλογα, τα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης, όπως το οικονομικό σύστημα, τα οποία εντάσσονται στο θεσμικό πλαίσιο, αποτελούν το πεδίο όπου πραγματοποιούνται οι εργαλειακοί νόμοι και οι στρατηγικές που διέπουν τον τομέα της εργασίας. Κατά συνέπεια,

χαρακτηρίζονται και ενσαρκώνονται από την εργαλειακή πράξη και τις τεχνικές της (Habermas 1990: 134 – 136). Συμπερασματικά, οι πράξεις που εντάσσονται και καθορίζονται από το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας ακολουθούν τα πρότυπα και τους κανόνες της επικοινωνιακής διαδικασίας, ενώ οι ανθρώπινες ενέργειες που υπάγονται στα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης συμμορφώνονται με τα υποδείγματα της εργαλειακής και στρατηγικής δράσης (Honneth 2008: 304 – 305), (Καβουλάκος 1996: 63).

Άρα, η διάκριση μεταξύ θεσμικού πλαισίου (επικοινωνιακής πράξης) και υποσυστημάτων ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης (εργαλειακής πράξης) αποτελεί την αφετηρία και το εννοιολογικό εργαλείο του κριτικού στοχαστή στην ανάλυση των ανθρώπινων κοινωνιών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σαφής οριοθέτηση μεταξύ των κοινωνιών γίνεται για λόγους επιστημονικής ανάλυσης και κατανόησης. Τα ακριβή όρια ανάμεσά τους είναι δυσδιάκριτα, ρευστά και ως εκ τούτου ανθρωπίνως τεθειμένα. Η πρώτη περίπτωση κοινωνίας την οποία ο Habermas θεωρεί άξια διερεύνησης, αναφορικά με την εκ νέου διατύπωση του βεμπεριανού «εξορθολογισμού», είναι η παραδοσιακή κοινωνία. Με τον όρο παραδοσιακή εννοείται η κοινωνία η οποία φέρει τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν τους ανώτερους πολιτισμούς, δηλαδή την εδραίωση του κράτους ως φορέα εξουσίας, την εμφάνιση κοινωνικο-οικονομικών τάξεων και τέλος, το καθοριστικότερο όλων, τη νομιμοποίηση της εξουσίας από τις πολιτισμικές παραδόσεις (Habermas 1990: 136 – 137).

Δηλαδή, στα πλαίσια αυτού του κοινωνικού κόσμου οι μυθικές, θρησκευτικές και μεταφυσικές ερμηνείες της συνολικής πραγματικότητας είναι αυτές που συντηρούν την επικρατούσα πολιτική εξουσία. Επομένως, τα στοιχεία που επικρατούν έντονα σε αυτόν είναι ο μύθος, τα θρησκευτικά σύμβολα και οι μεταφυσικές διαστάσεις των πραγμάτων και των καταστάσεων. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι που ζουν σε αυτού του είδους την κοινωνία αναζητούν μια «καλή ζωή» μέσα στα πλαίσια των σχέσεων αλληλόδρασης (Habermas 1990: 137 – 138). Συνεπώς, οι ανθρώπινες πράξεις ακολουθούν τους επικοινωνιακούς κανόνες και αυτό που αντίστοιχα επικρατεί είναι το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας, το οποίο και νομιμοποιούν οι πολιτισμικές παραδόσεις – «νομιμοποίηση “από τα πάνω”» (Habermas 1990: 140).

Συμπερασματικά, όπως υπογραμμίζει ο κριτικός στοχαστής, το θεσμικό πλαίσιο εμφανίζεται απρόσβλητο στην παραδοσιακή κοινωνία, καθώς κατοχυρώνεται και διατηρείται από τις αντίστοιχα ακλόνητες την περίοδο αυτή πολιτισμικές παραδόσεις, οι οποίες «υπόσχονται» τους τρόπους διαμόρφωσης μιας ισορροπημένης και αρμονικής καθημερινής ζωής. Η ίδια η πολιτική είναι προσανατολισμένη προς αυτήν την κατεύθυνση, και άρα προσηλωμένη σε αποκλειστικά πρακτικούς σκοπούς. Επιπροσθέτως, η ανάπτυξη των τεχνικών είναι τόσο περιορισμένη που δεν καθίσταται δυνατή να καταρρίψει τη νομιμοποιητική ισχύ των κοσμοειδώλων και να ανατρέψει το υπερέχον θεσμικό πλαίσιο (Habermas 1990: 137 – 138). Συνεπώς, το θεσμικό πλαίσιο στην παραδοσιακή κοινωνία κατέχει το απόλυτο «πρωτείο» (Καβουλάκος 1996: 66) απέναντι στα εργαλειακά υποσυστήματα. Από τα παραπάνω συνάγεται κατά το Habermas ότι η σχέση που επικρατεί μεταξύ του –ισχυρού– θεσμικού πλαισίου και των υποσυστημάτων ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης είναι εντελώς τυπική (Habermas 1990: 137).

Η σχέση όμως αυτή αλλάζει με το πέρασμα της κοινωνίας από την παραδοσιακή της μορφή στη σύγχρονη ή νεωτερική εποχή. Ενώ μέχρι τότε την πολιτική εξουσία συντηρούν, όπως προαναφέρθηκε, ο μύθος και το θρησκευτικό σύστημα, τα στοιχεία αυτά αρχίζουν να υποχωρούν ως νομιμοποιητικοί παράγοντες με την πραγματοποίηση της βιομηχανικής επανάστασης (τέλη 18<sup>ου</sup> - αρχές 19<sup>ου</sup> αιώνα) και την καθοριστική ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ενώ στην παραδοσιακή κοινωνία κυριαρχεί και στηρίζει την οικονομία η γεωργική και χειροτεχνική παραγωγή, στην κοινωνία που επιδέχεται τις αλλαγές της νεωτερικότητας την οικονομία δομεί πλέον το καπιταλιστικό σύστημα με την εισαγωγή νέων, καινοτόμων και προσοδοφόρων τεχνολογιών και στρατηγικών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, όπως επισημαίνει ο Habermas, την εξουσία να νομιμοποιεί πια ο ίδιος ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, ο οποίος σε αντίθεση με τις πολιτισμικές παραδόσεις δεν υπόσχεται απλά, αλλά αποδεικνύει άμεσα και έμπρακτα τον τρόπο βελτίωσης των συνθηκών ζωής – «νομιμοποίηση “από τα κάτω”» (Habermas 1990: 140). Οι νέες τεχνικές που επιφέρει και οι προοδευτικές του παραγωγικές στρατηγικές καθίστανται το μέσον για την ενίσχυση της οικονομίας και με αυτή την έννοια την καλύτερευση της ποιότητας ζωής (Habermas 1990: 138 – 140).

Με βάση τη χαμπερμασιανή θεώρηση, από τη στιγμή που η πολιτική επωφελείται και συντηρείται από το καπιταλιστικό σύστημα, τα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης όλο και περισσότερο επεκτείνονται και ισχυροποιούνται. Παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο θέτουν σε αμφισβήτηση και τελικά ακυρώνουν και διαλύουν τις πολιτισμικές παραδόσεις ως νομιμοποιητικό παράγοντα της πολιτικής εξουσίας. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί το γεγονός ότι στη σύγχρονη, μοντέρνα κοινωνία το θεσμικό πλαίσιο χάνει πλέον τον μέχρι τότε πανίσχυρο χαρακτήρα του (Habermas 1990: 138 – 139), (Καβουλάκος 1996: 66). Ακόμη, σύμφωνα με το Habermas (1990: 139), η επικοινωνιακή ορθολογικότητα συγκρούεται τώρα πια με την εργαλειακή και μαζί με τον καπιταλισμό αναδύεται η αστική ιδεολογία – ιδεολογία της ελεύθερης ανταλλαγής, υποκαθιστώντας τις παραδοσιακές νομιμοποιήσεις της εξουσίας. «Ο απρόσβλητος χαρακτήρας του θεσμικού πλαισίου αποτελεί ένα λογικό κριτήριο για την οριοθέτηση ανάμεσα στις παραδοσιακές κοινωνίες και σ' εκείνες που διαβαίνουν το κατώφλι της μοντέρνας εποχής» (Habermas 1990: 138).

Η ισχυρή νομιμοποιητική λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εξακολουθεί να υφίσταται στον ίδιο βαθμό μέχρι και τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, ενώ από το τελευταίο του τέταρτο αρχίζουν να συμβαίνουν ορισμένες καθοριστικές για το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα αλλαγές. Πιο αναλυτικά, δύο είναι σύμφωνα με το Habermas οι κυρίαρχες εξελικτικές τάσεις, η ένταση της κρατικής παρεμβατικής δραστηριότητας και η ανάδειξη της επιστήμης σε υπολογίσιμη παραγωγική δύναμη (Habermas 1990: 143).

Όσον αφορά στην πρώτη αλλαγή, που σηματοδοτεί το πέρασμα της σύγχρονης κοινωνίας στον ύστερο καπιταλισμό, κινητοποιείται από την ανησυχία της κρατικής εξουσίας σχετικά με τις δυσλειτουργίες του υφιστάμενου καπιταλιστικού συστήματος και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στην ευρύτερη κοινωνία. Με άλλα λόγια, το κράτος, έχοντας ανάγκη να εξασφαλίσει οικονομική σταθερότητα και κοινωνική αρμονία και ευημερία, αναλαμβάνει το ίδιο πλέον ενεργό δράση και καθίσταται περισσότερο αποφασιστικό και παρεμβατικό. Συνεπώς, ο ρόλος του κρατικού μηχανισμού παύει να είναι έμμεσος και παθητικός, καθώς αναλαμβάνει πια την έγκαιρη αντιμετώπιση οποιασδήποτε εν δυνάμει επικίνδυνης για την ισορροπία του κοινωνικού συστήματος κατάστασης (Habermas 1990: 144). «Η

διαρκής ρύθμιση της οικονομικής διαδικασίας με κρατικές παρεμβάσεις προήλθε από την ανάγκη ν' αντιμετωπισθούν οι απειλητικές για το σύστημα δυσλειτουργίες ενός καπιταλισμού αφημένου στην τύχη του» (Habermas 1990: 144).

Η πρώτη αυτή εξελικτική τάση όμως λαμβάνει μία ακόμα προέκταση καθοριστικής σημασίας για τη σχέση θεσμικού πλαισίου και εργαλειακών συστημάτων στον ώριμο καπιταλισμό. Το κράτος, προκειμένου να διατηρήσει τη δύναμή του έχει ανάγκη από έναν εξίσου ισχυρό νομιμοποιητικό παράγοντα. Όμως, εφόσον ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αντιμετωπίζει προβληματικές καταστάσεις, δεν είναι δυνατόν να διατηρήσει αυτό το ρόλο. Έτσι τη συντήρηση της κρατικής εξουσίας αναλαμβάνει πλέον μια νέα μορφή ιδεολογίας, ο «προγραμματισμός της υποκατάστασης» (Habermas 1990: 145). Δηλαδή, η κυρίαρχη λογική που επικρατεί για το σύνολο του πληθυσμού στον κρατικά ρυθμιζόμενο καπιταλισμό είναι αυτή της ατομικής επίδοσης σε συνδυασμό με την εξασφάλιση σταθερής θέσης εργασίας και αντίστοιχα εισοδήματος. Τη μαζική αυτή αγωνία ικανοποιεί το ίδιο το κράτος με τη μέριμνα του για κοινωνική και οικονομική ασφάλεια και ευημερία και την παροχή δυνατοτήτων για προσωπική ανάδειξη και ανέλιξη. Άρα, η μάζα του πληθυσμού που φέρει πλέον την ιδεολογία του προγραμματισμού της υποκατάστασης, φροντίζει για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος διατηρώντας την εξουσία του κράτους και παράλληλα μεριμνά για το προσωπικό της όφελος (Habermas 1990: 145 – 146).

Επιπλέον, προσπαθώντας το κράτος να διατηρήσει την κοινωνική ευταξία και έχοντας ως κύριο μέλημά του την άμεση καταπολέμηση των κοινωνικοοικονομικών απειλών, στρέφεται στην επίλυση τεχνικών προβλημάτων και θέτει αποκλειστικά τεχνικούς σκοπούς. Αυτή η προσήλωση του θεσμικού πλαισίου σε τεχνικά καθήκοντα έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο την ακόμα πιο έντονη επέκταση των εργαλειακών υποσυστημάτων, αλλά και τον αποκλεισμό εν τέλει του δημόσιου διαλόγου από το κοινωνικό προσκήνιο. Διαφορετικά, το τεχνικά προσανατολισμένο κράτος του ύστερου καπιταλισμού δεν ωφελείται ούτε από την ενασχόληση με πρακτικά ζητήματα ούτε με την ανάπτυξη και προώθηση της δημόσιας συζήτησης. Ως εκ τούτου, αποκλείοντας την ανοιχτή επικοινωνία οδεύει στην «αποπολιτικοποίηση των μαζών» (Habermas 1990: 147), δηλαδή στη διαμόρφωση ενός πληθυσμού πνευματικά και πολιτικά αδρανοποιημένου και έτοιμου να

αποδεχθεί και να εξυπηρετήσει την πολιτική εξουσία και τα κρατικά τεχνικά αιτήματα. Με άλλα λόγια, οδηγεί στην παγίωση μιας κοινωνίας της οποίας τα μέλη δεν μπορούν να συμμετέχουν στη λήψη οποιωνδήποτε αποφάσεων αφορούν στη διαβίωσή τους σε αυτήν. Δηλαδή, καταλήγει στο σχηματισμό και την εδραίωση κοινωνικών υποκειμένων που στερούνται της δυνατότητας να έχουν λόγο, να εκφράζονται και εν τέλει να σκέφτονται (Habermas 1990: 146, 147). «Οι δημόσιες συζητήσεις θα καθιστούσαν μάλλον προβληματικές τις οριακές συνθήκες του συστήματος στα πλαίσια του οποίου τα καθήκοντα της κρατικής δραστηριότητας έχουν καθαρά τεχνικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και η νέα πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού απαιτεί μian αποπολιτικοποίηση των μαζών. Στο μέτρο που αποκλείονται τα πρακτικά προβλήματα, η κοινή γνώμη χάνει την πολιτική της λειτουργία» (Habermas 1990: 147).

Εδώ ανακύπτει, σύμφωνα με το Habermas (1990: 147), ένα νέο ζήτημα για την κρατική εξουσία, το πώς θα ερμηνεύσει και θα αιτιολογήσει στον ίδιο τον πληθυσμό την πολιτική και κοινωνική περιθωριοποίησή του ή, όπως ο ίδιος την αποκαλεί, την αποπολιτικοποίησή του. Το γεγονός αυτό αποτελεί το κομβικό σημείο τόσο της θεώρησης του Habermas, όσο και του Marcuse αναφορικά με τον ιδεολογικό ρόλο της επιστήμης και της τεχνολογίας.

### 2.3 Ο ιδεολογικός ρόλος της επιστήμης και της τεχνικής στη θεώρηση των Marcuse και Habermas

Ο ιδεολογικός χαρακτήρας που λαμβάνουν η τεχνική και η επιστήμη στο πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού συνιστά κοινή διαπίστωση στο έργο των στοχαστών Marcuse και Habermas, ανεξάρτητα από το διαφορετικό τρόπο με τον οποίο τον ερμηνεύουν και τον αναλύουν. Ο Marcuse σε αντίθεση με το Habermas εμφανίζεται αρνητικά διακείμενος απέναντι στην τεχνολογική πρόοδο με τη μορφή που λαμβάνει στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία (Marcuse 1971: 28). Δηλαδή, ενώ για το Habermas η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη αποτελεί δείγμα κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης (Craib 2000: 478), για το Marcuse (1971: 29) συνιστά αλλοτριωτικό και διαβρωτικό παράγοντα του ανθρώπινου πνεύματος.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τη χαμπερμασιανή οπτική, όπως προαναφέρθηκε, η παρουσία της τεχνολογίας στη ζωή του ανθρώπου και η εργαλειακή ορθολογικότητα που συνεπάγεται είναι ένα ακόμη βήμα της ανθρωπότητας προς τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και τη διευκόλυνση των συνθηκών της καθημερινότητας. Ο Habermas θεωρεί αναγκαία μια τέτοια ανάπτυξη και παράλληλα την εγκρίνει και αναγνωρίζει σε αυτήν μεγάλη κοινωνική αξία. Αυτό αναδεικνύεται από το θετικό τρόπο με τον οποίο αναφέρεται στις «εμπειρικο-αναλυτικές επιστήμες» (Habermas 1990: 29) και το «τεχνικό γνωστικό διαφέρον» (Habermas 1990: 29), από το οποίο διέπονται και κινητοποιούνται ερευνητικά. Δηλαδή, από την ιδιαίτερη μνεία που ο κριτικός στοχαστής πραγματοποιεί σε αυτές ως έναν ολόκληρο ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο, που αποσκοπεί στην κατανόηση και την κοινωνική αξιοποίηση των φυσικών δυνάμεων με την ανεύρεση κατάλληλων τεχνικών μεθόδων και εργαλείων (Habermas 1990: 30), (Landmann 1988: 16). Για τον κριτικό φιλόσοφο η ευεργετική επίδραση της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης ανατρέπεται από τη στιγμή που ξεφεύγει από τα όρια του εργαλειακού τομέα, επεμβαίνει στο επικοινωνιακό πεδίο και εξελίσσεται σε ιδεολογία. Με άλλα λόγια, η προβληματική διάσταση της επιστημονικοτεχνικής προόδου έγκειται στην «αποικιοποίηση» (Habermas 1988: 6) του βιόκοσμου από τον εργαλειακό λόγο που την διέπει και συνεπώς από το ίδιο το σύστημα. Δηλαδή, εντοπίζεται στην εργαλειοποίηση των ανθρώπινων σχέσεων και του χώρου της επικοινωνίας

(Habermas 1990: 147, 150 – 151). «Μέσα από το φαινόμενο της “αποικιοποίησης του κοινωνικού βιόκοσμου” ο Habermas διαμορφώνει τη δική του διάγνωση για την παθολογία της σύγχρονης εποχής» (Honneth 2008: 305).

Σύμφωνα με το Habermas ο ιδεολογικός χαρακτήρας της τεχνικής και της επιστήμης αποτελεί επακόλουθο τόσο της κρατικής παρεμβατικής δραστηριότητας, όσο και της δεύτερης εξελικτικής τάσης του ύστερου καπιταλισμού, της «επιστημονικοποίησης της τεχνικής» (Habermas 1990: 148). Όπως ο ίδιος επισημαίνει, από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα η εξέλιξη και πρόοδος των σύγχρονων επιστημών συνδέεται με την τεχνική ανάπτυξη και αντίστοιχα η επιστήμη παύει να είναι αποκομμένη και αποκτά στενότερη σχέση με την τεχνική. Κατ’ επέκταση, η τεχνική αποκτά επιστημονικό χαρακτήρα και η επιστήμη με την ένταξη της στον τεχνικό τομέα εξελίσσεται μαζί της σε ισχυρή παραγωγική δύναμη. Συνεπώς, η επιστημονικοτεχνική πρόοδος καθίσταται η βάση ολόκληρης της οικονομίας και της ανάπτυξής της και παράλληλα χρησιμοποιείται από την επικρατούσα, τεχνικά προσανατολισμένη, πολιτική εξουσία ως ιδεολογία και ως έμμεσος νομιμοποιητικός της παράγοντας (Habermas 1990: 149, 150), (Landmann 1988: 18). «Η τεχνική δεν είναι μόνο παραγωγική δύναμη, αλλά μετατρέπεται και σε ιδιόμορφη ιδεολογία, η οποία καλύπτει την πολιτική κυριαρχία κάτω από το πέπλο των “επιστημονικών αναγκαιοτήτων”» (Καβουλάκος 1996: 67).

Με αυτό τον τρόπο η πρόοδος της επιστήμης και της τεχνικής γίνεται συνυπεύθυνη στον αποκλεισμό των πρακτικών στόχων και της δημόσιας συζήτησης, θέτοντας το θεσμικό πλαίσιο στο περιθώριο και εντείνοντας την ενίσχυση και επικράτηση των εργαλειακών υποσυστημάτων. Κατά συνέπεια, δυσχεραίνει την ανάπτυξη της αυτόνομης σκέψης και κατ’ επέκταση του πνευματικά αφυπνισμένου ατόμου. Δηλαδή, καθίσταται ένα μη άμεσα ορατό και αισθητό εξουσιαστικό εργαλείο, που υφίσταται πλέον προς όφελος της κατεστημένης πολιτικής δύναμης και κυριαρχίας και εις βάρος της ελεύθερης ατομικής έκφρασης. Με άλλα λόγια, η κρατική εξουσία προσάπτοντας στην τεχνολογία τον ιδεολογικό της ρόλο την μετατρέπει σε καταστροφικό παράγοντα της δυνατότητας για «αυτοσυνείδηση», «αυτοπραγμάτωση» (Habermas 1988: 12) και αυτοβουλία (Habermas 1990: 150), (Landmann 1988: 18).

Όπως τονίζει ο Habermas (1990: 151), η εξέλιξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη συσκότιση στην ανθρώπινη συνείδηση της διαφοράς εργασίας και αλληλόδρασης και συνεπώς την αδρανοποίηση της κοινής γνώμης και την αποδυνάμωση της κριτικής σκέψης του πληθυσμού. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκάλυψη της διάκρισης αυτής πραγματοποιείται εξαιτίας του μετασχηματισμού της μορφής των παραγωγικών δυνάμεων. Ενώ δηλαδή στο πλαίσιο του καπιταλισμού οι παραγωγικές δυνάμεις εμφανίζονται άμεσα συναρτημένες με την ανθρώπινη εργατική δύναμη και κατ' επέκταση με την ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη, στο ύστερο καπιταλιστικό σύστημα οι δυνάμεις παραγωγής συνδέονται πλέον με την επιστημονικοτεχνική πρόοδο και έτσι «καμουφλάρουν» τον εργαλειακό τους χαρακτήρα (Habermas 1990: 148).

Εκτενέστερα, η επιστημονικοτεχνική ιδεολογία, «τεχνοκρατική συνείδηση» (Habermas 1990: 151), σε αντίθεση με την αστική ιδεολογία καθώς και τις προηγηθείσες πολιτισμικές παραδόσεις, δεν συνιστά ψευδαίσθηση, φαντασίωση ή αυταπάτη. Δηλαδή, δεν αντιπροσωπεύει πλέον ένα πλάνο «καλής ζωής», δεν αποτελεί μια υπόσχεση αρμονικής και ισορροπημένης ανθρώπινης διαβίωσης και για αυτό το λόγο δεν ευνοεί το συλλογισμό και την εσωτερική ή δημόσια συζήτηση και ακολούθως δεν προωθεί πρακτικά ζητήματα και σκοπούς (Habermas 1990: 155 – 156). «Η τεχνοκρατική συνείδηση είναι λιγότερο ευπρόσβλητη από το στοχασμό, γιατί δεν είναι πια μόνον ιδεολογία» (Habermas 1990: 156).

Αντίθετα, επικεντρώνεται στον καθορισμό των βάσεων και των προϋποθέσεων σύμφωνα με τις οποίες είναι δυνατή τόσο η ιδιωτική μορφή αξιοποίησης του κεφαλαίου, όσο και η διατήρηση της σταθερότητας και της ασφάλειας του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος. Πιο αναλυτικά, μέχρι το συμβολικό πέρασμα της νεωτερικής κοινωνίας στον ύστερο καπιταλισμό η αστική ιδεολογία φρόντιζε για την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, αποκρύπτοντας την άνιση σχέση μεταξύ κεφαλαιοκράτη και μισθωτού εργάτη, αλλά χωρίς να συγχέει το χώρο της εργασίας με αυτόν της αλληλόδρασης. Η ιδεολογία αντιπροσώπευε το όραμα των ανθρώπων για ένα βελτιωμένο τρόπο ζωής και με αυτό τον τρόπο τους έκανε να υπομένουν την καπιταλιστική καταπίεση. Παράλληλα όμως αποτελούσε μέρος της επικοινωνιακής διαδικασίας και δεν εμπλεκόταν με την κοπιαστική ορθολογική ως προς το σκοπό δράση των ατόμων, παρόλο που, όπως

αναφέρθηκε, την καθιστούσε υποφερτή, αν και όχι φυσιολογική (Habermas 1990: 155 – 157).

Η κατάσταση αυτή αλλάζει με την εμφάνιση και εδραίωση της νέας τεχνοκρατικής ιδεολογίας από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Πρόκειται για μια ιδεολογία η οποία, ούσα διαμορφωμένη από την κρατική εξουσία, δεν ταυτίζεται πλέον με τον τομέα της αλληλόδρασης και της αμοιβαίας συνεννόησης, αλλά ενσωματώνεται στον τομέα της τεχνικής. Δηλαδή, στο πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού και της κρατικής κυριαρχίας το όραμα των ατόμων για μια καλύτερη ζωή δεν αντιτίθεται πια στις συνθήκες και τις ώρες εργασίας, αφού μέσω αυτών, και μόνο αυτών, θα μπορέσει να επέλθει περαιτέρω πρόοδος. Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη αναλαμβάνει ιδεολογικό ρόλο, ο οποίος της προσάπτεται κρατικά, ο τομέας της εργαλειακής πράξης αφομοιώνει τη συλλογική σκέψη της βελτιωμένης καθημερινότητας και τη συζήτηση σχετικά με αυτήν, άρα απορροφά στο εσωτερικό του την ίδια την ελεύθερη και κριτική επικοινωνιακή διαδικασία. Η επιστήμη και η τεχνική, δηλαδή η νέα ιδεολογία, δικαιολογούν τις απαιτήσεις της ύστερης καπιταλιστικής κοινωνίας και με αυτό τον τρόπο εξαφανίζουν τη σύγκρουση της αλληλόδρασης με την εργασία ή ακριβέστερα συσκοτίζουν τη μεταξύ τους διαφορά (Habermas 1990: 155), (Landmann 1988: 18). «Η τεχνοκρατική συνείδηση το εξαφανίζει (το πρακτικό διαφέρον) πίσω από το διαφέρον για επέκταση της ανθρώπινης δύναμης του τεχνικού ελέγχου» (Habermas 1990: 158).

Ο κατευνασμός και η συμμόρφωση του πληθυσμού με τις κοινωνικές επιταγές πραγματοποιείται πλέον μέσω της πολιτικής κοινωνικών παροχών και με αυτό τον τρόπο της ικανοποίησης των ατομικά προσανατολισμένων, «ιδιωτικοποιημένων αναγκών» (Habermas 1990: 157), δηλαδή μέσω της εδραίωσης της τεχνοκρατικής συνείδησης. Επομένως, η επιστημονικοτεχνική ιδεολογία με το να περιορίζει το στοχασμό, να προβάλλει τεχνικά ζητήματα και να συγχέει το εργαλειακό με το επικοινωνιακό κοινωνικό πράττειν, νομιμοποιεί την πολιτική αδρανοποίηση και τη διανοητική αποδυνάμωση του συνόλου των πολιτών. Ο πληθυσμός αποκτά μια προσαρμοστική, άβουλη και νομιμόφρονα συμπεριφορά (Habermas 1990: 151, 156, 157), (Καβουλάκος 1996: 68). Παράλληλα, η τεχνοκρατική ιδεολογία καθίσταται τροχοπέδη στην ανάπτυξη της αυτόνομης κριτικής επιστημονικής

σκέψης και την ελεύθερη από καταναγκασμούς και έμμεσες καθοδηγήσεις αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου και της κοινωνίας του. Παρεμποδίζει συνεπώς τον «(αυτό)στοχασμό» (Habermas 1990: 32) και την «αυτοκατανόηση» (Habermas 1990: 157), δηλαδή τη νοητική επανεξέταση των κοινωνικών πραγμάτων και του εαυτού, την ενδοσκόπηση και την αυτοκριτική (Habermas 1988: 14), (Landmann 1988: 18). Αυτή ακριβώς η κοινωνική κατάσταση συνιστά, σύμφωνα με το Habermas (1990: 151), και τη δύναμη της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης ως ιδεολογίας. «Τα πραγματοποιημένα υποδείγματα των επιστημών εισβάλλουν πλέον στον κοινωνικο-πολιτισμικό κόσμο των βιωμάτων κι εξουσιάζουν αντικειμενικά τη διαδικασία αυτοκατανόησης του ανθρώπου» (Habermas 1990: 157).

Συμπερασματικά, η αρνητική για την ελεύθερη αλληλόδραση εξέλιξη συντελείται σύμφωνα με το Habermas όχι με την ύπαρξη και μόνο των τεχνικών μέσων και μεθόδων παραγωγής, αλλά με την επέκταση και κυριάρχησή τους, εξαιτίας της αυξημένης κρατικής παρέμβασης, σε όλα τα πεδία ανθρώπινης δράσης. Ο κρατικός φορέας, προκειμένου να εξυπηρετήσει τα πολιτικά και οικονομικά του συμφέροντα και να διατηρήσει την ισχύ του, δίνει έμφαση στον τεχνικό τομέα, παραγκωνίζοντας τα επικοινωνιακά, ή με βάση το Habermas, «πρακτικά» (1990: 146) ζητήματα. Με άλλα λόγια, το κράτος επικεντρώνεται στα τεχνικά προβλήματα, αγνοώντας τη σημασία και τη συμβολή του, ανοιχτού και δίχως περιορισμούς, δημόσιου διαλόγου στην ατομική συνείδηση και την κατανόηση του εαυτού και της κοινωνίας από το σύγχρονο άνθρωπο (Habermas 1990: 146, 147).

Σε αντίθεση με το Habermas ο Marcuse θεωρεί την τεχνολογία εξ αρχής συνυφασμένη με την εξουσία και την ανθρώπινη χειραγώγηση. Η τεχνολογική πρόοδος όχι μόνο δεν συνιστά στοιχείο προώθησης του πολιτισμού, όπως υποστηρίζει ο Habermas, αλλά αποτελεί και πηγή νοητικής υποδούλωσης και παρακμής (Marcuse 1971: 28). Από τη στιγμή που η τεχνική αναπτύσσεται στα πλαίσια του καπιταλισμού είναι σύμφωνα με το Marcuse ζωντανή ενσάρκωσή του και ταυτόσημη με την ατομική εκμετάλλευση, καταπίεση και αλλοτρίωση που τον χαρακτηρίζει. Ενοποιείται με το πνεύμα, τις νόρμες και τις επιταγές του και συνεχίζει να υφίσταται ως αποτελεσματικό υποχείριό του. Ακόμα, όπως προαναφέρθηκε, ο Marcuse αναφέρεται σε μια τεχνική ανάπτυξη που ορίζεται κοινωνικά και, άρα, που διαπλέκεται με τον καπιταλιστικό τρόπο ζωής, τον οποίο ο

κριτικός στοχαστής σταθερά αποδοκιμάζει και απορρίπτει. Συνεπώς, σύμφωνα με την κοινωνικά ντετερμινιστική του θεώρηση, η τεχνολογία κρίνεται άμα τη εμφανίσει διαβρωτική του ανθρώπινου πνεύματος, αφού διαμορφώνεται εντός του καπιταλιστικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος (Marcuse 1971: 34 – 35, 61), (Craib 2000: 428 – 429, 434).

Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως η διαμέσου της τεχνολογίας αναβάθμιση του επιπέδου ζωής και η καλυτέρευση εκ πρώτης όψεως της καθημερινότητας είναι η αρχή της σταδιακής εξασθένησης και απώλειας της κριτικής σκέψης του ανθρώπου (Marcuse 1971: 34). Η συνεχής και αυξανόμενη παραγωγή όλων των ειδών των αγαθών στο πλαίσιο της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας έχει ως αποτέλεσμα την αντίστοιχη, μαζική και ασταμάτητη, κατανάλωσή τους. Έτσι, όσο περισσότερα προϊόντα προσφέρονται από την αγορά, τόσο διευρύνεται το αγοραστικό κοινό, αριθμητικά αλλά και ταξικά. Αυτό σημαίνει σύμφωνα με το Marcuse ότι κάθε κοινωνική τάξη ανεξάρτητα από την οικονομική της δεινότητα και δυνατότητα έχει πρόσβαση στην υπερπληθώρα των παραγόμενων αγαθών, τα οποία δεν θεωρούνται πολυτελείας, αλλά πρώτης, το πολύ δεύτερης, ανάγκης. Αστός και εργάτης, κεφαλαιοκράτης και προλετάριος, πλούσιος και λιγότερο ευκατάστατος οικονομικά πολίτης έχουν πλέον κοινές ανάγκες και καταναλώνουν ίδια προϊόντα. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει τη θέση του κριτικού φιλοσόφου αναφορικά με την εξάλειψη της ορατής ταξικής διχοτόμησης, την αποδυνάμωση της ταξικής πάλης και την εδραίωση μιας ενιαίας κουλτούρας που δεν ενεργοποιεί τους φορείς της προς μια κοινωνική ανατροπή. Από τη στιγμή που οι πολίτες της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας δεν αντιλαμβάνονται τη μεταξύ τους οικονομική και κοινωνική διαφορά, εφησυχάζουν και αδρανοποιούνται (Marcuse 1971: 39 – 40). «Το γεγονός ότι ο εργοδότης και ο εργάτης βλέπουν το ίδιο πρόγραμμα τηλεόρασης, ότι η δακτυλογράφος ντύνεται το ίδιο καλά με την κόρη του διευθυντού της (...) δείχνει μέχρι ποιο βαθμό οι καταπιεζόμενες τάξεις συμμετέχουν στις ανάγκες και τις ικανοποιήσεις που εξασφαλίζουν τη διατήρηση των κυρίαρχων τάξεων» (Marcuse 1971: 39).

Παράλληλα, την εμφάνιση των υπεράριθμων περιττών αγαθών συνοδεύει η διαμέσου της τεχνολογίας προώθηση και κάλυψη νέων «πλαστών αναγκών» (Marcuse 1971: 36). Αναλυτικά, σύμφωνα με το Marcuse (1971: 36) πρόκειται για

ανάγκες οι οποίες δεν πηγάζουν από την πρωτοβουλία και το εσωτερικό θέλω των ατόμων, αλλά διαμορφώνονται και επιβάλλονται εξωτερικά, από το κατεστημένο σύστημα που δεν αποτελούν γέννημα αυθόρμητης προσωπικής σκέψης, διάθεσης και βούλησης, αλλά έμμεσης κοινωνικής επιβολής με άλλα λόγια, για ανάγκες οι οποίες δεν γεννώνται από τα ίδια τα άτομα, αλλά από την ύστερη καπιταλιστική κοινωνία, δεν τους προκύπτουν, αλλά τους δημιουργούνται. Επομένως, πρόκειται περί αναγκών που αποτελούν επιπρόσθετες επιθυμίες τις οποίες οι άνθρωποι από μόνοι τους ίσως να μην τις σκέφτονταν ποτέ. Είναι το ισχύον κοινωνικό μόρφωμα που τις διαπλάθει και τις παγιώνει ως δεδομένες, αυτονόητες και φυσικές, για αυτό και ο κριτικός στοχαστής τις αποκαλεί «πλαστές». Δηλαδή, η υφιστάμενη εξουσία χρησιμοποιεί τις εν λόγω πλασματικές ανάγκες, προκειμένου να εξασφαλίσει αποτελεσματικά τη διατήρηση και ενίσχυσή της (Landmann 1988: 13). Συνεπώς, σύμφωνα με το Marcuse οι επιθυμίες των ανθρώπων «ετεροκαθορίζονται» (1971: 36), όπως ακριβώς και τα ίδια τα υποκείμενα. «Το κοινωνικό περιεχόμενο και η λειτουργία αυτών των αναγκών καθορίζονται από δυνάμεις εξωτερικές που το άτομο δεν μπορεί να ελέγξει· έχουν ετερόνομη ανάπτυξη και ικανοποίηση» (Marcuse 1971: 36). «Οι ανάγκες δεν προέρχονται πια από το άτομο αλλά από το αυτόνομο τεχνικό και οικονομικό προτσές» (Landmann 1988: 13).

Ενώ δηλαδή οι άνθρωποι θα μπορούσαν να ζήσουν και χωρίς την πραγματοποίηση τους και μάλιστα καλύτερα, πιο ανθρώπινα, τους έχει δημιουργηθεί και ενσωματωθεί η αίσθηση ότι αποτελούν θεμελιώδεις ανάγκες μιας αναβαθμισμένης, και το πιο οξύμωρο, ποιοτικής ζωής (Marcuse 1971: 34). Ακόμη, όπως επισημαίνει ο Marcuse (1971: 42), οι άνθρωποι ίσως να μην θέλουν να καταλάβουν την πλαστότητα των συγκεκριμένων αναγκών. Υπάρχει μια άρνηση αναγνώρισης της αλήθειας, καθώς η κάλυψη τους τούς παρέχει την ψευδαίσθηση μιας ευτυχισμένης και πλήρους ζωής και παράλληλα τούς εξασφαλίζει μια άμεσα ορατή, αν και μακροπρόθεσμα απατηλή, άνεση και ευχαρίστηση. Νιώθουν «ευφορία μέσα στη δυστυχία» (Marcuse 1971: 36). Με άλλα λόγια, το σύνολο του πληθυσμού ικανοποιημένο από τις εντυπωσιακές, αλλά επιφανειακές και περιττές, υλικές απολαβές, χάνει πλέον τον έλεγχο του εαυτού και της σκέψης του και, από τη στιγμή που αρέσκεται στην κάλυψη πλαστών αναγκών, επιτρέπει και την παγίωση και υιοθέτηση μιας «πλαστής συνείδησης» (Marcuse 1971: 42). Άρα,

εξυπηρετώντας η τεχνολογία ανούσιες ετεροκαθοριζόμενες επιθυμίες, προωθεί μια συνείδηση δίχως κριτική ικανότητα και αυτονομία και με αυτό τον τρόπο γίνεται η ιδεολογία του ύστερου καπιταλισμού. Μια ιδεολογία γέννημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και εργαλείο της κατεστημένης εξουσίας που κάνει την κοινωνική άρνηση να φαίνεται μη αναγκαία και συνεπώς μη πραγματοποιήσιμη έως ουτοπική (Marcuse 1971: 34, 40). «Μέσα σε συνθήκες αδιάκοπης ανάπτυξης του επιπέδου ζωής, η μη συμμόρφωση με το σύστημα δεν έχει καμιά φανερό κοινωνική χρησιμότητα» (Marcuse 1971: 34). «Η τεχνολογία γίνεται ιδεολογία, επειδή ο εξαναγκασμός εμφανίζεται ως υποταγή σ' ένα λόγο που έχει διευθετήσει κάθε τι άριστα» (Landmann 1988: 14).

Όπως επισημαίνει ο Marcuse στο ομώνυμο έργο του, ο άνθρωπος που παράγεται κάτω από τις παραπάνω συνθήκες από την ώριμη βιομηχανική κοινωνία είναι «μονοδιάστατος άνθρωπος», με «μονοδιάστατη σκέψη και συμπεριφορά» (Marcuse 1971: 42). Επαναπαυμένος δηλαδή στις ανέσεις της σύγχρονης καθημερινότητας και την ψευδαίσθηση της καλής ζωής που του παρέχει ο (υπερ)καταναλωτισμός, σταματά να προβληματίζεται για την πραγματική του ευζωία. Παύει να αναρρωτιέται, να αναζητά, να κρίνει και κατ' επέκταση να ανατρέπει τα κοινωνικά δεδομένα. Αντίθετα, εφησυχάζει και με τη στάση του διαιώνίζει τις κυριαρχικές δυνάμεις και το αλλοτριωτικό τεχνολογικό καθεστώς (Marcuse 1971: 42).

Όμως, η ικανοποίηση της κάλυψης των επιθυμιών που γεννά η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία συνιστά μια ψευδή ευτυχία, καθώς απαιτεί πολύωρη και εξαντλητική εργασία και αντίστοιχα ελάττωση του ελεύθερου, ατομικά αξιοποιήσιμου, χρόνου. Διαφορετικά, η πραγματοποίηση των κοινωνικά ορισμένων αναγκών προϋποθέτει τον περιορισμό ή ακόμα και την πλήρη αγνόηση και εξαφάνιση των εξωκοινοτικών, προσωπικών επιθυμιών, δηλαδή αυτών που προκύπτουν από την πραγματική και αυτόνομη ατομική βούληση. Όμως, οι πλαστές ανάγκες έχουν αφομοιωθεί σε τέτοιο βαθμό από τους πολίτες και έχουν θεωρηθεί τόσο καθοριστικές για τη ζωή τους, που ο εργασιακός κόπος και η θυσία του ποιοτικού ατομικού χρόνου καθίστανται με τη σειρά τους καταστάσεις απόλυτα δικαιολογημένες, και άρα λογικές. Οι άνθρωποι δηλαδή στερούνται στιγμές με και για τον εαυτό τους στο όνομα και προς χάρη ξένων, ψεύτικων αναγκών. Με αυτό

τον τρόπο εξυπηρετούν την υπάρχουσα εξουσία και τη διαιώνισή της, αφού μετασχηματίζονται σε μη σκεπτόμενα και άβουλα όντα που δέχονται παθητικά και αδιαμαρτύρητα την υποταγή τους σε ένα σύστημα πλαστής ευδαιμονίας. Η εσωτερίκευση των πλασματικών αναγκών από τα άτομα και η συμμόρφωσή τους με τις επιταγές του σύγχρονου κοινωνικού συστήματος πραγματοποιείται μέσω της τεχνικής ανάπτυξης και της προέκτασής της στα μαζικά μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας. Σε αυτό που, όπως εξετάστηκε παραπάνω, οι Horkheimer και Adorno (1996: 203) αποκαλούν «πολιτιστική βιομηχανία» (Marcuse 1971: 36, 39 – 40).

Συνεπώς, ο τεχνολογικός μηχανισμός προάγοντας μαζικά, μέσω της διαφήμισης, έναν ενιαίο τρόπο ζωής βασισμένο σε κοινωνικά καθορισμένα και καθολικά επιβεβλημένα θέλω, παράγει ένα συγκεκριμένο τύπο ατόμων. Δηλαδή, διαμορφώνει ανθρώπους με ίδιες επιθυμίες, πανομοιότυπες μορφές συμπεριφοράς και κοινό, στερημένο της ελευθερίας του, τρόπο σκέψης. Με άλλα λόγια, ο ώριμος βιομηχανικός πολιτισμός, με συνεργό την τεχνική πρόοδο που τον χαρακτηρίζει, επιβάλλει στα άτομα την ομοιομορφία, την ομοιογένεια και την καταστολή κάθε δυνατής αντίθεσης και αντίφασης. Επομένως, συνάγεται ότι η τεχνολογία είναι επίσης συνυπεύθυνη για την τυποποίηση των ατόμων και την παγίωσή τους σε κοινωνικά υποκείμενα αποπροσανατολισμένα από τις αληθινές αξίες και στόχους της ζωής, εντυπωσιασμένα από τις σύγχρονες ανέσεις και πεπεισμένα ότι τα τεχνολογικά αγαθά θα τους εξασφαλίσουν την αποδοχή, την επιτυχία και την ευτυχία. Διαφορετικά, η σύγχρονη τεχνολογία συντηρεί μια φαινομενική και ουσιαστικά ανύπαρκτη ευδαιμονία και με αυτό τον τρόπο διαμορφώνει μια συλλογική συνείδηση από την οποία απουσιάζει το κίνητρο και η διάθεση για μια ριζική κοινωνική ανατροπή (Marcuse 1971: 47), (Marcuse – Popper 2005: 21), (Landmann 1988: 13, 14).

Συμπερασματικά, όπως υπογραμμίζει ο Marcuse, το προχωρημένο βιομηχανικό σύστημα, χρησιμοποιώντας τις τεχνολογικές δυνατότητες, ανάγει το ατομικό συμφέρον σε κοινωνικό. Με αυτόν τον τρόπο, καθιστώντας δηλαδή το προσωπικό γνήσιο όφελος του κάθε πολίτη ένα «γενικό ψευτοσυμφέρον» (Marcuse 1971: 35), τον ταυτίζει με την ίδια την κοινωνία του. Με άλλα λόγια, το άτομο δεν αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως συμβολικό μέρος της κοινωνίας, αλλά ως ζωντανή αντικειμενοποίηση της. Η κοινωνία ζει και συντηρείται όχι μέσω της ύπαρξης και

της ελεύθερης δράσης των ανθρώπων, αλλά εις βάρος τους. Ο Marcuse μιλά για «εναγώγηση» (Marcuse 1971: 40) της κοινωνίας και των ελέγχων της, δηλαδή για ασυνείδητη αφομοίωση τους από τα άτομα. Με τον όρο αυτό εκφράζει τα στάδια κατά τα οποία τα άτομα ταυτίζονται ασυναίσθητα με το εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον και τις επιταγές του, και ως εκ τούτου το ενσαρκώνουν και το συντηρούν. Επιπλέον, η εναγώγηση έχει ως αποτέλεσμα την αλλοτρίωση των κοινωνικών υποκειμένων και την απουσία προσωπικής ταυτότητας και κατ' επέκταση βούλησης και συνείδησης (Marcuse 1971: 40 – 42). «Τα διάφορα στάδια εναγώγησης αποκρυσταλλώθηκαν σε σχεδόν μηχανικές αντιδράσεις. Άρα δεν υπάρχει προσαρμογή, αλλά μίμησης, άμεση ταύτιση του ατόμου με την κοινωνία του και μεσ' απ' αυτή με την κοινωνία στο σύνολό της» (Marcuse 1971: 41).

Συνοψίζοντας, στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία η εξουσία εξασφαλίζει τη συνέχειά της δημιουργώντας και παγιώνοντας μαζικά, στη συνείδηση των ατόμων ψεύτικες ανάγκες και ταυτίζοντας το προσωπικό όφελος με το αντίστοιχο του κατεστημένου συστήματος. Δηλαδή, ετεροκαθορίζει τα κοινωνικά υποκείμενα και περιορίζει την ελευθερία, την ανεξαρτησία και την αυτονομία τους. Συνεπώς, μέσα από την έμμεση, αλλά αποτελεσματική, χειραγώγηση των ανθρώπινων επιθυμιών και της σκέψης οι κυβερνώσες δυνάμεις μπορούν να κατευθύνουν, να ελέγχουν και να ορίζουν τα άτομα. Το αποτέλεσμα αυτό δεν το επιτυγχάνουν μέσω της άμεσα ορατής και αισθητής βίας, αλλά χρησιμοποιώντας τεχνικά μέσα και δυνατότητες. Ως εκ τούτου, η τεχνολογία, ικανοποιώντας τις επίπλαστες και κοινωνικά επιβεβλημένες ανάγκες και προάγοντας έναν τυποποιημένο, μαζικό και στερημένο από κριτική σκέψη τρόπο ζωής, καθίσταται εργαλείο συντήρησης και ενίσχυσης της εξουσίας. Γίνεται η ίδια εξουσία, λαμβάνοντας πλέον ιδεολογικό ρόλο. Επομένως, για το Marcuse η προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία τείνει να καταστεί μια ολοκληρωτική καταπιεστική κοινωνία που θα απαρτίζεται από παθητικοποιημένα και με κατευθυνόμενες και ομοιόμορφες επιθυμίες άτομα (Marcuse 1971: 47, 48). «Μια τόσο δομημένη κοινωνία τείνει προς το ολοκληρωτικό, προς τον αποκλεισμό των αντιτιθεμένων ατόμων, ακόμη και αν δεν είναι (ακόμη) πολιτικά τρομοκρατική» (Landmann 1988: 13).

Σύμφωνα με το Marcuse (1971: 73 – 75) η τεχνική πρόοδος είναι συνεπώς υπεύθυνη και για την υποχώρηση των αντιπολιτευτικών προτάσεων, θέσεων και

δράσεων στα πλαίσια της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Δηλαδή, καθιστά τους πολίτες παθητικούς δέκτες των κοινωνικών καταστάσεων και των πολιτικών αποφάσεων, οι οποίοι αρκούνται στο υψηλό βιοτικό επίπεδο που μπορεί να τους προσφέρει. Συγκεκριμένα, η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη, μέσα από τον εργαλειακό της χαρακτήρα και τη ραγδαία και συνεχή παραγωγική ανάπτυξη που εξασφαλίζει, μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, να καθοδηγεί τη σκέψη και τη συνείδηση των ατόμων προς επίρρωση της κυριαρχίας και της δύναμης του κατεστημένου συστήματος. Έτσι, στον τομέα της πολιτικής αφομοιώνει κάθε αντίθετη άποψη και προωθεί την ομοιογένεια, την ομοφωνία, τη στωικότητα και τέλος την κοινωνική συμμόρφωση. Το καλό της ώριμης καπιταλιστικής κοινωνίας ισοδυναμεί με το προσωπικό και το εξουσιαστικό συμφέρον με το ατομικό. Δηλαδή, για το σύνολο του πληθυσμού είναι λογικό και αναγκαίο να μην διαταράσσεται η κοινωνική συνοχή και άρα να μην εκφράζονται γνώμες, πεποιθήσεις και επιθυμίες αντίθετες στο υποσχόμενο συλλογική ευμάρεια σύστημα. Αυτή είναι η κατάσταση που επικρατεί στο σύγχρονο «κράτος ευημερίας» (Marcuse 1971: 73), μιας ευημερίας που βασίζεται στην ατομική υποδούλωση και παθητικοποίηση, συνεπώς φαινομενικής και ψεύτικης.

Παράλληλα, η τεχνολογική εξέλιξη εξασφαλίζει την πνευματική αδρανοποίηση του πληθυσμού προς χάρη του ύστερου καπιταλισμού μέσω της διαρκούς απειλής ενδεχόμενου πολέμου. Πιο αναλυτικά, οι πολίτες δεν προβάλλουν καμία αντίσταση απέναντι στις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες και επιταγές όχι μόνο εξαιτίας των υπεράριθμων νέων και δελεαστικών σύγχρονων ανέσεων, αλλά και του φόβου μιας πιθανής κοινωνικής καταστροφής που η εξουσία φροντίζει να συντηρεί. Όπως επισημαίνει ο Marcuse, καλλιεργείται στο άτομο η πεποίθηση ότι ανά πάσα στιγμή κινδυνεύει από τις εξωτερικές της κοινωνίας στην οποία ζει δυνάμεις, όπως ο κομμουνισμός για το καπιταλιστικό σύστημα, και το καθεστώς αυτό ονομάζει ο κριτικός στοχαστής «κράτος πολέμου» (Marcuse 1971: 73). Ο φόβος του ξένου, η αγωνία απέναντι σε έναν πιθανό πυρηνικό πόλεμο και η απειλή του θανάτου παρουσιάζονται ως φυσιολογικές καταστάσεις μέσα στο πλαίσιο της τρέχουσας ζωής, και μόνο η συμμόρφωση με το υφιστάμενο κοινωνικό μόρφωμα, και επομένως η συνεχής διατήρηση της ισορροπίας του, είναι δυνατόν να εξασφαλίσει προσωπική ασφάλεια και προστασία. Την πεποίθηση αυτή και την άκρατη

εμπιστοσύνη στο σύγχρονο βιομηχανικό σύστημα εξασφαλίζει η τεχνολογική πρόοδος και τα επιτεύγματά της τα οποία το χαρακτηρίζουν. Οι άνθρωποι νιώθουν σιγουριά μέσα από τις εξελίξεις της τεχνολογίας απέναντι σε μια απειλή κατασκευασμένη από την ίδια την εξουσία που τους κυβερνά, γεγονός που επιβεβαιώνει τον παραλογισμό της. Συμπερασματικά, μέσα από την υπόσχεση μιας ασφαλούς και πλούσιας ζωής η τεχνική ανάπτυξη καθίσταται αρωγός των δυνάμεων κυριαρχίας και της διαιώνισής τους και άρα αιτία της νοητικής υποδούλωσης και της εξασθένησης της αυτόνομης σκέψης (Marcuse 1971: 75 – 79), (Landmann 1988: 13).

Επιπροσθέτως, όπως υπογραμμίζει ο Marcuse (1971: 80 – 82, 87), ο τεχνολογικός ορθολογισμός της προχωρημένης βιομηχανικής κοινωνίας έχει ως αποτέλεσμα μια συνεχή επιβαλλόμενη «απομεταρσίωση» (Marcuse 1971: 80), δηλαδή την αποδυνάμωση του στοιχείου της άρνησης στον τομέα της κουλτούρας και της τέχνης. Αναλυτικά, μετά από την εργαλειοποίηση της φύσης και στη συνέχεια του ανθρώπου, την ταχύρυθμη και αυξανόμενη παραγωγή και την ενσωμάτωση του χώρου της πολιτικής στην κατεστημένη κοινωνία ακολουθεί η παρέμβαση της τεχνολογίας στο πεδίο του πολιτισμού. Ενώ η τέχνη στο προτεχνολογικό κοινωνικό στάδιο αντιπροσωπεύει έναν κόσμο εξωτερικό της κοινωνίας, ανεξάρτητο και διαφορετικό, στην πορεία της κοινωνικής εξέλιξης χάνει τον αυτόνομο και ξεχωριστό χαρακτήρα της, με κορύφωση αυτής της διαδικασίας στο αναπτυγμένο καπιταλιστικό σύστημα. Με την πρόοδο της τεχνολογίας τα στοιχεία της τέχνης και του πολιτισμού μετατρέπονται σε εμπορεύματα και αφομοιώνονται από το εξουσιαστικό κατεστημένο. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί η ένταξη μουσικών και εικαστικών έργων στο χώρο της διαφήμισης και της αγοράς με τη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση τους από τις σύγχρονες επιχειρήσεις. Η «ανώτερη κουλτούρα» (Marcuse 1971: 82), οι καλλιτεχνικές δημιουργίες που αποκαλύπτουν την πραγματική, ανελεύθερη διάσταση της κοινωνίας, απορροφήθηκε από τη μαζική κουλτούρα που καμουφλάρει, με τις ανέσεις που προβάλλει και προωθεί, τη δυστυχία που προκαλεί στην πραγματικότητα ο σύγχρονος τρόπος ζωής.

Εκτενέστερα, σύμφωνα με το Marcuse (1971: 84 – 86) η τεχνική ανάπτυξη εισβάλλει σε έναν ακόμα χώρο ελεύθερης έκφρασης, διανόησης και κριτικής, την τέχνη, και τον διαβρώνει. Συγκεκριμένα, τον εντάσσει στο σύστημα και στους

τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς που αυτό χρειάζεται για να συντηρηθεί. Έτσι, ενώ η προτεχνολογική κουλτούρα χαρακτηριζόταν από στοιχεία μυθικά, υπερβατικά και με αυτόν τον τρόπο αντίθετα της κοινωνίας, η τέχνη στο πλαίσιο του ώριμου καπιταλισμού αφομοιώνεται από το σύστημα. Η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα χάρη στις εξελιγμένες τεχνολογικές της δυνατότητες ξεπερνά την τέχνη. Επιλύει όλα τα προβλήματα που αποτελούν πηγή έμπνευσής της και ενδείξεις της κοινωνικής καταπίεσης, ενσωματώνει την καλλιτεχνική έκφραση και την εμπορευματοποιεί προς όφελός της. Οι ήρωες και οι ηθικές αξίες των παραμυθιών που τόνιζαν και καθιστούσαν κατανοητές τις δυσμενείς συνθήκες της καθημερινής ζωής των ανθρώπων χάνονται μέσα στις υπερπολυτελείς ανέσεις που παρέχει η σύγχρονη κοινωνία. Με άλλα λόγια, το καπιταλιστικό σύστημα λύνει τα προβλήματα που, όσο υπήρχαν μέσα από την παραδοσιακή κουλτούρα, αποτελούσαν ζωντανή αντίθεση και συνεπώς ένδειξη των ελαττωμάτων της. Επομένως, η τέχνη σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου αποτελούσε χάρη στην ανεξαρτησία της και την ελεύθερη ανάπτυξή της στοιχείο άρνησης των κοινωνικών φαινομένων και εφιαλτήριο για κριτική σκέψη, συνιστά πλέον κομμάτι του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος και στοιχείο της εξουσίας.

Συμπερασματικά, για τον κριτικό φιλόσοφο τόσο με την παρεμπόδιση των αντιπολιτευτικών στοιχείων, όσο και με την εξαφάνιση των ρομαντικών, μυθικών και υπερβατικών γνωρισμάτων της τέχνης, η τεχνολογία συμβάλλει στην αναστολή κάθε αντίρρησης προς την κατεστημένη καπιταλιστική κοινωνία τάσης και κάθε δυνατής διαφωνίας. Γίνεται βοηθός της εξουσίας στην παθητικοποίηση του μέχρι τότε συνειδητοποιημένου πληθυσμού και τη μετατροπή του σε ακίνδυνο για τις κυρίαρχες δυνάμεις παράγοντα. Η πρόοδος της τεχνολογικής κοινωνίας αποκρύπτει την καταπίεση, την εκμετάλλευση, την υποδούλωση και την έλλειψη αυτονομίας πίσω από τα σύγχρονα αγαθά, τον πλούτο και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Έτσι, καθιστά αδύνατη την άρνηση και την προοπτική για μια ριζική και ποιοτική αλλαγή (Marcuse 1971: 80, 88). «Η διάλυση της ανώτερης κουλτούρας είναι ένα δευτερογενές αποτέλεσμα της κυριαρχίας πάνω στη φύση και της προοδευτικής υπερνίκησης της σπάνης» (Marcuse 1971: 92).

Άλλος ένας τομέας τον οποίο αλλοιώνει και διαστρεβλώνει η τεχνική πρόοδος με βάση το Marcuse (1971: 105, 113) είναι ο γλωσσικός. Ο λόγος ο οποίος χάρη στο

κριτικό περιεχόμενο που μπορεί να λάβει αποτελεί ένα από τα πιο ισχυρά εφόδια της ανθρώπινης σκέψης και δράσης διαμορφώνεται και κατευθύνεται πλέον από την εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων και δυνατοτήτων. Η αλλοτινή αφυπνιστική γλώσσα που έκανε φανερές της αντιθέσεις της κοινωνίας γίνεται μέρος του σύγχρονου τρόπου ζωής που προβάλλεται από τη διαφήμιση και τα μέσα επικοινωνίας. Ο λόγος δεν χρησιμοποιείται στο ώριμο βιομηχανικό σύστημα ελεύθερα και κριτικά και δεν αποκαλύπτει τις πολλαπλές διαφορετικές πλευρές των πραγμάτων. Δηλαδή, ενώ μέχρι τότε χρησιμοποιείτο για να υποδείξει τις ποικίλες διαστάσεις των αντικειμένων και αντίστοιχα τις ιδιότητες και μορφές συμπεριφοράς των υποκειμένων, στην πορεία της κοινωνικής εξέλιξης περιορίζεται και γίνεται εργαλείο της εξουσίας. «Ο εργαλειακός, ελεύθερος από αξιολογήσεις ή τεχνικός λόγος (...) είναι όλο ό,τι απομένει στις προχωρημένες βιομηχανικές κοινωνίες» (Landmann 1988: 12).

Πιο αναλυτικά, η γλώσσα που διαμορφώνουν τα αναπτυσσόμενα τεχνολογικά και επικοινωνιακά μέσα, ο «τεχνολογικός συλλογισμός» (Marcuse 1971: 106), τείνει στο να ταυτίζει τόσο τα πράγματα, όσο και τους ίδιους τους ανθρώπους, με τις συγκεκριμένες και ορισμένες λειτουργίες, ενέργειες και δράσεις τους. Η εξομοίωση αυτή παρεμποδίζει τον αυτοσχεδιασμό, τη δημιουργικότητα και την απεριόριστη και αυτόνομη ανάπτυξη της σκέψης. Καθετί και καθένας εμφανίζονται συνδεδεμένοι με μία καθορισμένη και περιορισμένη ιδιότητα. Με αυτό τον τρόπο η νοητική δραστηριότητα του ατόμου χειραγωγείται και καθίσταται άκαμπτη και κατ' επέκταση ακίνδυνη για τη διατήρηση της εξουσίας. Οι εκλογές είναι πάντα ελεύθερες, τα σύγχρονα αγαθά ζωτικής σημασίας, ο πόλεμος αναγκαίος για την ύπαρξη ειρήνης. Οι αντιφατικές αυτές εκφράσεις που ενέχουν το στοιχείο του παραλογισμού παρουσιάζονται εξαιτίας της τεχνικής προόδου ως απόλυτα φυσιολογικές καταστάσεις στις ατομικές συνειδήσεις. Η ξύλινη γλώσσα των μαζικών μέσων επικοινωνίας επεκτείνεται στην καθημερινή συμπεριφορά. Το σύνολο του πληθυσμού υιοθετεί στο λόγο του τα στερεότυπα που τα μέσα προβάλλουν και παγιώνουν, έτσι κάθε στοιχείο υπέρβασης, αντίφασης και αντιλόγου χάνεται και η γλώσσα καθίσταται αδύνατη να αφυπνίσει τις ατομικές συνειδήσεις και να τις κινητοποιήσει προς την ανατροπή (Marcuse 1971: 114 – 115).

Συνεπώς, σύμφωνα με το Marcuse (1971: 118 – 119) η γλώσσα έχει χάσει εξαιτίας της τεχνολογικής παρέμβασης την κριτική της λειτουργία και έχει καταστεί πεδίο εκδήλωσης της εξουσίας. Αποκρύπτει τις κοινωνικές αντιφάσεις και με αυτόν τον τρόπο καταστέλλει τις εντάσεις και αναβάλλει την επανάσταση. Επιπλέον, δεν είναι πια ελεύθερη, ανοιχτή και αφυπνιστική, αλλά τυποποιημένη και καθοδηγητική. Δηλαδή, δεν χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο, προκειμένου να ερμηνεύσει, να νοηματοδοτήσει και να κατανοήσει στην αλήθεια του τον κοινωνικό κόσμο στον οποίο ζει. Δεν παρέχει εξηγήσεις και δεν αποσαφηνίζει τα κοινωνικά δρώμενα, αλλά επιβάλλει οδηγίες, στερεότυπα και τρόπους σκέψης που εξυπηρετούν τις δυνάμεις εξουσίας. Τέλος, η γλώσσα της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, η «τελετουργική και αυταρχική γλώσσα» (Marcuse 1971: 119), δεν προωθεί το στοχασμό και τη δημόσια συζήτηση, αφού το περιεχόμενο και οι μορφές που λαμβάνει είναι περιορισμένες ή και συγκεκριμένες. Κατ' επέκταση ο άνθρωπος, μη διαθέτοντας τα κατάλληλα γλωσσικά εργαλεία, στερείται του δικαιώματός του να στοχάζεται ελεύθερα και κριτικά, να διερωτάται, να ψάχνει την ουσία και να προσεγγίζει την αλήθεια των πραγμάτων. Αντίθετα, εξαναγκάζεται έμμεσα σε μια περιοριστική χρήση της γλώσσας και ακολούθως σε μια παθητική αντιμετώπιση των κοινωνικοπολιτικών φαινομένων και συνθηκών. «Η λειτουργική γλώσσα είναι θεμελιακά αντικριτική και αντιδιαλεκτική. Μέσα σ' αυτήν ο ορθολογισμός της ενέργειας και ο ορθολογισμός της συμπεριφοράς απορροφούν τα υπερβατικά, αρνητικά, αντιπολιτευτικά στοιχεία του Λόγου» (Marcuse 1971: 115).

Με άλλα λόγια, η μετατροπή των «γνωστικών εννοιών» (Marcuse 1971: 122) που προάγουν την ανεμπόδιστη ανθρώπινη νόηση σε «ενεργειακές έννοιες» (Marcuse 1971: 122), δηλαδή σε αυτές που περιορίζουν το νόημα των πραγμάτων και τους αποδίδουν συγκεκριμένους όρους, συνεπάγεται τη συλλογική πνευματική υποβάθμιση. Αναλυτικότερα, οι γνωστικές έννοιες δεν ορίζουν ακροθιγώς τα κοινωνικά αντικείμενα ούτε θέτουν όρια στο συλλογισμό των ατόμων για αυτά. Αντίθετα, επεκτείνουν τη σκέψη στα περισσότερα μύχια σημεία της κοινωνικής οργάνωσης θέτοντας στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης και κρίσης τους εσωτερικούς ρυθμιστικούς παράγοντες του κατεστημένου συστήματος. Όμως, από τη στιγμή που αντικαθιστώνται στο πλαίσιο του σύγχρονου καπιταλισμού και της ανάπτυξης της τεχνολογίας από τους ενεργειακούς όρους που υποστηρίζουν και

ενισχύουν την κοινωνική προσαρμογή, χάνεται μαζί τους και η δυνατότητα, το εφελτήριο για κριτική αντιμετώπιση των πραγμάτων. Οι ενεργειακές έννοιες αποτυπώνουν και προωθούν το συγκεκριμένο, το κοινωνικά καθορισμένο, αντιμετώπισμο, επιλύσιμο και διαχειρίσιμο. Επιπροσθέτως, εξαπλώνονται σε πολλά είδη επιστημονικών μελετών και τις καθιστούν «ιδεολογικές» (Marcuse 1971: 129), δηλαδή τους στερούν το κριτικό τους περιεχόμενο και τις οδηγούν στο να αναπαράγουν με τη σειρά τους ό,τι επιτάσσει η προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία και ό,τι την εξυπηρετεί και της εξασφαλίζει τη συνέχειά της. Έτσι, η σύγχρονη επιστήμη χρησιμοποιώντας μια στατική, άκαμπτη και εξουσιαστικά επιβαλλόμενη γλώσσα καταλήγει να συνιστά, μαζί με την τεχνολογία, ιδεολογία της καπιταλιστικής κοινωνίας, υπηρετώντας τις βουλήσεις της. Διαφορετικά, αντί να εκθέτουν τις αντικειμενικές διαστάσεις των κοινωνικών φαινομένων, οι επιστημονικοί φορείς και παράγοντες εγκλωβίζονται στα γλωσσικά στεγανά και δεν πραγματοποιούν εξονυχιστικές, αποκαλυπτικές και διαφωτιστικές για το ανθρώπινο πνεύμα έρευνες (Marcuse 1971: 122 – 124, 129, 131). «Η επιστήμη δεν υπερβαίνει πια τη δοσμένη μορφή της κοινωνίας, αλλά επιτελεί μόνο μια θεραπευτική λειτουργία και έτσι βοηθάει στη συντήρησή της: ενθαρρύνει τον εφησυχασμό» (Landmann 1988: 15). Η διαπίστωση αυτή κάνει ακόμα πιο ορατή σύμφωνα με το Marcuse (1971: 124) την ανάγκη μιας «κριτικής θεωρίας», μιας θεωρίας επεξηγηματικής, καταδεικτικής, κοινωνικά ανεξάρτητης, αμερόληπτης και συνεπώς αφυπνιστικής.

Με βάση τα παραπάνω, η τεχνολογική πρόοδος σύμφωνα με το Marcuse (1971: 104), μέσα από την τροποποίηση που πραγματοποιεί στα πεδία της πολιτικής, της κουλτούρας και της γλώσσας και τον έλεγχο που τους ασκεί, έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας χειραγωγούμενης και παθητικής ατομικής συνείδησης, αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «ευτυχή συνείδηση» (Marcuse 1971: 101). Δηλαδή, πραγματοποιείται και λειτουργεί για την εξασφάλιση κοινωνικών υποκειμένων τα οποία να μην είναι σε θέση να αναρωτιούνται, να προβληματίζονται και να ανησυχούν για τις συνθήκες, το επίπεδο και την ποιότητα της ζωής τους. Επιπλέον, να δέχονται άκριτα τις αποφάσεις και τις απαιτήσεις του σύγχρονου βιομηχανικού συστήματος και της υφιστάμενης εξουσίας θεωρώντας τις δεδομένες, φυσιολογικές και δίκαιες. Δηλαδή, να πιστεύουν πως η υπερπληθώρα νέων υλικών αγαθών μέσα

σε ένα κοινωνικό πλαίσιο πολέμου, απειλητικό και εν δυνάμει επικίνδυνο, σημαίνει ευτυχία, ευημερία και πρόοδο.

Με άλλα λόγια, «ευτυχής συνείδηση» για τον κριτικό στοχαστή είναι η πίστη που διαμορφώνεται στο σύγχρονο άνθρωπο ότι ευτυχία είναι η κατανάλωση όλο και περισσότερων εξελιγμένων προϊόντων σε μια κοινωνία που βρίσκεται σε διαρκή πολεμική εγρήγορση. Το οξύμωρο και παράλογο αυτό φαινόμενο δεν προωθεί την άρνηση και την αντίδραση του ατόμου, καθώς η τεχνολογική πρόοδος καταφέρνει να το κατευνάσει και να το κάνει να θεωρεί πως είναι ικανοποιημένο. Έτσι ο εφησυχασμένος, επαναπαυμένος και βολεμένος άνθρωπος της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας, με τη συμπεριφορά που υιοθετεί εξαιτίας της τεχνικής ανάπτυξης, καθίσταται το «στήριγμα» (Marcuse 1971: 104) της επικρατούσας εξουσίας, δηλαδή της επιτρέπει να τον καθορίζει, να τον εκμεταλλεύεται και να υπάρχει εις βάρος της ατομικής του ελευθερίας (Marcuse 1971: 105).

Συνεπώς, η επιστήμη και η τεχνική βελτιώνουν το επίπεδο της καθημερινής διαβίωσης και με αυτό τον τρόπο διαβρώνουν την κριτική συνείδηση των ανθρώπων, τους αποπροσανατολίζουν από τις ζωτικής σημασίας ανάγκες και εξυπηρετούν τα συμφέροντα των δυνάμεων εξουσίας. Πιο αναλυτικά, η επιστήμη δεν βασίζεται πια στη «διαλεκτική σκέψη» (Marcuse 1971: 146), δηλαδή την κριτική αντιμετώπιση των υπό έρευνα αντικειμένων, με συνέπεια να αποτρέπει το στοιχείο της άρνησης και της αντίφασης, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση της σταθερότητας της κατεστημένης κοινωνίας (Marcuse 1971: 150 – 152). Παράλληλα, μαζί με την τεχνική ανάπτυξη επιτρέπει την όλο και πιο εντατική εκμετάλλευση της φύσης και κατ' επέκταση του ανθρώπου με άλλοθι την καλυτέρευση των συνθηκών ζωής. Επιστήμη και τεχνική αυξάνουν τις σύγχρονες ανέσεις και έτσι αμβλύνουν τις ορατές κοινωνικές αντιθέσεις και ανισότητες και δημιουργούν την ψευδαίσθηση της πληρότητας και της ασφάλειας σε μια κοινωνία καταπιεστική, όπως η σύγχρονη βιομηχανική. Επομένως, δικαιολογούν το μόχθο, την εκμετάλλευση και την απειλή του πολέμου, της καταστροφής και του θανάτου, αφού χωρίς αυτά δεν είναι δυνατή η κοινωνική ανάπτυξη και κατ' επέκταση η ατομική εξέλιξη και εξασφάλιση μιας πολυτελούς ζωής. Έτσι, τεχνική και επιστήμη καθίστανται η ιδεολογία της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας. Η υπαγόρευση του εργασιακού κόπου και της προσωπικής αλλοτρίωσης στο όνομα της συλλογικής προόδου και η προβολή αυτής της

κατάστασης ως απόλυτα φυσιολογικής και θεμιτής, αυτή είναι η ιδεολογία του ώριμου καπιταλισμού, η ταυτισμένη με την επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη και πρωτοπορία (Marcuse 1971: 156 – 157).

Με άλλα λόγια, ενώ η κυριαρχία επί της φύσης και επί του ανθρώπου είναι ένα φαινόμενο που σημειώνεται και στην προτεχνολογική κοινωνία, με την τεχνολογική πρόοδο αλλάζει μορφή και μαζί της αλλάζουν και οι σχέσεις εξάρτησης και εκμετάλλευσης. Όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ορατή καταπίεση του εργαζόμενου από τον κεφαλαιοκράτη δεν υπάρχει πια και τη θέση του κοινωνικά κυρίαρχου έχουν λάβει απρόσωπες δυνάμεις και νόμοι, όπως της οικονομίας και της αγοράς. Συνεπώς, ο τεχνολογικός χαρακτήρας που λαμβάνει η εξουσία εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος και του ανθρώπου την ορθολογικοποιεί και την καθιστά φυσιολογική, αναπόφευκτη ή ακόμα και απαραίτητη στη συνείδηση των ατόμων, αφού είναι συνυφασμένη με τη συλλογική εξέλιξη. Με τον τρόπο αυτό η τεχνολογία γίνεται η ίδια η νέα ιδεολογία, η δύναμη που δικαιολογεί και υπαγορεύει το σύγχρονο τρόπο ζωής και σκέψης, το συμμορφωμένο με το κοινωνικό σύστημα (Marcuse 1971: 155 – 157), (Landmann 1988: 13). «Η πάλη για την ύπαρξη και η εκμετάλλευση του ανθρώπου και της φύσης παίρνουν ολοένα και περισσότερο επιστημονικό και ορθολογικό χαρακτήρα» (Marcuse 1971: 157). «Το σκλάβωμα του ανθρώπου θεωρείται αναπόφευκτο όταν η ανελευθερία εξορθολογίζεται» (Landmann 1988: 13).

Κλείνοντας, αναφορικά με τον ιδεολογικό ρόλο της επιστήμης και της τεχνικής στον ώριμο καπιταλισμό αξίζει να αναφερθεί ότι για το Marcuse (1971: 158 – 159, 167 – 169) η επιστήμη είναι «a priori» τεχνολογική. Δηλαδή, εξαιτίας του εργαλειακού της χαρακτήρα, του οποίου ο κριτικός φιλόσοφος είναι αντίμαχος, οδηγεί όχι μόνο στην εκμετάλλευση του φυσικού κόσμου, αλλά και του ίδιου του ανθρώπου. Παράλληλα, χάρη στη λογική και την αντικειμενικότητα που την διέπει καθορίζει τι είναι έγκυρο, αληθές και κοινωνικά αξιοποιήσιμο και υπολογίσιμο. Έτσι, με γνώμονα την επιστημονική σκέψη κάθε ηθική αξία, μυθική παράδοση, θρησκευτική αντίληψη και ιδέα που δεν μπορεί να αποδειχτεί και να επαληθευτεί με βάση αντικειμενικούς, εργαλειακούς νόμους χάνει την κοινωνική σημασία και ισχύ της και αντικαθίσταται από αυτούς. Οι επιστημονικές προτάσεις σε αντίθεση με τις ανθρωπιστικές πεποιθήσεις δεν απειλούν την ισορροπία του συστήματος,

καθώς δεν εκφράζουν αντιθέσεις και διαφωνίες απέναντι σε αυτό, αλλά επικυρώνουν και διαιωνίζουν την κατεστημένη κοινωνική πραγματικότητα. Επιπροσθέτως, οι ηθικές αξίες και ιδέες, από τη στιγμή που δεν θεωρούνται πραγματικές αλλά μεταφυσικές, στερούνται της κριτικής τους δύναμης και δεν αποτελούν πλέον παράγοντες κοινωνικής άρνησης, εναντίωσης και ανατροπής. Καθίστανται ανώδυνες και ακίνδυνες για την υφιστάμενη εξουσία. Ο εργαλειακός χαρακτήρας της επιστήμης, δηλαδή η αντιμετώπιση της φύσης αλλά και του ανθρώπου σαν εργαλεία, όργανα ή αντικείμενα μελέτης, κατανόησης και ελέγχου και η εξαιτίας της αποδυνάμωση των υπερβατικών στοιχείων της κουλτούρας και της παράδοσης την καθιστούν εκ των προτέρων τεχνική και, ως τέτοια, ιδεολογική προς ενίσχυση της εξουσίας. «Εκείνο που προσπαθώ εγώ να δείξω είναι ότι η επιστήμη (...) έκανε το σχέδιο ενός συνόλου όπου η κυριαρχία πάνω στη φύση είναι δεμένη με την κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο κι ότι ευνόησε αυτό το σύνολο» (Marcuse 1971: 174).

Σύμφωνα με το Marcuse (1971: 168 – 169) η κατεστημένη κυριαρχία ενισχύθηκε, επεκτάθηκε και σταθεροποιήθηκε ακόμα περισσότερο λόγω της τεχνολογικής ανάπτυξης, εξαιτίας δηλαδή της προέκτασης της τεχνικής από βοηθητικό μέσο στον τομέα της παραγωγής σε παράγοντα που την συντονίζει, την οργανώνει και την καθορίζει καθολικά. Η τεχνική πλέον «δημιουργεί μια ολόκληρη κουλτούρα» (Marcuse 1971: 164), με άλλα λόγια γίνεται ιδεολογία. Διαμορφώνει και την ίδια στιγμή επιβάλλει έμμεσα τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης σύμμορφους με την καπιταλιστική κοινωνία. Επίσης, προβάλλει και παγιώνει μια ενιαία συνείδηση που βασίζεται στην υλική πρόοδο, τη μαζική κατανάλωση και την επιφανειακή βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, δηλαδή μια συνείδηση αδύναμη να φέρει την κοινωνική επανάσταση και συνεπώς μη απειλητική για την κοινωνική σταθερότητα και συνοχή. Έτσι, στον ύστερο καπιταλισμό η επιστήμη και η τεχνολογία αποτελούν τις ιδεολογικές δυνάμεις που συντηρούν την κατεστημένη εξουσία, κατευνάζοντας, όπως έχει προαναφερθεί, την κριτική σκέψη του πληθυσμού με τις ανέσεις και τα πρωτοποριακά υλικά αγαθά που προσφέρουν. «Σήμερα η κυριαρχία συνεχίζει να υπάρχει, επεκτάθηκε με την τεχνολογία αλλά προ πάντων σαν τεχνολογία» (Marcuse 1971: 168).

Συνοψίζοντας, για το Marcuse η επιστήμη και η τεχνική στον ύστερο καπιταλισμό καθίστανται η νέα ιδεολογία και με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούν τις βουλήσεις και τους σκοπούς της εξουσίας και στηρίζουν τη λειτουργία της. Ο ιδεολογικός ρόλος της επιστημονικοτεχνικής εξέλιξης αποκρυσταλλώνεται πρώτα από όλα στην υλοποίηση και προσφορά των πρωτοποριακών, επίπλαστων και επιφανειακών υλικών αναγκών και ανέσεων που χρειάζεται το καπιταλιστικό σύστημα, για να συντηρηθεί. Γίνεται ιδεολογία μέσα από τις διευκολύνσεις που εξασφαλίζει, από το νέο τρόπο ζωής που σηματοδοτεί και εκφράζει, και το σύγχρονο τρόπο σκέψης που μέσα από τα επιτεύγματά της προωθεί, δηλαδή τη συμμορφωμένη στις κοινωνικές επιταγές διανόηση, την πνευματική επανάπαυση απέναντι στις αναρίθμητες ανέσεις και την παθητική αντιμετώπιση των κοινωνικοπολιτικών καταστάσεων από τον πληθυσμό. Επιπροσθέτως, η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη εκπροσωπεί τον ιδεολογικό παράγοντα της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας, αφού συμβάλλει στη διαμόρφωση και παγίωση της ψευδούς ευτυχίας που βασίζεται στην υπερκατανάλωση των αγαθών και της μη κριτικής συνείδησης. Παράλληλα, στο όνομα της προόδου της η σύγχρονη τεχνολογία δικαιολογεί και δικαιώνει τη διαβίωση κάτω από ένα μόνιμο καθεστώς κινδύνου και υπό την απειλή ενδεχόμενου πολέμου. Προβάλλει ως φυσιολογική κατάσταση την ύπαρξη μιας κοινωνίας, της αναπτυγμένης βιομηχανικής, η οποία συνιστά πεδίο μιας συλλογικής ευημερίας απόλυτα πλαστής που στηρίζεται στον προσωπικό μόχθο και την αλλοτρίωση και μιας ασφάλειας απέναντι σε ένα κλίμα πολέμου που η ίδια η κοινωνία δημιουργεί και συντηρεί. Έτσι η επιστήμη και η τεχνική εισβάλλουν και διαβρώνουν το χώρο της πολιτικής ζωής και των ανθρώπινων ενστίκτων, αφού παράγουν άβουλα και με χειραγωγήσιμες επιθυμίες, διαθέσεις και φοβίες κοινωνικά υποκείμενα (Marcuse 1971: 74, 76, 104 – 105, 241 – 242).

Ο ιδεολογικός χαρακτήρας της επιστημονικοτεχνικής προόδου επιβεβαιώνεται επίσης από την αλλοίωση που προκαλεί στους υπόλοιπους χώρους ελεύθερης σκέψης και έκφρασης, την κουλτούρα, την τέχνη και τη γλώσσα. Η επιστήμη και η τεχνολογία αντικαθιστούν τα μυθικά, φανταστικά, υπερβατικά και συνεπώς αντίθετα και αρνητικά προς το κοινωνικό καθεστώς στοιχεία της καλλιτεχνικής δημιουργίας και του λόγου με λειτουργικούς, ενεργειακούς συγκεκριμένους και απλοποιημένους όρους. Δηλαδή, με όρους που δεν κινητοποιούν την κριτική

σκέψη, τον προβληματισμό και την αντίσταση και που με αυτό τον τρόπο δεν απειλούν το υφιστάμενο καταπιεστικό κοινωνικό σύστημα. Όσον αφορά στο λόγο, εντείνουν τη συμμόρφωση των φιλοσοφικών καθολικών και αντιφατικών στο σύστημα εννοιών με τους χρηστικούς και κοινωνικά καθορισμένους όρους της καθημερινής γλώσσας και συνεπώς αποδυναμώνουν την ατομική συνειδητοποίηση και κατανόηση της εξουσιαστικής δράσης και επιβολής. Με άλλα λόγια, η επιστημονικοτεχνική εξέλιξη αδρανοποιεί την ελεύθερη διανόηση και περιορίζει τις δυνατότητες αφύπνισής της. Έτσι, γίνεται συνεργός της προχωρημένης βιομηχανικής κοινωνίας στην παρεμπόδιση και αποτροπή της ποιοτικής αλλαγής και της ανατροπής των υφιστάμενων συνθηκών ζωής (Marcuse 1971: 185 – 186, 229).

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί η διαφορά της οπτικής του Marcuse σε σχέση με τη θέση του Habermas. Ενώ και οι δύο εκφράζουν ενδιαφέρον και ανησυχία για την αποκατάσταση της κριτικής σκέψης στον προχωρημένο καπιταλισμό και ανάγουν σε μείζονος σημασίας ανάγκη τη διαδικασία του στοχασμού (Craib 2000: 480, 498), εντοπίζουν σε διαφορετικά σημεία τους παράγοντες που οδηγούν στην καθοδήγηση και αποδυνάμωσή του (Craib 2000: 477 – 478). Πιο αναλυτικά, για το Marcuse (1971: 80, 100) η αιτία που μετέτρεψε, όπως προαναφέρθηκε, τον ελεύθερο λόγο σε εξουσιαστικό υποχείριο είναι η ίδια η τεχνική πρόοδος, η οποία είναι ταυτισμένη με την κυριαρχία και για αυτό καταστροφική. Σύμφωνα με τον κριτικό στοχαστή, από τη στιγμή που εμφανίζεται στο παραγωγικό και κοινωνικό μόρφωμα η τεχνολογία, όλα τα πεδία ζωής, η πολιτική, η τέχνη και η γλώσσα, αλλάζουν, αλλοιώνονται, χάνουν την ισχύ τους και ακολουθούν τις τεχνικές νόρμες. Έτσι ο λόγος γίνεται «λειτουργικός» (Marcuse 1971: 115), δηλαδή δεν εκφράζει πλέον όλες τις απόψεις, αλλά μόνο όσες είναι συμμορφωμένες με τις επιβολές των κυριαρχικών δυνάμεων. Παράλληλα, δεν υποδεικνύει τον αυταρχικό χαρακτήρα της κοινωνίας, αντίθετα τον αποκρύπτει και προβάλλει αποκλειστικά μια εικόνα κοινωνικής ισορροπίας και ευημερίας. Επίσης, ο νέος αυτός ρόλος της γλώσσας, δηλαδή η κατευθυνόμενη χρήση και λειτουργία της, δεν γίνεται αντιληπτός από τα κοινωνικά υποκείμενα, καθώς η ανάπτυξη της τεχνολογίας και οι ανέσεις που συνεπάγεται δεν ευνοούν την ατομική δυσaráσκεια και συνειδητοποίηση της νοητικής παρακμής. Η τεχνική πρόοδος καθιστά τη

γλώσσα «συντμημένη και ενοποιημένη, γλώσσα μιας μονοδιάστατης σκέψης» (Marcuse 1971: 114).

Αντίθετα, όπως έχει επισημανθεί, ο Habermas θεωρεί δείγμα ουσιαστικής κοινωνικής εξέλιξης και ευρυθμίας την επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη και εμφανίζεται υπέρμαχος του εργαλειακού λόγου, καθώς χωρίς αυτόν η ανθρωπότητα δεν θα μπορούσε να ξεπεράσει τις δυσκολίες διαβίωσης του παρελθόντος (Craib 2000: 477). Για το Habermas (1990: 146 – 149) δεν είναι η ανάδειξη του τεχνικού λόγου που συνεπάγεται την υποβάθμιση της ελεύθερης χρήσης της γλώσσας και της κριτικής της διάστασης, αλλά η επέκτασή του στο πεδίο της επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, στη χαμπερμασιανή θεώρηση (1990: 128) η τεχνολογία δεν θεωρείται από την αρχή της εμφάνισής της ταυτισμένη με τη χειραγώγηση της ατομικής σκέψης και του λόγου, αλλά οδηγεί σε αυτήν, όταν παραβιάζει το χώρο της ανοιχτής και ανεμπόδιστης αλληλόδρασης (Craib 2000: 490 – 491).

Συμπερασματικά, ενώ για το Marcuse (1971: 109) ο λόγος της τεχνικής έχει ως αποτέλεσμα τη διάβρωση του καθημερινού επικοινωνιακού λόγου και την αποδυνάμωση των όρων που εκφράζουν αντίθεση, διαφωνία και εναντίωση στις κοινωνικές αλλοτριωτικές επιβολές, για το Habermas (1990: 147) ο τεχνικός λόγος καθίσταται προβληματικός, μονάχα όταν ξεφεύγει από το πεδίο της εργαλειακής δράσης. Συνεπώς, από τη στιγμή που η λειτουργία και η ισχύς του εξαπλώνονται και περιθωριοποιούν τα επικοινωνιακά ζητήματα. Δηλαδή, σύμφωνα με το Habermas ο ιδεολογικός χαρακτήρας της επιστήμης και της τεχνικής αναδύεται όταν εντείνεται η μεταξύ τους σχέση και η συσχέτισή τους με την παραγωγική διαδικασία. Από τη στιγμή που η σύνδεση επιστήμης και τεχνολογίας αυξάνεται και ισχυροποιείται, αποκτούν αμφότερες μεγαλύτερη δύναμη και αξία, η οποία επισκιάζει τη σημαντικότητα και αναγκαιότητα της επικοινωνίας. Παραγκωνίζουν το δημόσιο διάλογο και την πολιτική δράση, πρωτοβουλία και συνείδηση του πληθυσμού και καθορίζουν οι ίδιες τη σύγχρονη οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή. Επομένως, κατά το Habermas η επιστήμη και η τεχνική καθίστανται ιδεολογία από το ίδιο το παρεμβατικό στον ύστερο καπιταλισμό κράτος, προκειμένου να του εξασφαλίζουν συνέχεια και υπεροχή, αφού με την ανάπτυξή τους παραμερίζουν τον τομέα της αλληλόδρασης, δηλαδή τον εν δυνάμει κοινωνικά ανατρεπτικό παράγοντα της

ανοιχτής και ανεμπόδιστης επικοινωνίας (Habermas 1990: 143, 148 – 149, 150),  
(Landmann 1988: 18).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

### ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΥΣ HERBERT MARCUSE ΚΑΙ JÜRGEN HABERMAS

#### 3.1 Η πρόταση του Marcuse για την κοινωνική αλλαγή

Σύμφωνα με το Marcuse η ρήξη της κοινωνικής συνοχής και η αποδιάρθρωση της υφιστάμενης εκμεταλλευτικής εξουσίας είναι δυνατόν να επέλθει διαμέσου της «άρνησης» (Marcuse 1971: 35). Αναλυτικά, σε όλο το έργο του «Ο μονοδιάστατος άνθρωπος» ο κριτικός φιλόσοφος τονίζει πως η μόνη διέξοδος από την πνευματική υποδούλωση και χειραγώγηση του ανθρώπου στο πλαίσιο της ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας είναι η πλήρης εγκατάλειψη του τρόπου ζωής που του επιβάλλει. Δηλαδή, η αποδέσμευση του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου από τα στερεότυπα σκέψης, συμπεριφοράς και δράσης και τις κοινωνικά προκαθορισμένες επιλογές. Ο Marcuse επομένως προτείνει την αποδοκιμασία και απόρριψη σύνολου του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Με άλλα λόγια, άρνηση για τον κριτικό στοχαστή σημαίνει συνειδητοποίηση του διανοητικού εξανδραποδισμού στις δυνάμεις εξουσίας και παράλληλα αναγνώριση των προοπτικών απαλλαγής από τις αλλοτριωτικές κοινωνικές επιταγές. Ο άνθρωπος καλείται να κατανοήσει το βαθμό καταπίεσης και έμμεσης βίας που υφίσταται μέσα στο πλαίσιο της ίδιας της κυριαρχικής κοινωνίας και να απαρνηθεί τις πλασματικές και περιττές ανέσεις που του προσφέρει. Κρίνεται δηλαδή αναγκαίο να αντιληφθεί ότι η κρίση, οι διαθέσεις και οι επιθυμίες του δεν προέρχονται αβίαστα από την προσωπική του θέληση, αλλά ετεροκαθορίζονται και προωθούνται από το αναπτυγμένο βιομηχανικό σύστημα και να το ανατρέψει μέσα στο ίδιο του το πεδίο ύπαρξης και λειτουργίας (Marcuse 1971: 35 – 36, 244), (Marcuse – Popper 2005: 7), (Landmann 1988: 15). «Η κοινωνία είναι σε τέτοιο βαθμό ανορθολογική, ώστε η συνείδηση δεν μπορεί να φτάσει στην ελευθερία της ανώτερης ορθολογικότητας, παρά μόνο αν έρθει σε σύγκρουση με την κατεστημένη κοινωνία» (Marcuse 1971: 224).

Συνεπώς, απαραίτητη προϋπόθεση, για να επέλθει η κοινωνική αλλαγή και η απελευθέρωση των ατόμων από τον παραλογισμό του σύγχρονου βιομηχανικού κόσμου, είναι η συνειδητοποίηση της πλαστότητάς του και στη συνέχεια η

απόρριψή του (Marcuse 1971: 38). Ο Marcuse επισημαίνει ότι μια ριζική κοινωνική μεταβολή προϋποθέτει την πνευματική αφύπνιση και ενεργοποίηση των ατόμων. Για τον κριτικό στοχαστή ελευθερία σημαίνει αποδέσμευση και αποκοπή από τον κοινωνικά διαμορφωμένο και βολεμένο τρόπο ζωής. Όπως ο ίδιος υπογραμμίζει, η επίτευξη της ατομικής ανεξαρτητοποίησης δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, όσο τα κοινωνικά υποκείμενα συνδέουν την προσωπική τους ευτυχία με την κάλυψη των διαμορφωμένων από το σύστημα επιθυμιών. Για να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από κάθε επιβεβλημένη εξουσία, είναι απαραίτητο να αποδεσμεύσει προηγουμένως το πνεύμα του από κάθε μη γνήσια και μη αυθεντική σκέψη, βούληση και ανάγκη. Ο άνθρωπος οφείλει να είναι ο μόνος ελεγκτής των επιθυμιών και των στόχων του και ο μοναδικός δημιουργός των αναγκών του. «Αλλά μόνο η μοιραία αυτή κατάργηση (των ετερόνομων ικανοποιήσεων) θα δημιουργήσει την πρωταρχική υποκειμενική και αναγκαία συνθήκη για μια ποιοτική αλλαγή, δηλαδή για ν' αρχίσουμε να επανακαθορίζουμε τις ανάγκες» (Marcuse 1971: 244). Το τι είναι αναγκαίο και αληθινό και τι περιττό και ψεύτικο για τη διαβίωσή τους θα αποφασιστεί από τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα, από τη στιγμή όμως που το πνεύμα τους θα έχει αποδεσμευτεί από τους κοινωνικούς καταναγκασμούς και η κριτική τους σκέψη θα έχει αποκατασταθεί (Marcuse 1971: 37).

Στη συνέχεια, ο Marcuse υπογραμμίζει ότι πέρα από την ατομική διανοητική χειραφέτηση απαραίτητη κρίνεται η εκ θεμελίων τεχνική τροποποίηση, δηλαδή ο πλήρης μετασχηματισμός του χαρακτήρα και του περιεχομένου της τεχνολογίας και η διαφοροποίηση των λειτουργιών και των στόχων της. Εκτενέστερα, όπως έχει προαναφερθεί, ο κριτικός φιλόσοφος θεωρεί πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να ανακτήσει την αυτονομία του, εάν δεν αλλάξει τη σχέση του με τη φύση, καθώς, όσο την εκμεταλλεύεται και την λεηλατεί προς όφελός του, τόσο περισσότερο θα ζημιώνεται τελικά ο ίδιος, καταλήγοντας υποχείριο του εαυτού του. Διαφορετικά, όσο διαρκεί η κυριαρχία του ατόμου στο φυσικό περιβάλλον, τόσο θα εντείνεται και η αντίστοιχη εξουσία του πάνω στον αδύναμο οικονομικά και κοινωνικά συνάνθρωπό του. Αυτοί που θα ελέγχουν τη φύση θα συνεχίσουν να ελέγχουν και τον άνθρωπο. Από τη στιγμή που η τεχνολογία αποτελεί εργαλείο των κυρίαρχων δυνάμεων, συντηρεί αυτό το καθεστώς της εκμετάλλευσης. Συνεπώς, μόνο εάν αλλάξει ριζικά η τεχνική οργάνωση, θα μπορέσει να ανατραπεί και το εν λόγω

καταπιεστικό σχήμα. Συγκεκριμένα, εάν η επιστήμη και η τεχνική προωθήσουν την «ειρήνευση της ύπαρξης» (Marcuse 1971: 46), δηλαδή τη συμφιλίωση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τη συνειδητοποίηση εκ μέρους του ότι χρειάζεται να σέβεται τον φυσικό κόσμο με τον οποίο συμβιώνει και να τον αξιοποιεί με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην τον καταστρέφει. Σύμφωνα με το Marcuse η αναγνώριση της αξίας της φύσης μπορεί να οδηγήσει το άτομο στην αντίστοιχη κατανόηση της προσωπικής του αξίας και των αληθινών ανθρώπινων δικαιωμάτων και αναγκών και επομένως στην απελευθέρωση (Marcuse 1971: 46 – 47, 228, 235 – 236, 237 – 238), (Agger 1979: 198 – 199), (Landmann 1988: 15). «Η πολιτική αλλαγή δεν μπορεί να γίνει κοινωνική και ποιοτική, παρά στο βαθμό που θα άλλαζε το νόημα της τεχνικής προόδου – δηλαδή στο βαθμό που μπορεί να αναπτύξει μια καινούργια τεχνολογία» (Marcuse 1971: 228).

Παράλληλα, ο κριτικός φιλόσοφος οραματίζεται μια τεχνολογία η οποία δεν θα αποπροσανατολίζει την ανθρώπινη συνείδηση με ψεύτικες και διαβρωτικές για το πνεύμα επιθυμίες, αλλά θα συμβάλλει στην ενίσχυση της ατομικής πρωτοβουλίας και της αυτοδιαχείρισης. Με άλλα λόγια, προτείνει μια τεχνική ανάπτυξη που θα επιτρέπει τη διαμόρφωση της «ειρηνευμένης ύπαρξης» (Marcuse 1971: 235), δηλαδή την ύπαρξη ατόμων που θα αποφασίζουν μόνα τους για την οργάνωση της καθημερινότητάς τους και θα επιλέγουν ελεύθερα τους στόχους τους και τι τα καθιστά πραγματικά ευτυχισμένα. Αναφέρεται συνεπώς σε άτομα με χειραφετημένη σκέψη, που θα έχουν τη δυνατότητα και θα είναι σε θέση να αυτοπροσδιορίζονται, να διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους και να καθορίζουν τα ίδια τη ζωή τους. Μόνο εάν επιτευχθεί η ολική μετατροπή της τεχνολογίας και ακολούθως η αμφισβήτηση των κοινωνικά ορισμένων και τεθειμένων επιθυμιών, θα πάψει να είναι ουτοπική η προοπτική της υλοποίησης μιας εκ θεμελίων, ουσιαστικής ανατροπής. Συνεπώς, η επιστημονικοτεχνική εξέλιξη χρειάζεται να κινητοποιηθεί πλέον υπέρ της κριτικής διάνοησης και αντιμετώπισης των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών και να συμβάλλει στην παγίωση νέων και ελεύθερα προκυπτουσών αναγκών (Marcuse 1971: 46, 222, 235, 244).

Συμπερασματικά, για το Marcuse η τεχνολογία οφείλει, προκειμένου να πάψει να είναι αλλοτριωτική, να ενισχύσει την προσπάθεια να καταστεί η ανθρώπινη ύπαρξη,

και συνύπαρξη με το φυσικό κόσμο, «ειρηνευμένη» (Marcuse 1971: 235), αρμονική και διεπόμενη από σεβασμό. Δηλαδή, να ανακτήσει ο άνθρωπος την αποφασιστικότητα, την ανεξαρτησία και κατ' επέκταση την αξιοπρέπειά του, την οποία του στερεί έμμεσα η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία. Να καταστεί ένα ον αυτόβουλο και κριτικό, από τη στιγμή που θα είναι σε θέση να επιλέγει και να διαμορφώνει ο ίδιος τις προϋποθέσεις της ευτυχίας του, και να διαμορφώσει μια νέα, αμερόληπτη και φιλική σχέση με τη φύση και τα στοιχεία της (Marcuse 1971: 235). «“Ειρήνευση της ύπαρξης” σημαίνει ότι οι ανάγκες, οι πόθοι, οι επιθυμίες δεν θα καθορίζονται πια από ιδιωτικά συμφέροντα που αποβλέπουν στην κυριαρχία και στη διαιώνιση των καταστρεπτικών μορφών της πάλης του ανθρώπου με τη φύση» (Marcuse 1971: 46).

Συνεπώς, η προσωπική αυτονομία συνάδει με την πλήρη εξαφάνιση κάθε κατάλοιπου της σύγχρονης καταπιεστικής πραγματικότητας, είτε των καταπιεστικών φορέων της οικονομίας είτε των πολιτικών αντιπροσώπων και του ελέγχου που ασκούν είτε των χειραγωγών της ανθρώπινης βούλησης και σκέψης. Όμως, σύμφωνα με το Marcuse πρόκειται για ένα δύσκολο αγώνα, καθώς η ώριμη βιομηχανική κοινωνία διαθέτει ένα ισχυρό μέσο για να καταστέλλει τις επικείμενες αντιστασιακές και ανατρεπτικές κινήσεις, τις πλαστές ανάγκες και ανέσεις. Όπως προαναφέρθηκε, προβάλλοντας ως επιχείρημα τη συνεχή βελτίωση του επιπέδου ζωής η σύγχρονη κοινωνία δικαιολογεί όλους τους παραλογισμούς της, όπως τον ατελείωτο εργασιακό κόπο και τον αυξανόμενο περιορισμό του προσωπικού χρόνου (Marcuse 1971: 35, 36).

Επιπλέον, η προχωρημένη καπιταλιστική κοινωνία αντιστέκεται στην κοινωνική αλλαγή καθιστώντας ουτοπική κάθε έκφραση αντίθεσης και δυνατότητα ή προσπάθεια υπέρβασης, υλοποιώντας αυτό που ο Marcuse αποκαλεί «ενοποίηση των αντιθέτων» (Marcuse 1971: 227). Ουσιαστικά, μετατρέπει το ορθολογικό, όπως το στοιχείο της αντίφασης και της άρνησης σε ανορθολογικό και το παράλογο, δηλαδή την αναγωγή του ατομικού σε κοινωνικό πλασματικό συμφέρον, σε λογικό, φυσικό και δεδομένο. Με αυτό τον τρόπο καταπνίγεται οποιαδήποτε μη σύμφωνη με την κατεστημένη εξουσία φωνή, με αποτέλεσμα την παρεμπόδιση και αναβολή του οράματος της ατομικής απελευθέρωσης (Marcuse 1971: 226 – 227).

Απέναντι επομένως σε όλα αυτά τα εμπόδια που θέτει στα πλαίσια της καθημερινής ζωής η σύγχρονη κοινωνία, ο Marcuse προτείνει την αναζήτηση μιας νέας τεχνικής πιο ανθρώπινης και πιο φιλικής προς το φυσικό περιβάλλον. Ο μόνος τρόπος να καταστεί η τεχνολογία βοηθητική στην προσπάθεια του ανθρώπου για χειραφέτηση είναι να αρνηθεί και η ίδια με τη σειρά της το υφιστάμενο και παγιωμένο περιεχόμενό της, δηλαδή να αλλάξει ριζικά χαρακτήρα και σκοπό και να πάψει να κακοποιεί τη φύση και κατ' επέκταση τον άνθρωπο (Marcuse 1971: 234).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι ο Marcuse κρίνει απαραίτητη τη διαμόρφωση και προώθηση νέων αναγκών, όπως η αλληλεγγύη και η ομόνοια μεταξύ των ανθρώπων και η αρμονική συνύπαρξή τους με τη φύση (Marcuse 2006: 112), (Ράντης 2006: 118 – 119). Για τον ίδιο δεν νοείται ανθρώπινη κοινωνία στην οποία να απουσιάζουν ο αυτοέλεγχος, η ανεξαρτησία και ο αυτοπροσδιορισμός της συνείδησης, της δράσης και κατ' επέκταση της ίδιας της ζωής των ατόμων. Επιπλέον, δεν είναι δυνατόν ο άνθρωπος να στηρίζει την επιβίωσή του στην άκρατη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και να εξελίσσεται εις βάρος των συνανθρώπων του και του κοινού, κοινωνικού καλού. Αντίθετα, οφείλει να σέβεται και να διατηρεί ειρηνική σχέση με το περιβάλλον του, φυσικό και ανθρώπινο, διότι με αυτό τον τρόπο θα εξασφαλίζει τον αντίστοιχο αυτοσεβασμό και την προσωπική του ελευθερία (Marcuse 2006: 112). Ο εκφραστής της Κριτικής Σχολής Marcuse (1971: 228) στέκεται περισσότερο αισιόδοξος από άλλους εκπροσώπους της, καθώς οραματίζεται μια τεχνολογία που θα προωθεί αυτού του είδους τη σχέση μεταξύ του ατόμου και της φύσης· μια τεχνική πρόοδο που θα ενισχύει την επικοινωνία μεταξύ τους και θα συμβάλλει στη δημιουργία και διατήρηση μιας αμφίδρομης και ισότιμης σχέσης. Μόνο εάν το τεχνολογικό καθεστώς αλλάξει, θα μπορέσει να ανατραπεί η εκμεταλλευτική και διαβρωτική πολιτική κυριαρχία, αφού η επιστήμη και η τεχνική θα αναχθούν τότε σε σύμμαχο του ατόμου. Αυτό σημαίνει ότι, αντί να το εφησυχάζουν με ψεύτικες ανέσεις, θα το κινητοποιούν και θα το βοηθούν με χρήσιμες τεχνολογικές εξελίξεις να βελτιώσει αυτοβούλως τις συνθήκες ζωής του (Feenberg 1996: 47 – 48). «Το κύριο αίτημα της επανάστασης αυτής (απέναντι στην καταναλωτική κοινωνία) (...) θα είναι: να βρεθεί ένας τρόπος ζωής αντάξιος του ανθρώπου και να δημιουργηθούν νέες, εντελώς, μορφές διαβίωσης. Δεν πρόκειται

δηλαδή για μια ποσοτική μόνο, αλλά και για μια αληθινά ποιοτική αλλαγή» (Marcuse – Popper 2005: 31).

Συμπερασματικά, η αισιοδοξία του Marcuse έγκειται στο γεγονός ότι ανάμεσα στα δεινά που προκαλεί ο σύγχρονος καπιταλισμός στο υποκείμενο και τη σκέψη του διαβλέπει μία λύση, μία διέξοδο, τη διαμόρφωση μιας νέας επιστήμης συνοδευόμενης από μια ρηξικέλευθη για τα κοινωνικά δεδομένα τεχνική. Ακόμη, θεωρεί πως ο παραλογισμός του ύστερου καπιταλιστικού συστήματος είναι δυνατόν να γίνει, λόγω των διαστάσεων που έχει λάβει, αισθητός από τα άτομα που ζουν σε αυτό και να αποτελέσει την αρχή για την κοινωνική ανατροπή. Δηλαδή, για το Marcuse οι συνεχώς αυξανόμενες ανορθολογικές απαιτήσεις της σύγχρονης καθημερινότητας είναι πιθανό να προκαλέσουν στα κοινωνικά υποκείμενα έντονη δυσανασχέτηση, τέτοια που να οδηγήσει στη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας τους. Ο ίδιος πιστεύει στην αποκατάσταση της ατομικής ελευθερίας και στη θεμελίωση μιας νέας, μη εργαλειακής επιστήμης και κοινωνίας (Craib 2000: 426 – 427).

Κλείνοντας, για να καταστεί η τεχνολογία αρωγός στην ανεξαρτητοποίηση του ατόμου και της σκέψης του, είναι αναγκαίο να φτάσει σε τέτοιο σημείο ανάπτυξης και τελειοποίησης, που να μπορεί να του καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των ωρών εργασίας και κόπωσης. Να έχει δηλαδή εξελιχθεί τόσο πολύ, που οποιαδήποτε ενέργεια στον εργασιακό χώρο να πραγματοποιείται από τα τεχνικά μέσα και μεθόδους, με αποτέλεσμα την αποδέσμευση του ανθρώπου από αυτήν και την εξουσία του σύγχρονου, απρόσωπου εργοδότη. Τότε όλες οι απαιτήσεις, οι ανάγκες και οι ικανοποιήσεις του ατόμου θα μπορούν να υλοποιούνται από τις τελειοποιημένες μηχανές οι οποίες, αφού θα μειώσουν στο ελάχιστο την εργασιακή απασχόληση και αφοσίωση, δεν θα λειτουργούν πλέον υπέρ της καπιταλιστικής κυριαρχίας, αλλά της ελευθερίας του κοινωνικού υποκειμένου (Marcuse 1971: 45 – 46, 63, 231 – 232, 234). «Για την υπέρβαση της τεχνολογικής πραγματικότητας είναι απαραίτητη προϋπόθεση η ολοκλήρωσή της» (Marcuse 1971: 231).

Ανακεφαλαιώνοντας, για την ανατροπή της σύγχρονης βιομηχανικής και καταπιεστικής κοινωνίας κρίνεται αναγκαία σύμφωνα με το Marcuse η πρότερη καθολική αλλαγή της τεχνολογίας που την χαρακτηρίζει. Με το μετασχηματισμό της επιστημονικοτεχνικής ανάπτυξης και των σκοπών λειτουργίας της θα επέλθει η ισορροπία στη σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους και με τη φύση, η ανάκτηση της

κριτικής ικανότητας των ατόμων, η εξασφάλιση της αυτονομίας τους και εν τέλει η αποκατάσταση της συνείδησής τους και της σχέσης τους με τον ίδιο τους τον εαυτό. Αυτό που χρειάζεται επομένως είναι μια νέα, περισσότερο ανθρώπινη και λιγότερο εκμεταλλευτική, τεχνική που θα διέπει αντίστοιχα μια νέα, μη εργαλειακή και χειραγωγούσα επιστήμη. Αφού ο Marcuse αντιλαμβάνεται την τεχνολογία ως κοινωνικά καθορισμένο φαινόμενο, για να επέλθει κοινωνική αλλαγή, κρίνεται απαραίτητο να προηγηθεί μια μετατροπή επιστημονικοτεχνική (Marcuse 1971: 174, 235, 250). «Αν λοιπόν συνέβαινε μια αλλαγή στην κατεύθυνση της (τεχνικής) προόδου (...) οι υποθέσεις της επιστήμης (...) θα αναπτύσσονταν μέσα σ' ένα θεμελιακά διαφορετικό πλαίσιο πειραματισμού (το πλαίσιο ενός ειρηνευμένου κόσμου)» (Marcuse 1971: 174).

### 3.2 Η κριτική του Habermas στο όραμα του Marcuse για μια «Νέα επιστήμη»

Με βάση τα παραπάνω, η επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη είναι σύμφωνα με το Habermas αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής προόδου και δείγμα πραγματικής αναβάθμισης. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος υπάρχει και ζει στα πλαίσια του φυσικού περιβάλλοντος και επηρεάζεται από αυτό, είναι αναγκαίο, για την εξέλιξη και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του, να το αξιοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερο. Δηλαδή, η μελέτη, η κατανόηση και η χρησιμοποίηση των φυσικών δυνάμεων είναι αναπόφευκτο και αναπόσπαστο κομμάτι της διαρκώς ανήσυχης και δημιουργικής ανθρώπινης φύσης (Craib 2000: 477).

Αντίθετα, για το Marcuse η τεχνολογική πρόοδος αποτελεί, εξαιτίας της μορφής και του περιεχομένου που φέρει στην ώριμη καπιταλιστική κοινωνία, παράγοντα ανθρώπινης υποδούλωσης. Σε αντιδιαστολή με το Habermas ο Marcuse αρνείται να δεχθεί ότι το γνώρισμα της σύγχρονης τεχνικής να εκμεταλλεύεται στο όνομα της εξέλιξης το φυσικό περιβάλλον είναι λογικό και το μόνο που μπορεί να υπάρξει. Θεωρεί ότι η κυριαρχηση του ανθρώπου επί της φύσης εκτείνεται στην κυριαρχησή του επί του ίδιου του εαυτού του και κρίνει απολύτως απαραίτητη την αλλαγή του χαρακτήρα της επιστήμης και της τεχνικής. Συνεπώς, αρνείται και αντιτίθεται στον εργαλειακό τους χαρακτήρα, καθώς τον θεωρεί συνυπεύθυνο της σταδιακής αποδυνάμωσης της κριτικής σκέψης και της επικράτησης της κατεστημένης εξουσίας εις βάρος της. Ο Marcuse αποδέχεται την αρνητική στάση της Κριτικής Σχολής απέναντι στη σύγχρονη τεχνολογική ανάπτυξη, τις λειτουργίες της και τους επιστημονικούς κλάδους που τις εφαρμόζουν (Craib 2000: 434). Επομένως, σύμφωνα με τον ίδιο δεν αρκεί η τροποποίηση της αντιμετώπισης και χρησιμοποίησης της τεχνολογίας από τον άνθρωπο, αλλά κρίνεται αναγκαία και η αντίστοιχη αλλαγή του ίδιου του περιεχομένου και της ποιότητας της τεχνικής. Χρειάζεται, όπως έχει αναλυθεί παραπάνω, σκοπός της τεχνολογίας να καταστεί, όχι ο συνεχής αγώνας για την κατάκτηση και κάλυψη ανούσιων πλασματικών αναγκών, αλλά η «ειρηνευμένη ύπαρξη» (Marcuse 1971: 235).

Για το Habermas η θεωρία του Marcuse σχετικά με την ανάπτυξη της εργαλειακής ορθολογικότητας είναι απαισιόδοξη, αφοριστική και ουτοπιστική. Απαισιόδοξη και αφοριστική, καθώς δεν συμπεριλαμβάνει καθόλου τις θετικές της διαστάσεις και

επιδράσεις στον ανθρώπινο πολιτισμό και την καταδικάζει εν τη γενέσει της· ουτοπιστική, διότι η πρόταση για μια περισσότερο ανθρώπινη, «Νέα επιστήμη» (Habermas 1990: 127) δεν είναι δυνατόν να μην συνοδεύεται από μια αντίστοιχα «Νέα τεχνική» (Habermas 1990: 127), η οποία όμως είναι πάντα εργαλειακή και ανθρωπίνως διαμορφωμένη. Είναι δηλαδή ήδη ανθρώπινη με βάση τη χαμπερμασιανή οπτική και η ποιότητά της δεν αλλάζει, η τεχνική συνιστά πάντα προέκταση της ορθολογικής ως προς το σκοπό πράξης. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει τεχνολογία η οποία να μην είναι χρηστική και να μην στοχεύει στην όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη αξιοποίηση του φυσικού κόσμου, και η αξιοποίηση αυτή έχει πάντοτε χαρακτήρα εργαλειακό. Για αυτό το λόγο δημιουργείται η τεχνολογία από τον άνθρωπο, το ανθρώπινο είδος, για να του εξασφαλίσει τον έλεγχο της φύσης προς επίρρωση της δικής του ύπαρξης (Habermas 1990: 128, 129), (Agger 1979: 198, 199, 201). «Τα επιτεύγματα της τεχνικής, από τα οποία, σαν τέτοια, δεν είναι δυνατόν να παραιτηθούμε, δεν μπορούν να υποκατασταθούν από μιαν αφυπνιζόμενη φύση» (Habermas 1990: 129).

Παράλληλα, σύμφωνα με το Habermas η αντίληψη του Marcuse για μια «Νέα επιστήμη» κρίνεται εν δυνάμει επικίνδυνη, καθώς ο ίδιος προσπερνά τη σημασία που φέρουν η εργαλειακή επιστήμη και η τεχνική για την κοινωνική και ανθρώπινη συνέχεια. Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει ο Habermas, εφόσον η τεχνική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εργαλειακή ως προς το σκοπό πράξη, η αποδέσμευση του ανθρώπου από αυτή σημαίνει την ταυτόχρονη παύση της κοινωνικής εργασίας, την οποία όμως το ανθρώπινο είδος έχει ανάγκη προκειμένου να συντηρείται. Συνεπώς, η εγκατάλειψη της εργαλειακής ορθολογικότητας δεν είναι δυνατόν να οδηγήσει στην ατομική απελευθέρωση και τη βελτίωση της ζωής, αλλά στην εν δυνάμει διακοπή της αναπαραγωγής της και τη διακινδύνευση της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης. Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που η συντήρηση του ανθρώπου εξαρτάται από την εργασία, δηλαδή τη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των φυσικών πόρων, η κατάργηση της τεχνικής που την διέπει ισοδυναμεί με συλλογική παρακμή. Άρα, με βάση το Habermas ο Marcuse δεν λαμβάνει υπόψη του, πέραν της σταθερότητας, ούτε τη σημαντικότητα του χαρακτήρα της τεχνικής (Habermas 1990: 128, 129).

Συνοψίζοντας, η τεχνική σύμφωνα με το Habermas δεν είναι καθαυτή καταστροφική και μπορεί να χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο ως μέσον κοινωνικής βελτίωσης (Craib 2000: 477). Επιπροσθέτως, ο κριτικός φιλόσοφος σημειώνει ότι ο χαρακτήρας των τεχνολογικών επιτευγμάτων είναι ανεξάρτητος από την ανθρώπινη παρέμβαση. Η τεχνική βασίζεται στη μεταβιολογική εξέλιξη του ανθρώπου, σε κριτήρια επιστημονικά, και διέπεται πάντα από την εργαλειακή ορθολογικότητα, αφού μέσα από αυτή την εργαλειοποίηση καθίσταται χρήσιμη για τον άνθρωπο και την εξέλιξή του (Καβουλάκος 1996: 53). Συμπερασματικά, η ποιότητα της τεχνικής είναι, ανεξάρτητα από τον πολιτικό χαρακτήρα του καθεστώτος στα πλαίσια του οποίου λαμβάνει χώρο, χρηστική και συνδεδεμένη με την ορθολογική ως προς το σκοπό δράση. Αντίστοιχα, η επιστήμη η οποία την συντονίζει έχει αποκλειστικά εργαλειακό χαρακτήρα (Habermas 1990: 128, 129). Συνεπώς, για το Habermas οποιαδήποτε άλλη άποψη, η οποία υποστηρίζει τη διαμόρφωση μιας διαφορετικής και συμφιλιωτικής με το φυσικό περιβάλλον τεχνικής εκτιμάται ως μη ρεαλιστική και δυνατή (Feenberg 1996: 48).

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προαναφέρθηκε, οι Marcuse και Habermas εμπνέονται αμφότεροι από την Κριτική Σχολή της Φραγκφούρτης στην ανάλυσή τους για την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής στον ώριμο καπιταλισμό. Επηρεασμένοι από τις τοποθετήσεις των βασικών εκφραστών της Κριτικής Θεωρίας, Horkheimer και Adorno, αντιμετωπίζουν κριτικά την τεχνολογική πρόοδο και το κοινωνικό της αντίκρισμα. Δηλαδή, το έργο τους δεν αποτελεί απλή περιγραφή των μεταβολών που προκαλούν οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις στην κοινωνία και στα άτομα που ζουν σε αυτή, αλλά κυρίως συνιστά μια άσκηση κριτικής με γνώμονα και στόχο τη χειραφέτηση. Αμφότεροι αναγνωρίζουν ότι η τεχνολογία, στο πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού, εδραιώνεται ως ιδεολογία και χρησιμοποιείται από τις κυρίαρχες εξουσιαστικές δυνάμεις ως νομιμοποιητικός τους παράγοντας. Παράλληλα, συμφωνούν στο ότι η εξέλιξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση της κοινωνικής τους ζωής και τη μείωση της παρέμβασής τους στις αποφάσεις που λαμβάνονται σχετικά με την τρέχουσα καθημερινότητα. Όμως, οι δύο στοχαστές παρά την κοινή τους αφετηρία εξετάζουν από διαφορετική σκοπιά την επιστημονικοτεχνική πρόοδο και το περιεχόμενό της, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο απορρυθμίζει ως ιδεολογία τις ατομικές συνειδήσεις.

Η προσέγγιση του Marcuse για την τεχνολογία στο βιβλίο του «Ο μονοδιάστατος άνθρωπος» χαρακτηρίζεται από κοινωνικό ντετερμινισμό. Ο κριτικός φιλόσοφος θεωρεί πως η επιστημονικοτεχνική εξέλιξη είναι άμεσα συναρτημένη με το κοινωνικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου διαμορφώνεται, αναπτύσσεται και αξιοποιείται, δηλαδή τον καπιταλισμό. Δεν διαθέτει δικά της, σταθερά χαρακτηριστικά και γνωρίσματα, αλλά είναι κοινωνικά καθορισμένη. Με άλλα λόγια, η καπιταλιστική κοινωνία παράγει την επιστήμη και την τεχνική που χρησιμοποιεί και στη συνέχεια τις προσαρμόζει στις απαιτήσεις και τις ανάγκες της, ώστε να την νομιμοποιούν και να την ενισχύουν. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με το Marcuse η σύγχρονη τεχνολογική ανάπτυξη συνιστά, όπως ο καπιταλισμός με τον οποίο είναι συνυφασμένη, μηχανισμό υποδούλωσης του ανθρώπου και αποδυνάμωσης του κριτικού του πνεύματος και της αυτονομίας του.

Πιο αναλυτικά, μέσα από τις νέες, ψευδείς και περιττές ανάγκες που προβάλλει και τις επιφανειακές υλικές ανέσεις που ικανοποιεί, η τεχνολογία συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός τρόπου ζωής προσαρμοστικού στην προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία. Επιπροσθέτως, προωθεί έναν τρόπο σκέψης από τον οποίο απουσιάζουν τα στοιχεία του προβληματισμού, της προσωπικής εκτίμησης και αξιολόγησης και τέλος της κριτικής αποτίμησης. Δηλαδή, όπως επισημαίνει ο ίδιος ο στοχαστής, η σύγχρονη τεχνική παγιώνει μια «μονοδιάστατη σκέψη και συμπεριφορά» (Marcuse 1971: 42). Ως εκ τούτου, καθίσταται εξουσιαστικό εργαλείο και παράγοντας εξανδραποδισμού και ακινητοποίησης των ατόμων προς μια κοινωνική ανατροπή.

Σε αντίθεση με το Marcuse, ο Habermas αναπτύσσει μια ουσιοκρατική προσέγγιση της τεχνολογίας. Ο εν λόγω στοχαστής υποστηρίζει μέσα από το έργο του, και συγκεκριμένα το βιβλίο «Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής», ότι η τεχνολογία διαθέτει μια δική της ουσία και ένα περιεχόμενο συγκεκριμένο και κοινωνικά ανεξάρτητο. Με βάση το Habermas δεν είναι ο καπιταλισμός που προσάπτει στην επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, καθώς η ίδια η φύση της τεχνικής είναι, πέρα από την κοινωνία στην οποία εκφράζεται, εργαλειακή. Η τεχνική έχει διαμορφωθεί, για να αποδομεί το φυσικό περιβάλλον και να το καθιστά διαχειρίσιμο και αξιοποιήσιμο από τον άνθρωπο με στόχο την περαιτέρω εξέλιξη και πρόοδο της ανθρωπότητας, και αυτή η ιδιότητά της δεν είναι καταστροφική σύμφωνα με το Habermas. Αντίθετα, είναι αναγκαία και ευεργετική, καθώς χωρίς αυτήν ο έλεγχος και η αξιοποίηση των φυσικών πόρων θα παρέμεναν αδύνατες προοπτικές. Η τεχνική καθίσταται αλλοτριωτική, από τη στιγμή που ξεπερνά τα όρια δράσης της, δηλαδή τον εργαλειακό τομέα ή διαφορετικά τομέα της εργασίας, και αναλαμβάνοντας ιδεολογικό ρόλο παρεμβαίνει στο χώρο της επικοινωνίας, του ελεύθερου στοχασμού και του ανοιχτού και δίχως εξωτερικούς καταναγκασμούς διαλόγου.

Ακόμα, ενώ με βάση το Marcuse μπορεί να επέλθει μια ριζική και ποιοτική κοινωνική αλλαγή μέσα από μια συθέμελη τροποποίηση της τεχνολογίας, για το Habermas μια τέτοια προοπτική κρίνεται ουτοπική, επομένως ρομαντική και μη εφαρμόσιμη. Πιο αναλυτικά, ο Marcuse υποστηρίζει ότι, αφού η τεχνική λαμβάνει το χαρακτήρα της από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται και δεν έχει σταθερό περιεχόμενο, είναι δυνατόν να μετασχηματιστεί και να χρησιμοποιηθεί με

γνώμονα νέους σκοπούς και προσανατολισμούς, δηλαδή προωθώντας μια ανάπτυξη βασισμένη στη φιλική σχέση του ανθρώπου με τη φύση και το σεβασμό του στο συνάνθρωπο. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με το Marcuse η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να αλλάξει δομή, οργάνωση, χαρακτήρα και στόχο και να καταστεί αρωγός στη διαμόρφωση ανθρώπων με ελεύθερη και κριτική σκέψη και συνείδηση.

Αντίθετα, ο Habermas αμφισβητεί το όραμα του Marcuse, αφού θεωρεί πως η τεχνική είναι φύσει εργαλειακή. Με βάση την ουσιοκρατική του αντίληψη η τεχνολογία έχει μόνιμο περιεχόμενο και συγκεκριμένη λειτουργία. Συνιστά εργαλείο στη διάθεση των ανθρώπων, προκειμένου να κατανοούν, να επεξεργάζονται και να ελέγχουν το εξωτερικό φυσικό περιβάλλον. Δηλαδή, σύμφωνα με τη χαμπερμασιανή θεώρηση δεν μπορεί να υπάρξει συμφιλιωτική με τη φύση τεχνική. Το γεγονός αυτό είναι μη πραγματοποιήσιμο και αδύνατο να εφαρμοστεί, εφόσον μοναδική ιδιότητα της επιστημονικοτεχνικής εξέλιξης είναι η μέγιστη εκμετάλλευση και αξιοποίηση του φυσικού κόσμου με στόχο τη μεγαλύτερη δυνατή κοινωνικοοικονομική πρόοδο.

Τέλος, παρά τη διαφορά τους στον τρόπο αντίληψης της τεχνολογικής ανάπτυξης, αξίζει να σημειωθεί ότι και οι δύο κριτικοί στοχαστές αντιλαμβάνονται τον ιδεολογικό ρόλο της επιστήμης και της τεχνικής ως συσκότιση. Για το Marcuse η επιστημονικοτεχνική εξέλιξη, εξαιτίας του ιδεολογικού χαρακτήρα που φέρει στον ώριμο καπιταλισμό, συγκαλύπτει την πάλη των τάξεων και αποδυναμώνει στη συνείδηση των ανθρώπων την κοινωνική ανισότητα και διαφοροποίηση. Επίσης, μέσα από την υπερπληθώρα των προχωρημένων δυνατοτήτων που εξασφαλίζει, δημιουργεί και προωθεί την ψευδαίσθηση ότι η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα παρέχει ίσες ευκαιρίες στο σύνολο του πληθυσμού στο να βελτιώσει την καθημερινή του διαβίωση. Παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο η τεχνολογική ανάπτυξη επισκιάζει τον εργασιακό μόχθο και την αφιέρωση του προσωπικού χρόνου που καταβάλλουν τα άτομα στην προσπάθειά τους να υλοποιήσουν ετερόκλητες επιθυμίες και κοινωνικά επιβεβλημένους στόχους. Έτσι, η εργατική τάξη δεν αντιλαμβάνεται λόγω της νέας επιστημονικοτεχνικής ιδεολογίας τις κοινωνικές αντιθέσεις και την αδικία που συνεχίζει να υφίσταται στον αναπτυγμένο καπιταλισμό και, εφησυχασμένη, δεν προβαίνει σε μια κοινωνική άρνηση και αλλαγή.

Αντίστοιχα, ο Habermas θεωρεί πως, από τη στιγμή που η τεχνολογία καθίσταται μέσω της κρατικής παρέμβασης και της επιστημονικοποίησής της η νέα ιδεολογία της ύστερης καπιταλιστικής κοινωνίας, η κατά τον ίδιο «τεχνοκρατική συνείδηση», καθιστά μη ορατή τη διαφορά εργασίας και αλληλόδρασης. Εφόσον η επιστήμη και η τεχνολογία αναλαμβάνουν πλέον την αποκλειστική ρύθμιση και τον έλεγχο της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, η επικοινωνία και ο ανεμπόδιστος διάλογος δεν κρίνονται αναγκαίοι παράγοντες για τη βελτίωση της ζωής των ατόμων. Τα επικοινωνιακά ζητήματα παραγκωνίζονται και τη θέση τους λαμβάνουν προβλήματα τεχνικά. Παράλληλα, αποδυναμώνεται η αξία της δημόσιας συζήτησης και της συμμετοχής των πολιτών στα πολιτικά δρώμενα και τις κοινωνικές εξελίξεις. Ως εκ τούτου, περιορίζεται ο (αυτο)στοχασμός και μειώνεται η κριτική ικανότητα των ανθρώπων και η δυνατότητα για αυτοκατανόηση και αυτοσυνείδηση.

Εν κατακλείδι, με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, ανακύπτει το ερώτημα πώς είναι δυνατόν να τεθούν όρια στη σύγχρονη τεχνολογία, της οποίας οι δυνατότητες και προοπτικές διαχέονται λόγω της ταχύρυθμης ανάπτυξής τους σε όλους τους χώρους της ανθρώπινης δράσης και τις μορφές κοινωνικής ζωής. Δηλαδή, καθίσταται αντικείμενο προβληματισμού εάν θα μπορούσε να υπάρξει η δυνατότητα η τεχνολογία να συνεχίζει τη ραγδαία της εξέλιξη, αφήνοντας παράλληλα αναλλοίωτο τον τομέα της σκέψης και της επικοινωνίας ή προωθώντας ακόμα το κριτικό του περιεχόμενο. Σήμερα περισσότερο από ποτέ, εξαιτίας της ασταμάτητης εισόδου στην καθημερινή ζωή των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων, όπως του διαδικτύου, προκύπτει έντονο ενδιαφέρον για το εάν η τεχνολογία μπορεί τελικά να ανατρέψει το μέχρι τώρα αλλοτριωτικό της ρόλο και να συντελέσει στη μαζική και ελεύθερη επικοινωνία των ανθρώπων. Δηλαδή, επανέρχεται στο επίκεντρο το ερώτημα, εάν η καταστροφική πτυχή ενός ανθρώπινου επινοήματος, όπως η τεχνολογία, είναι εγγενής του επιτεύγματος ή εξαρτάται εν τέλει από τον τρόπο εφαρμογής και χρησιμοποίησής του. Κατά συνέπεια, καθίσταται άξια διερεύνησης η προοπτική μιας τεχνολογίας η οποία, χωρίς να στερείται τον κατά το Habermas φύσει εργαλειώδη χαρακτήρα, θα μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας ανθρωπότητας, αν όχι απόλυτα συμφιλιωτικής με τη φύση, τουλάχιστον διεπόμενης από κριτικό πνεύμα και συνείδηση, καθώς και, όπως

οραματίστηκε ο Marcuse, από σεβασμό στον άνθρωπο και το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agger, B. (1979) «Work and Authority in Marcuse and Habermas» *Human Studies* 2 (1): 191 – 208

Γεωργίου, Θ. (2001) *Ο Jürgen Habermas και το πνεύμα της εποχής μας* Αθήνα: Εριφύλη

Craib, I. (2000) *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας* Μτφ. Μ. Τζιαντζή – Π. Ε. Λέκκας Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Feenberg, A. (1996) «Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology» *Inquiry* 39 (1): 45 – 70

Habermas, J. (1988) «Η αποικιοποίηση του καθημερινού κόσμου. Για την κατάσταση των διανοούμενων της Ομοσπονδιακής Γερμανίας» Μτφ. Κ. Κατσουρός *Λεβιάθαν* (01): 1 – 26

Habermas, J. (1989) «Ερωτήματα και Αντερωτήματα» Μτφ. Θ. Μαντζάρας *Λεβιάθαν* (04): 49 – 72

Habermas, J. (1990) *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής* Μτφ. Α. Οικονόμου Αθήνα: Πλέθρον

Habermas, J. (1997) *Η ηθική της επικοινωνίας* Μτφ. Κ. Καβουλάκος Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις

Honneth, A. (2008) «Κριτική Θεωρία», *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία II*. Μ. Πετμεζίδου (επιμέλεια) Μτφ. Γ. Μπαρουξής Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 269 – 313

Horkheimer, M. – Adorno T. W. (1996) *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* Μτφ. Λ. Αναγνώστου Αθήνα: Νήσος

Καβουλάκος, Κ. (1996) *Γιούργκεν Χάμπερμας: Τα θεμέλια του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας* Αθήνα: Πόλις

Landmann, M. (1988) «Κριτικές του λόγου από το Μαξ Βέμπερ ως τον Έρνστ Μπλοχ» Μτφ. Δ. Μιχαλάκης *Λεβιάθαν* (01): 1 – 21

Marcuse, H. (1971) *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος* Μτφ. Μ. Λυκούδης Αθήνα: Παπαζήση

Marcuse, H. (2006) «Περί της έννοιας της άρνησης στη διαλεκτική» Μτφ. Κ. Ράντης *Ουτοπία* (71): 109 - 113

Marcuse, H. – Popper, K. (2005) *Επανάσταση ή Μεταρρύθμιση* Μτφ. Τ. Στεργίου Αθήνα: Ηριδανός

Ράντης, Κ. (2006) «Σχόλια στο κείμενο του Herbert Marcuse» *Ουτοπία* (71): 113 – 121

Vincent, J. – M. (1977) *Η Σχολή της Φραγκφούρτης και η Κριτική Θεωρία* Μτφ. Κ. Παπαγιώργης Αθήνα: Επίκουρος

Vogel, S. (1988) «Habermas and Science» *Praxis International* 8 (3): 329 – 348